

NEW !!!

SJIF: 4.995

Volume - 8

Issue - 1

PEDAGOGS

International research journal

ISSN:2181-3027

Google
Scholar

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

legal, medical, social, scientific journal

IN ALL AREAS

Volume-8, Issue-1, April–2022

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

*He is mathematic teacher at
Uzbekistan District 49 Secondary School*

Preparing for publishing

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon ugli

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

*O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta
ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova

Rishton tuman XTB mudiri

Umida Barzieva

Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti

O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich

Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor

Toshboltayev Muhammadjon

Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor

Qodirov Nabijon O'lmasovich

O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)

Turdiyev Azizbek Anvarovich

O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist

Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich

Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD

Mohinur Saidova

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Sharifaxon Xakimova

Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. Fergana region, Rishtan city, Park park street 24
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

**AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING MOVAROUNNAHR TAFSIR ILMI
TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI**

Abdullayev Abdulhamid Abdurahim o'g'li

*TDSHU Mumtoz filologiya fakulteti matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
yo 'nalishi birinchi kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Al-Hakim at-Termiziyning Movarounnahr tafsir ilmi taraqqiyotida tutgan o'rni, Muhammad ibn Ali al-Hakim at-Termiziy buyuk mutasavvif hamda mohir mufassir bo'lganligi, Al-Hakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlar soni saksonga yetadi. Uning mashhur asarlaridan biri bu «Masoil ahli Saraxs» asari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Al-Hakim at-Termiziy, Movarounnahr, Masoil ahli Saraxs , naqshbandiya, kubroviya, ilm

Kirish: Ma'lumki hozirgi vaqtgacha mamlakatimizdagi tasavvufga oid olib borilgan tadqiqotlarda asosan tariqatlar shakllangan davr, ya'ni XII asrdan keyingi davr tasavvufini o'rganishga e'tibor qaratildi. Jumladan, yassaviya, kubroviya, naqshbandiya va chishtiya tariqatlari atroflicha o'rganilib, ular ustida bir qator tadqiqotlar olib borildi. Ushbu tariqatlarning vujudga kelishiga zamin yaratgan va Movarounnahr tasavvuf ilmiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk mutasavviflarning ta'limotlari, ularning ilmiy-ma'naviy merosini o'rganish esa har birimizning oldimizda turgan muhim vazifalarimizdan biridir. Movarounnahr diyoridan bir necha tasavvuf ahli namoyondalari yetishib chiqqan bo'lib, ular sof hanafiy aqidaviy ta'limot asosida ijod qilganlar va bir qancha ilmiy asarlar yozib qoldirganlar.

Quyida mana shunday buyuk mutasavvif va mufassirlardan biri bo'lgan Al-Hakim at-Termiziy haqida so'z yuritamiz. Muhammad ibn Ali al-Hakim at-Termiziy buyuk mutasavvif hamda mohir mufassir bo'lgan. U nafaqat o'lkamiz, balki butun islom olamidagi tasavvuf ilmi va tafsir ilmi rivojiga ham salmoqli hissa qo'shgan

mufassir olimdir. Uning tasavvufiy ta'limoti keyingi asrlarda vujudga kelgan ko'plab tariqatlarga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Binobarin, allomaning ilmiy faoliyati, uning ta'limoti va Movarounnahr tafsir ilmi rivojiga qo'shgan ulkan hissasini tadqiq etish davomida, Al-Hakim at-Termiziy yurtimizda tasavvuf va tafsir ilmining dastlabki rivojlanish bosqichlarini boshlab bergan buyuk qomusiy olim ekanligini anglab yetgan bo'lamiz. Uning saqlanib qolgan asarlari orasida ba'zi bir oyatlarga berilgan sharhlarni ko'rish mumkin. Jumladan, uning “Tahsil nazoir al-Qur'on” asarida Qur'on karimdagi “hidoyat”, “kufir”, “shirk”, “hikmat”, “islom”, “imon”, “shukr”, “haq” kabi 80 ta so'zga sharh berilgan. Unda Qur'on so'zlari ma'nolarini tasavvufiy sharhlashga e'tibor berilgan. Asarda Termiziy Qur'onda ko'p uchraydigan so'zlarning asosiy ma'nosidan va unga aloqador ma'nolarga ko'chishi mumkinligini zikr etadi. Al-Juyushiy o'z tadqiqotida Al-Hakim at-Termiziyning tafsirdagi uslubi uch yo'nalishda namoyon bo'lishini zikr etgan: Oyatlarni fahmlashda zohiriy yo'nalish bo'lib, bu barcha mufassirlarning tafsirdagi uslublaridir;

Tasavvufiy yo'nalish, ya'ni Qur'onning zohiriy va botiniy ma'nolari bor deb hisoblovchi yo'nalish;

Arab xarflaridan ishora olish. Ya'ni u Allohning ismi va sifatleri ilmining asli harflardir deb qarashi.

Ma'lumki, Al-Hakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlar soni saksonga yetadi. Uning mashhur asarlaridan biri bu «Masoil ahli Saraxs» asaridir.

Shuningdek Al-Hakim at-Termiziyning hadislarni tasavvufiy sharhlashga oid «Navodir al-usul fiy ma'rifati ahadis ar-rosul» asari odob-axloq, imon masalalariga bag'ishlanadi. U 291 bobdan iborat bo'lib, turli mavzularga bo'lingan.

Al-Hakim at-Termiziy o'z asarlarida hadis va oyatlarni chuqur tahlil qilib, uning asl mag'ziga yetishga, uning botiniy mazmunini anglashga va uni inson hayotiga tatbiq qilishga harakat qiladi. Shu jihati bilan u boshqa muhaddislardan farqlanib turadi. Al-Hakim at-Termiziy odatda hadislarni tahlil etishda hikmat nuqtai-nazaridan yondashadi. U al-Hakim laqabiga aynan “ilm al-Hikma” ni egallagani sababidan erishgan. Shu bilan birga Al-Hakim at-Termiziy ushbu asardagi

hadislarni sharhlashda o'ziga xos usulda yondashadi. Bunda u hadisni quyidagi unsurlar: qalb, sadr, aql, nafs, ruh orqali sharhlab, botiniy ma'nolarini ochib beradi. Umuman olganda, uning sharhlarida ruh va nafs raqobatiga katta o'rin beriladi. E'tiborli jihati shundan iboratki, asarning barcha boblaridagi hadislarning mazmuni Qur'on oyatlaridan foydalanilib kengroq yoritishga harakat qilingan. Uning sharhlash uslubida naqlga tayanib tafsir qilishdan ko'ra, oyatlarni tasavvufiy sharhlash, ma'nolarining botiniga ko'proq e'tibor berish kuchli ekanligini kuzatish mumkin. Masalan: “Vasvasaning imonni to'sishi” haqidagi bobda shunday sharh beriladi: “U (Alloh) sizlarga imonni suyuqli qildi va uni qalblaringizda ziynatladi” oyatidagi qalbni “Qalb bu bir parcha botiniy va bir parcha zohiriy narsadir. Uni “fuad” ham deyiladi. Unda ikki ko'z va quloq bor. Qalbni Alloh o'zi buruvchidir”. Yani qalbdagi imon aql bilan bezatilgandir. Kofirga esa bu narsa ato etilmagan. Uning qalbidagi imon muhabbatsiz va bezaklarsiz qolib ketgan. Dushman o'ziga berilgan ziynat ila vasvasa qilib, uni hatto Allohga shirk keltirishgacha, Undan boshqasiga ibodat qilishgacha olib boradi.

Shuningdek, al-Hakim at-Termiziy «Ilm al-avliyo» asarida Qur'ondagi “hikma” so'ziga boshqa mufassirlar kabi “hadis” deb sharh bermay, quyidagi sharhni beradi:

“Ularga Kitob (Qur'on) va hikmatni o'rgatadigan...” oyatidagi “al-kitob” Qur'onning zohiri, “al-hikma” esa, uning botini, ya'ni yashirin ma'nolari deb sharhlaydi.

Al-Hakim at-Termiziy o'zi yashagan tasavvufiy muhitda katta obro'-e'tibor va ta'sirga ega shaxslardan biri bo'lgan. Uning 200 ga yaqin risolalari aksar hollarda undan so'ralgan savollarga berilgan javob tariqasida bayon etilgan. Bu risolalar esa asosan ruhiy ta'limotlarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, al-Hakim at-Termiziy o'zining ham Qur'oni karim ma'nosini talqin qilish, hadislarni sharhlash va fiqhiy masalalarga amal qilishda tasavvuf yo'lidan borganligini ta'kidlaydi, tasavvuf yo'li kishi vijdoniga - qalbiga orom beradigan yagona yo'l deb izohlaydi. Mana shu tarzda ta'limotlarni yaratgan al-Hakim at-Termiziy hazratlari IX- X asrning buyuk diniy olimlaridan va islom dini ta'limotlarini ilmiy asosga tayangan holda yanada chuqurroq talqin qiluvchi, shariatning benazir arboblardan biri sifatida butun

musulmon olamida shuhrat qozondi. Mavridi kelganda shuni ham aytish kerakki, o‘zining asosli, murosasizlik bilan dadil fikrlarini aytgani sababli buyuk alloma tazyiq va azoblarga ham duchor bo‘ldi. Yuqorida qayd etilganidek, bir qancha yillar o‘z ona yurtidan badarg‘a ham qilingan. Al-Hakim at-Termiziyning tasavvuf ilmining allomasi bo‘lib yetishishida uning ustozlari Abu Turob an-Naxshabiy, Ahmad ibn Hizravayh, Yahya al-Jalla kabi buyuk shayxlar bilan qilgan ilmiy-ma'rifiy suhbatlari muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Uning Shom, Bag‘dod va Misrning mutasavvuf olimlari bilan muloqotlari ham g‘oyatda foydali bo‘lib, bular tufayli u O‘rta Osiyo tasavvuf ilmini har tomonlama boyitib, uni yanada yuksak pog‘onalarga ko‘tardi. Al-Hakim at-Termiziy o‘sha paytda Sharq mamlakatlarida mavjud bo‘lgan turli tariqatlarning faoliyatidan voqif bo‘lgan, albatta. U ayniqsa Nishopurdagi malomatiyya tariqatidan kuchli ta'sirlandi. Shu bois ushbu tariqat yo‘li keyingi asrlarda Movarounnahrda yetishib chiqqan Abduxoliq al-G'ijduvoni va Bahouddin an-Naqshbandiy kabi mashhur mutasavvuflar faoliyatiga ham o‘z ta'sirini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Al-Hakim at-Termiziy qomusiy olim sifatida tafsir, fiqh, hadis ilohiyot, til va tasavvuf ilmlarida samarali ijod qilgan. Al-Hakim at-Termiziyning garchi tafsirdagi uslubini aks ettiradigan alohida tafsir asari bo'lmasa-da, uning bizgacha yetib kelgan asarlaridagi Qur'onga berilgan sharhlar orqali aniqlash mumkin. Uning ko'pincha oyat sharhlariga oid rivoyatlarni keltirmay, Qur'onni tasavvufiy sharhlashga e'tibor qaratishiga ko'ra, uni Movarounnahrda Qur'onni o'ziga xos tasavvufiy sharhlash yo'nalishini boshlab bergan olim deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ubaydulla Uvatovning “Ikki buyuk donishmand” («Sharq» NMAK, Toshkent, 2005) kitobidan olindi.
2. Al-Hakim at-Termiziy va nazariyatuhu fil-viloya, 35-bet.
3. Ash-Shayx Komil Muhammad Muhammad Avayda. Al-Hakim at-Termiziy, 5-6-etlar.
4. Al-Hakim at-Termiziy va nazariyatuhu fil-viloya, 31-32-betlar.
5. Al-Hakim at-Termiziy va nazariyatuhu fil-viloyati, 45-bet

TEACHING PHRASEOLOGY CONDUCTING THEORY AND PRACTISE

Akbarova Mohinur Alisher qizi

Fergana State University, Uzbekistan, Fergana

Annotation: This article illustrates the order of application of existing phraseological units in English, both theoretically and practically. In addition, brilliant teaching methods are also presented together in phraseology, which in turn contains important information on how to improve the ability of teachers and students to understand phraseology. The problem of understanding the meaning of phraseological unity is related to our ability to increase our knowledge of the world diachronically. Therefore, it is very useful and important for the readers to cover this topic in detail through different views of the phraseological units used with the help of real-life examples. The authors emphasize the importance of phraseological research because it demonstrates the interrelationship between language and society.

Keywords: phraseology; word components; phraseological unit; semantic; meaning; teaching phraseology; comparative phraseology; methods of teaching phraseology; phraseological expression; idioms; idiomatical expression.

The field that is the source of confusion in the acquisition of a second language is the field of phraseology, which is defined as the study of phrases and the phraseological unit consisting of at least two words. It is very difficult to define the meaning of a phraseological unit because it is associated with many linguistic and linguistic aspects - logical and psychological, historical and philosophical. Vocabulary and syntax or vocabulary (part of phraseology) and grammar are traditionally viewed as discrete aspects of language in teaching, but an increasing number of scholars from different theoretical camps in practical linguistics and in the acquisition of a second language, the two are in fact inseparable

(e.g., cognitive linguists, constructivists, and corpus linguists). The importance of phraseological research is constantly discussed, as it demonstrates the interrelationship between language and society. The article is devoted to the problem of the meaning of word components in a phraseological unit. Taking into account all possible perspectives, the authors adhere to four types of word groups in phraseological units: real words are word components that have a literal meaning; potential words are word components with weak meanings; “Old” words are word components that have a re-understood meaning; “Ghost words” - with word components that are not present in the language [1, p. 23]. The vocabulary of the English language consists of words and their equivalents, which are not created by the speakers but are used as a ready-made linguistic unit. Such units are characterized primarily by the contradiction between the semantic integrity of the whole and the formal independence of its parts. It is very difficult to draw a sharp line between the free word combinations created by the speaker in the speaking process and the phraseological units used as ready. As a rule, it can be indicated that there are different “barrier” levels or different levels of constraints. This is the subject of phraseology research, but some of these theoretical aspects are very important for teaching foreign languages. In speech, phraseological units have meaning related to emotions and evaluation. Connotation is determined only by the social, ideological attitude of the speaker, so the evaluative component of such connotation is subjective. Knowledge of phraseological units, proverbs and sayings in English enriches students' vocabulary and helps them to realize the figurative system of English, humorous humor in English, and expand their cultural culture. Phraseological research contributes to the relevance of this article not only linguistically but also epistemologically, as they clearly show the interrelationship between language and society. "But if we want to accurately describe the semantic use that is accepted and defined in any speech community, we only need to describe it. We can achieve the result by applying collective assessments that are accepted in the community," therefore, we must take public opinion into account. One thing can

have different descriptions in different civilizations. Such semantic definitions must have serious consequences for the formal analysis of language units. Linguistic and the idea of interdependence of more linguistic meanings, especially in word semantics, is not new. This issue has been raised in a very general sense in the articles of classical linguists and philosophers and has attracted the attention of modern scholars. Studies of the modern English dictionary by scholars of various disciplines show that the additional linguistic reference of a word affects its linguistic features. However, such forms of influence are less well known and a number of research problems are not limited to neighboring areas. Phraseological value is a category that can be interpreted differently depending on the understanding of the essence of the phraseological unit, its components, and the scope of the phraseology. The definition of phraseological meaning stems from the essence of phraseological unity. According to A.V. Kunin, a phraseological unit is a combination of words that completely or partially change their meanings. Hence, character, stability, and the changing meanings of words in a combination above the word level, along with other language units, are the criteria for phraseological units, which determine their particular position in the language structure. It is well known that phrases that have become phraseological units are incorporated into complex semantic processes. Phraseologists have not yet reached a consensus on the mechanism and laws of changing the semantic essence of the word components of phraseological units. The study of the formal semantic structure of a phraseological unit, i.e., its plane of content and plane of expression, represents a separate issue. In other words, the question arises as to how the elements of the semantics of phraseological units are classified as lexical components, i.e., the semantic combination of the phraseological unit and the degree of semantic division. Researchers in the field of phraseology agree that two extreme views initially emerged as a result of an intense discussion of the semantic properties of the components of a phraseological unit:

1. Phraseological components do not have a common meaning with words, they have specific features only, not as independent units of meaning to phraseological units.

2. Phraseological components do not have significant semantic differences from words: both are carriers of separate semantics, phraseologically connected meanings. According to A.V. Zhukov argues that a common shortcoming of the above considerations is that “the absoluteness of the various properties of components that are not in fact common to all components, have been revealed to a different degree, or have a potential property”. The verbal character of the components is determined by V.P. does not support. Zhukov, A.I. Molotkov, A.L.Oniani, E.X. Rott, V.N. Telia and other scholars believe that the components of phraseological units lose their interrelationship with the object, including the previously existing lexical meaning and nominative function.V.P. In support of his view, Zhukov writes that the components of a fixed expression do not have the appropriate semantic features of the words, although different fixed expressions indicate degrees of approximation (or distance) from the words .A.I. Molotkov adheres to the sharpest positions on the issue under consideration, denying the verbal nature of the components of the phraseological unit not only from the plane of content, but also from the plane of expression: “components of fixed expressions depend not only on the essence of words but also on lexical meaning as well as in terms of form ... the components of the fixed unit have lost various grammatical categories specific to the genetic source - the word the component retains only the phonetic appearance of the word, its phonetic appearance ”.A.L.Oniani also applies the first view, and believes that when the components of phraseological units are combined with words only for the plane of expression, it is impossible to combine the components of a fixed unit in the concept of a word. The author emphasizes that the components of phraseological units cannot be considered to have not only simple words but also specific uses .E.X. Rott describes phraseological units as “pre-words”

and calls them “monema” because they lose their character, the nature of the word, and become only a constituent part. E.X. Rott argues that the components are included in idioms only as "constituents" by "shaking" the semantics in their composition, and that the components of phrases that act as monemes represent elements that have lost their "word character," meaning that they are pre-words. V.N.'s early articles also denied the verbal nature of the components of phraseological units. Telia believes that the components of fixed expressions-expressions can only be called conditionally words because their components are devoid of reference and system correlation and are like morphemes in the words “pillow, taste (meaning)” experienced the process of etymologization measurement. A common feature of all theories about the equivalence of phraseological units to words is that the semantics of phraseological units and words are very close to the ground, as if they have a lexical meaning, a one-sided approach in the analysis of phraseological units or their only characteristic is considered to be semantic monolithic nature. N. N. Amosova first challenged the theory of the equivalence of phraseological units to words. In recent years, this theory has become less and less supported.

Conclusion:

All possible views are discussed, and four types of words are identified in phraseological units: real words, potential words, “previous” words, ghost words. The process of forming phraseological units is theoretically and practically complex and continuous, related to the development of civilization, and the teaching of phraseology must take into account both linguistic and non-linguistic aspects. Successful foreign language teaching implies knowledge of the methodology and theory of language teaching. Phraseology teaching is part of the cultural approach to foreign language teaching and word ordering, and phraseology is a linguistic approach to teaching vocabulary in English according to its component structure.

Thus teaching phraseology is an important practice created for perfect language learning.

Reference:

1. Avaliani, Yu.Yu., Emirova, A.M. (1971) On a semantic structure of phraseological units. (pp. 29-34) In Issues of phraseology IV: Papers of the Navoi Samarkand State University. Issue 217.
2. Alefirenko, N.F (2008). Phraseology and cognitive science in terms of linguistic postmodernism. Belgorod, Belgorod State University.
3. Amosova, N.N. (2013) Fundamentals of English phraseology. Moscow. Librokom.
4. Gvozdarev, Yu.A. (1977). Fundamentals of the Russian word formation. Rostov-on-Don. Hoey, M. (2005). Lexical priming. New York, NY: Routledge
5. Kunin, A.V. (2005) A course on modern English phraseology. Dubna: Feniks +.
6. Molotkov, A.I. (1977) Fundamentals of Russian phraseology. Leningrad.
7. Oniani, A.L. (1970) A fixed unit and a word based on Kartvelian languages (pp. 134-142.). In Issues on phraseology III. Papers of the Navoi Samarkand State University, New Series. Samarkand. Issue 178.
8. Raikhshtein, A.D. (1980) A comparative analysis of German and Russian phraseology. Moscow.
9. Romer, U. (2009). The inseparability of lexis and grammar. Annual Review of Cognitive Linguistics.

THE ROLE OF PHRASEOLOGY IN TEACHING AND LEARNING ENGLISH

Akbarova Mohinur Alisher qizi

Fergana State University, Uzbekistan, Fergana

Annotation: Teaching phraseology in foreign teaching methodology plays a significant role in forming vocabulary and lingua-cultural competence of students as phraseological units encapsulate a national, country’s cultural outlook. In this article, we try to define phraseological concepts in teaching and learning English and discuss the formation of phraseological units.

Key words: Phraseology, phraseological units, vocabulary, words, definition, language, phrase, formation of phraseological units.

In linguistics, phraseology is defined as a science of various fixed expressions, word combinations like idioms, phrases, phrasal verbs and other kinds of multi-word lexical segments of a language. According to Hoey and Romer, lexis and syntax, or vocabulary (phraseology as a part of vocabulary) and grammar, are traditionally viewed as discrete aspects of language in teaching Hoey, 2005; Romer, 2009). Phraseology (from Greek —phrasis, “way of speaking” and —logia, “study of”) is a scholarly approach to language which was developed in twentieth century. According Merriam Webster’s dictionary, the term phraseology came from new Latin Phraseologia and means a manner of organizing words and phrases into longer elements: style and choice of words. Macmillan Dictionary defines phraseology a particular way of putting words together to express something. And it explains phraseology as terminology as it denotes the words and phrases used in a particular profession. Oxford English Dictionary defines term phraseology as uncountable and formal noun that means the particular way in which words and phrases are arranged when saying or writing something. Wikipedia notes that it studies phraseological

constructions and segments in a particular language. However, the Macmillan English Dictionary and Oxford English Dictionary open its meaning as words and phrases used in a particular profession and putting words and phrases together to convey meaning while uttering or noting something. Uzbek linguistics defines phraseology as a science that studies phrases, set phrases, even proverbs and sayings. And we can say the function of phraseology of every language is to study phrases, multi-word language units with their direct as well indirect meanings that make language vivid and colourful. Charles Bally, (1865 -1947) Swiss linguist who was the founder of the theory of phraseology, first systematized combination of the words in 13 his books "style Essay" and "French style". He included a chapter on the phraseology in his books in style. [43.4] In the first book Charles Bally distinguished four groups of phrases:

1) free combinations (*les groupements libres*), ie combinations deprived of stability, decaying after their formation;

2) usual combinations (*les groupements usuels*), ie phrases with *otnositel'nosvobodnoy* communication components, allowing some changes, for example, *une grave maladie* - a serious disease (*une dangereuse, serieuse maladie* - risk of serious diseases); [2.p.60]

3) phraseological series (*les series phraseologiques*), ie groups of words. In which two concepts *ryadopolozhnyh* almost merge into one. The stability of these revolutions is fixed by primary usage, for example, *remporter une victoire* - win, (*courir un danger* -endangered These combinations allow the regrouping of the components.;

4) phraseological unity (*les unites phraseologiques*), ie combinations in which the words have lost their meaning and express a united indecomposable concept. These combinations do not allow the regrouping of the components.

This, combinations of words Bally distinguishes the degree of stability by: coupling in which there is freedom of categories of components, and combinations thereof, devoid of such freedom. Bally is only schematically outlined these groups,

but did not give them any detail description. In his later work, "French style" Bally is considered the usual combinations and phraseological ranks as intermediate types of phrases and distinguishes only two groups of combinations: a combination of free and phraseological unity that phrases components are permanently employed in these combinations to express the same thought. The question of phraseology as a linguistic discipline was first brought by outstanding linguist Professor E.D. Polivanova. E.D. Polivanov believed that the phraseology "take apart and stable position (like phonetics, morphology, etc.) in the linguistic literature of the future - when in sequential staged various problems our science lacks, will be random gaps." E.D. Polivanova foresight carried out today. The question of phraseology as a linguistic discipline was also studied by V.V. Vinogradov. His works contributed to the emergence of many works on the phraseology of different languages. Such a systematic accumulation of facts - one of the prerequisites for the creation of phraseology as a linguistic discipline [3.p.25] Studying phraseology is characterized not only by the number of publications, but also their character. Among them are many monographs, doctoral and master's theses, collections of articles on phraseology, phraseological dictionaries, bibliographies. Not to mention the numerous conferences and meetings on issues of phraseology. This there is every reason to note the rapid growth of phraseological research in our country. Kunin A.V. phraseological units classified according to how they are formed. He pointed to the primary and secondary ways of formation of phraseological units. The primary way of formation of phraseological units are those when the unit is based on freedom of speech Group:

a) the most productive in modern English is the formation of phraseological units by transferring the meaning of the terminology of the word groups, for example, we can mention the following phrase in space technology: «launching pad» в его терминологической смысле — «стартовая площадка», в его передаваемых смысле — «отправная точка», «to link up»-«стикуватися, стыковать

космические челноки «в его переоборудовали смысле это означает»
ЗНАКОМИТЬСЯ

b) a large group of phraseological units formed from free speech groups by converting their meaning, such as «Granny farm» — «пансионат для фуршета стариков»;

c) phraseological units can be formed by alliteration, «A sad sack» — «несчастный случай», «culture vulture» — «человек, который интересуется искусством», «fudge and nudge» — «уклончивость».

d) can be created with the help of expression, particularly characteristic of the formation of interjections, such as My aunt - «Моя тетя!», «слышать, слышать».

e) they can be created with the help of the group distorts words such as Odds and ends «Мелочи» was formed from the "odd ends", «нечетные заканчивается»,

f) that can be created using archaisms, eg » " In brown study " - ' - ' в коричневый исследование“ means " in gloomy meditation «в мрачной медитации» "where both components retain their archaic values

f) They may be created by other proposals in the field of life, for example: That cock will not fight «это петух не будет бороться " can be used as a free word group when it is used in sports (fighting cock), he becomes a phraseological units when it is used in everyday life, because it is used metaphorically

g) they can be created when we use some of the unrealistic images, such as "To have butterflies in the stomach" «have butterflies in the stomach" - "experience the excitement», «to have green fingers" - to achieve success gardeners "

h) they can be created with the help of expression of writers or politicians in everyday life, such as "Corridors of power" (Snow) - «corridors of power», «American dream» (Alby) - «the American dream», «locust years» (Churchil) - "locust years», «the winds of change» «wind of change" (Mk Millan).

The English language is full of phraseological units. Obviously, idioms, phrases, phrasal verbs and set expressions, aphorisms, maxims, proverbs and sayings are the main units of any language and without them our language may seem shallow

or boring. Such linguistic units play an active role in our speech, language and culture, they make the language and speech colourful as well as attractive. Time by time they are being developed and polished. It is impossible not to mention about these units while learning the language. However, students may face difficulties in differing these terms from each other. Let us consider them briefly. A phrase is a group of related words that do not include subject-verb relationship. From syntactical viewpoint no matter how many words the phrase consists of, all the elements are regarded as a single unit. Phrases may be of different kinds. Examples: The pretty and clever girl — noun phrase. My favorite football player, best goal keeper, Ignatij Nesterov have been playing for Uzbekistan’s combined team for a long times

— appositive phrase

I cannot find the books that I put on the shelf yesterday — prepositional phrase

An idiom like a phrase is a group of words. However, the most distinguishing feature of an idiom is that its meaning is hardly predictable as the meaning of the idiom stays far from the lexical meaning of the components of the idiom.

Conclusion:

In conclusion, we can say that phraseology as an individual part of linguistics should be carefully and profoundly studied by language learners as phrases, set expressions, idioms as well as fixed sayings are widely used in both written and oral speech in any language, particularly in English. In other words, we believe that the EFL learner must study the phraseology - phraseological units, their origin, characteristics and usage, cultural specifics, etc. - in order to speak fluently and accurately as well as understand thoroughly as a native speaker for it helps the EFL students to make a complex speech and feel confident.

Reference:

1. A. V. Kunin Phraseology of modern English. - M .: International relations, 1996.-p.381
2. Hoey, 2005; Romer, 2009).
3. Ismailov A.R. Pragmatics of phraseology and its textual actualization (based on occasional transformations of phraseological units of the English language). Author's abstract. diss.... Cand. philol. Sciences. - Tashkent, 2006.-p.28
4. Muhamadjonovna, S. D. (2020). The key concepts of forming sociolinguistic competence of future English language specialists. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9(5), 118-121.
5. Muhamadjonovna, S. D. (2020). The development of sociolinguistic competence of future English language teachers through computer technologies.
6. Sarimsakova, D., & Rashidova, S. (2017). DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCES WITH CASE STUDIES. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS (pp. 212-214).

**INGLIZ TILIDA MODAL FE’LLARNING O’ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI VA ULARNING O’ZBEK TILIDA BERILISHI**

Raximova Ma’mura Baxtiyorovna

Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti 1- kurs magistranti

Ilmiy rahbar:

PhD Jalolova Shahnoza Muhamedjanovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan chuqur tadqiqot olib borilgan holda, ingliz tilidagi modal fe’llarning o’ziga xos xususiyatlari hamda ularning o’zbek tilida berilishi haqida tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Fe’l, modal fe’l, semantik tahlil, leksik kompetensiya.

Chet tillarini o’qitish jarayonida o’quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish bugungi kun metodikasining asosiy maqsadi hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiya esa o’z navbatida bir necha kichik kompetensiyalarni o’z ichiga oladi va ulardan eng birinchisi lingvistik kompetensiyadir. Lingvistik kompetensiyaga ega bo’lish deganda, o’quvchining ingliz tili grammatikasi va leksikasi bo’yicha mukammal bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishi tushuniladi. Buning uchun esa, ona tili va o’rganilayotgan tildagi ma’lum bir til birligini chog’ishirma tahlil qilish va tahlil natijalariga qarab interferensiya holatlarini ko’rib chiqish zarurdir. Quyidagi ilmiy maqolada ingliz tilidagi modal fe’llarning grammatik xususiyatlarini o’rgatish bilan bir qatorda, ularning ikki tildagi ya’ni ingliz va o’zbek tilida qay tarzda berilishini o’rganib chiqamiz.

Har qanday xorijiy tilni samarali o’qitish uchun eng avvalo, o’quvchilarning ona tili va o’rganayotgan tillarini bir biri bilan solishtirish, ularni qiyosiy tahlil qilish kerak. Tillarni taqqoslash orqali shu tillarning o’xshash va farqli xususiyatlari namoyon bo’ladi: o’xshash xususiyatlar ikkinchi tilni osonroq o’rganishga yordam bersa, farqli xususiyatlar tilni o’rganishda qiyinchiliklar

tug'diradi, va bu qiyinchiliklar o'z navbatida nutqdagi xatolarga olib keladi. **Ingliz tilidagi modal fe'llarning barcha ma'nolarini qanday eslab qolish kerak?**

Deyarli hamma *modal fe'llar* bir nechta foydalanish holatlari, shuning uchun hamma ham hamma narsani tezda eslay olmaydi **modal fe'llarning ingliz tilidagi ma'nolari**. Nima qilish kerak? Birinchidan, barcha modal fe'llar jonli nutqda ko'pincha uchramaydi. Masalan, bu tashvish *kerak* (bu deyarli bir xil *kerak*). Ikkinchidan, bir vaqtning o'zida hamma narsani o'rganishingiz shart emas, ayniqsa har bir modal fe'lning ma'nosini to'liq tushunmagan bo'lsangiz. Eng ko'p ishlatiladiganlardan boshlang: *mumkin, may, kerak, kerak, kerak*. Ular bilan o'zbek tilida misollar tuzish, hamda ularning nutqda qo'llanilishini o'rganish lozim.

Modal fe'l - ingliz tilidagi alohida qoidaga bo'ysunadigan maxsus birlik. Ingliz tilida fe'llarning bir nechta turlari mavjud: muntazam, tartibsiz, modal. Noqonuniy fe'llarning ro'yxati alohida, siz uni yoddan bilishingiz kerak. Muntazam va tartibsiz fe'llar o'tgan zamoni yasash yo'li bilan bir-biridan farq qiladi. Muntazam fe'llar shaklini butunlay o'zgartirish uchun tartibsiz fe'llarni qo'shish orqali o'tgan zamon shakllarini hosil qiladi. Bundan tashqari, fe'llar bosh va ko'makchiga bo'linadi. Ularning asosiylari leksik vazifani bajaradi, ular muayyan harakatni bildiradi. Bunday fe'llar rus tiliga tarjima qilingan. Yordamchi fe'llar faqat asosiy fe'llar bilan tandemda mavjud bo'lib, ular grammatik vazifani bajaradi. Bu fe'llarning rus tiliga tarjimasi yo'q. Ingliz tilidagi modal fe'llar asosiy fe'llarga nisbatan qo'shimcha funktsiyaga ega bo'lib, ularni vazifasida yordamchi fe'llarga tenglashtiradi. Ular sub'ektning asosiy harakatga munosabatini bildiradi: majburiyat, ehtiyoj yoki biror narsa qilish qobiliyati. Ya'ni, men suzishni bilishim yoki bilishim kerak, ayta olaman va hokazo.

Modal fe'llar: qoidalar va misollar

Tilni qulay bilish uchun *must, may, need, ought to, should, have to, to be able to, manage to* modallarining quyidagi ro'yxatini bilishingiz kerak. Modal fe'llardan foydalanish qoidalariga kelsak, asosiy tamoyillar:

1) biz modal fe'llarga oxir qo'shmaymiz (mane to modal fe'lidan tashqari);

2) modal fe'llardan keyin to zarrachasini qo'ymaymiz (nejat, have to, ought to'dan tashqari)

3) modaldan keyingi bosh fe'l infinitiv (boshlovchi shakl) shaklida qo'yiladi.

Misol uchun:

Men ketishim kerak, kech bo'ldi. Men ketishim kerak, kech bo'ldi.

Bu vazifani ertaga kechgacha bajarishingiz kerak. Ertaga kechqurungacha bu vazifani bajarishingiz kerak.

Siz boshqa yo'l topishingiz kerak. Siz boshqa chiqish yo'lini topishingiz kerak.

Talabalar universitet qoidalariga rioya qilishlari kerak. Talabalar universitet qoidalariga rioya qilishlari kerak.

Onam juda aqlli, besh tilda gapira oladi. Onam juda aqlli, besh tilda gapiradi.

Modal fe'llar o'z ma'nosiga ko'ra o'xshash, ammo ba'zi farqlar mavjud. Keling, batafsilroq ko'rib chiqaylik.

Modal fe'l can/could

Ushbu modal fe'l "men qila olaman, men qila olaman" deb tarjima qilinadi, u biror narsa qilish qobiliyati yoki qobiliyatini anglatishi mumkin. *mumkin*- hozirgi zamon shakli *mumkin*- o'tgan zamon shakli. Agar siz modal fe'llarni kelasi zamonda ishlatsangiz, modal fe'l shaklidan foydalaning *qodir bo'lmoq* - *qodir bo'ladi*. Misol uchun:

Men juda yaxshi suzishni bilaman, chunki mening juda yaxshi o'qituvchim bor edi. Men juda yaxshi suzaman, chunki mening yaxshi o'qituvchim bor edi.

Bir necha yil oldin men ancha yaxshi ko'rardim. Bir necha yil oldin men juda yaxshi ko'rdim.

Biz sizga vaziyatni tushuntirishga yordam beramiz. Biz sizga vaziyatni tushuntirishga yordam bera olamiz.

Modal fe'llarning inkor shakli qoidaga ko'ra not – can not, qisqartirilgan can “t” qo'shilishi bilan yasaladi. Masalan:

Men kitobimni bu tartibsizlikdan topa olmayapman. Men kitobimni bu tartibsizlikdan topa olmayapman.

Could not, shorted form can "t. Masalan:

Talabalar va o'quvchilar ushbu musobaqaga tayyor bo'lishlari mumkin edi. O'quvchilar va talabalar ushbu musobaqaga tayyorlana olmadilar.

Modal fe'l bilan so'roq gapni shakllantirish *mumkin/mumkin* gapda teskari so'z tartibini qo'llashingiz kerak, ya'ni mavzu emas, modal fe'lni birinchi o'ringa qo'ying. Misol uchun:

Mayk sizning ko'ylagingizni olib keta oladimi, uniki iflosmi? Mayk sizning ko'ylagingizni ola oladimi, u iflosmi?

Fe'lning so'roq shaklida *mumkin* muloyim ma'noga ega, siz ruxsat so'rash uchun foydalanishingiz mumkin. Misol uchun:

Menga tuz olib bera olasizmi? Menga tuz bera olasizmi?

Modal fe'llar to be able to/manage to

Qodir bo'lmoq, qodir bo'lmoq ma'nosidagi yana bir modal fe'l. Ammo agar could ko'proq umumiy chegaralarga ega bo'lsa, be able to xususiy, o'ziga xos vaziyatlarda qo'llaniladi. Misol uchun:

Yong'in juda tez tarqaldi, ammo hamma qochishga muvaffaq bo'ldi. Yong'in juda tez tarqaldi, ammo hamma qochishga muvaffaq bo'ldi.

Biz mushukim qayerdaligini bilmasdik, lekin nihoyat uni topishga muvaffaq bo'ldik. Mushugim qayerdaligini bilmasdik, lekin oxir-oqibat uni topa oldik.

fe'ning o'tgan shakli *to be able to - was/wered to*. fe'ning o'tgan shakli *boshqarish - muvaffaq bo'lish*.

So‘roq gapni yaratish uchun birinchi o‘ringa yordamchi yoki modal fe’lni qo‘yish kerak. Misol uchun:

U sizning yordamingizsiz xonadan chiqib keta oldimi? U sizning yordamingizsiz xonadan chiqib keta oldimi?

Kim eng yaxshi o'yinchini mag'lub eta oladi? Kim eng yaxshi o'yinchini mag'lub eta oladi?

Inkor gap yasash uchun not yoki yordamchi fe’ldan foydalaning. Misol uchun:

Men bu ishni ko'rsatmasiz bajara olmadim. Men bu ishni ko'rsatmalarsiz bajara olmadim.

Modal fe'l must

must modal fe'li ekstremal darajadagi majburiyatni ifodalaydi. Agar siz ingliz tilini noldan o'rganayotgan bo'lsangiz, unda siz ushbu fe'l bilan ehtiyot bo'lishingiz kerakligini bilishingiz kerak, chunki u tartibli ma'noga ega. Buyruq o'rniga tavsiya bermoqchi bo'lsangiz, boshqa fe'lni tanlashingiz kerak. Misol uchun:

Maktabimiz o'quvchilari Nizomga rioya qilishlari shart. Maktabimiz o'quvchilari Nizomga amal qilishlari shart.

must modal fe'li inkor shaklda "kerak emas" degan ma'noni anglatadi. Salbiy zarrachani qo'shish orqali hosil qilingan, masalan:

Sizning oilangiz istamasa, boshqa shaharga ko'chib o'tmasligi kerak. Sizning oilangiz istamasa, boshqa shaharga ko'chib o'tmasligi kerak.

So'roq gapni yasash uchun qo'yning *kerak* taklifda birinchi.

Hayvonlarni qafasda saqlash kerakmi? Hayvonlarni qafasda saqlash kerakmi?

Bundan tashqari must fe'li boshqa ma'noga ega. Biz "bo'lishi kerak, ehtimol" ma'nosida bo'lishi kerak deymiz. Misol uchun:

Siz juda och bo'lsangiz kerak, chunki kechki ovqatni o'tkazib yubordingiz. Siz juda och bo'lishingiz kerak, chunki siz tushlikni o'tkazib yubordingiz.

Bunday katta shaharning markazida yashash juda shovqinli bo'lsa kerak. Bunday katta shaharning o'rtasida yashash juda shovqinli bo'lsa kerak.

Modal fe'l may/might

May va might barcha modal fe'llar kabi asosiy fe'lni to'ldirishga intiladi. Bu fe'lning tarjimasini "mumkin, mumkin". May hozirgi zamon shakli, might o'tgan zamon shakli. Misol uchun:

I bu kollejning eng yaxshi talabalaridan biri bo'lishi mumkin. Men kollejda eng yaxshi talaba bo'lishim mumkin.

Mening sumkam qayerda? Bu sizning xonangizda bo'lishi mumkin. Mening sumkam qayerda? U sizning xonangizda bo'lishi mumkin.

U tushlik qilayotgandir. U kechki ovqat qilgan bo'lishi mumkin.

Bu juda g'alati tushuntirish, lekin haqiqat bo'lishi mumkin. Bu juda g'alati tushuntirish, lekin bu haqiqat bo'lishi mumkin.

Inkor gap yasash uchun not - may not, might not inkor zarrasini ishlatib.

Bu haqiqat bo'lmasligi mumkin! Bu haqiqat bo'lishi mumkin emas!

So'roq gap umumiy qoida bo'yicha tuziladi: modal fe'lni birinchi o'ringa qo'yib. Misol uchun:

Derazalarni ochsam maylimi, juda issiqmi? Oynani ochsam maylimi, bu yer juda issiqmi?

Modal uchun

Bu "kerak, kerak, kerak" degan ma'noni anglatadi. U hozirgi, o'tmish va kelajak zamonda uchta shaklga ega: *bor/ga to'g'ri keldi, to'g'ri keldi, majbur bo'ladi*. Misol uchun:

Kelgusi yozgacha bu kvartirada qolishingiz kerak. Kelgusi yozgacha shu kvartirada qolishingiz kerak.

U darhol kechki ovqatni pishirishi kerak. U zudlik bilan kechki ovqat tayyorlashi kerak.

Biz ketishimiz kerak, endi bizga joy yo'q. Biz ketishimiz kerak, biz endi bu erga tegishli emasmiz.

Do'stlarim ishni tugatishlari kerak edi, lekin ular muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Do'stlarim ishni qilishlari kerak edi. lekin qila olmadilar.

Modal fe'l bilan inkor gap yasash *kerak* ko'makchi fe'l qo'shish kerak *qiladi/qiladi/qiladi* manfiy zarracha esa yo'q. Misol uchun:

Filmni oxirigacha tomosha qilish shart emas. Filmni oxirigacha tomosha qilish shart emas.

Bu odamlar sizning mashinangizni tekinga tuzatishlari shart emas edi. Bu odamlar sizning mashinangizni tekinga tuzatishlari shart emas edi.

Meri siz uchun hamma ovqatni sotib olishi shart emas. Mari siz uchun ovqat sotib olishi shart emas.

Modal fe'llar bilan so'roq gapni qoida bo'yicha yozish; *kerak* ko'makchi fe'l qo'shish *kerak qiladi, qiladi* yoki *qildi* taklifda birinchi. Bu gapda teskari so'z tartibi deyiladi. Agar *kerak* bo'lsa, yordamchi fe'l oldiga so'roq so'zini qo'shing. Misol uchun:

Kechgacha ishda qolishingiz shartmi? Kechgacha ishda qolishingiz shartmi?

Uni qancha kutish kerak edi? Uni qancha kutish kerak edi?

ought to modal fe'li

Bu modal fe'l ma'no jihatdan oldingisiga o'xshash, sinonimdir. Modal fe'l *kerak*"bo'lishi kerak" degan ma'noni anglatadi. Misol uchun:

Qizlar qorong'u vaqtda ko'proq ehtiyot bo'lishlari kerak. Qizlar kechasi ko'proq ehtiyot bo'lishlari kerak.

Inkor gapda fe'lga emas inkor zarrasini qo'shamiz. Misol uchun:

Ular barcha darslarni o'tkazib yubormasliklari kerak. Ular barcha darslarni o'tkazib yubormasliklari kerak edi.

So'roq gapni yasash uchun gap boshiga ought modal fe'lini qo'ying. Misol uchun:

Uning ko'rsatmalariga amal qilishim kerakmi? Uning ko'rsatmalariga amal qilishim kerakmi?

Yoki savol so'zi bilan:

Qachon yoningizga kelishim kerak? Sizga qachon kelishim kerak?

Modali fe'l should

Bu modal fe'l ham majburiyat ma'nosiga ega bo'lib, "kerak, kerak" deb tarjima qilinadi, nisbatan yumshoqroq va muloyimroq ma'noga ega. *kerak*. Modal fe'l *kerak* o'tgan zamon fe'lidir. Misol uchun:

U kasal bo'lganida men u bilan qolishim kerak. U kasal bo'lganida men u bilan qolishim kerak.

Siz sog'lig'ingizga ko'proq ehtiyot bo'lishingiz kerak. Siz sog'lig'ingizga yaxshiroq g'amxo'rlik qilishingiz kerak.

Har kuni yomg'ir yog'adi, sizda soyabon bo'lishi kerak. Har kuni yomg'ir yog'adi, siz o'zingiz bilan soyabon olib yurishingiz kerak.

Fe'lning inkor shakli not - should not inkor zarrasi yordamida yasaladi, qisqartirilgan shakli shouldn "t. Masalan:

Siz bu erkaklar bilan ko'p vaqt o'tkazmasligingiz kerak. Siz bu odam bilan ko'p vaqt o'tkazmasligingiz kerak.

Pastkilar yomon odamlarga o'zlari xohlagan narsani qilishlariga yo'l qo'ymasligi kerak. Qonun nopoklarga o'zlari xohlagan narsani qilishga ruxsat bermasligi kerak.

should modal fe'li ishtirok etgan so'roq gaplar gap a'zolarini o'zgartirish orqali yasaladi. Modal fe'l birinchi bo'lib keladi. Misol uchun:

Eshikni yopishim kerakmi? Eshikni yopishim kerakmi?

Bu yoshlar o'zlarini shunchalik shovqinli tutmasliklari kerakmi? Bu yoshlar jim bo'lishlari kerakmi?

Savol so'zi bilan mumkin bo'lgan variantlar:

Dam olish kunlarida itingizga kim g'amxo'rlik qilishi kerak? Siz ta'tilda bo'lganingizda itingizga kim g'amxo'rlik qilishi kerak?

V bu qutilarni qo'yishim kerakmi? Bu qutilarni qayerga qo'yishim kerak?

Modal fe'l kerak

Bu fe'l ingliz nutqida eng ko'p ishlatiladiganlardan biridir. "kerak" deb tarjima qiling. Biz uni turli vaziyatlarda ishlatamiz. Misol uchun:

Men imkon qadar tezroq shifokorni ko'rishim kerak. Men imkon qadar tezroq shifokorni ko'rishim kerak.

Kate sizning yordamingizga muhtoj, hoziroq unga qo'ng'iroq qiling! Kate sizning yordamingizga muhtoj, darhol unga qo'ng'iroq qiling!

Bu fe'lning inkor shakli ikki xil shaklda yasalishi mumkin. Salbiy zarrachani qo'shish orqali *emas* modal fe'lga - *kerak emas*, qisqartirilgan shaklda needn "t, yoki, yordamchi fe'l qo'shib *qiladi/qiladi/qiladi* va manfiy zarracha *emas - kerak emas, kerak emas, kerak emas edi*. Salbiy shaklning ma'nosi "kerak emas", ya'ni kerak emas, lekin xohlasangiz, qila olasiz. Misol uchun:

Bu kitoblarning hammasini o'qish shart emas, birini tanlang. Bu kitoblarning hammasini o'qish shart emas, birini tanlang.

Endi sizni tinglashim shart emas, o'zim qaror qabul qilishim mumkin. Men endi sizni tinglashim shart emas, men o'zim qaror qabul qila olaman.

Xuddi shu printsipga ko'ra, so'roq gapni tuzing: yordamchi fe'lni birinchi o'ringa qo'ying *qiladi/qiladi/qiladi*. Misol uchun:

Tayyorgarlik uchun biroz vaqt kerakmi? Tayyorlanish uchun vaqt kerakmi?

Singlim rasm chizishi kerakmi? Singlim rasm chizishi kerakmi?

Sevimlilarga qo'shing

Modal fe'llar(Modal fe'llar) - bu harakatni bildirmaydigan, lekin so'zlovchining harakatga munosabatini bildiruvchi fe'llar. Boshqacha aytganda, modal fe'llar biror ish-harakatni bajarish imkoniyatini, ehtimolligini, zarurligini ifodalaydi.

Modal fe'llarning grammatik xususiyatlari

Modal fe'llar har doim zarrachasiz semantik fe'l (ya'ni uning noaniq shakli bilan) bilan birga ishlatiladi. *uchun*.

Istisno shundaki modal fe'llar **kerak, bo'lish, kerak**, zarrachali infinitivdan keyin *uchun*.

I suzishi mumkin. - Men suzishni bilaman.

Siz ketishi mumkin. - Ketishingiz mumkin.

Siz bilish kerak bu. "Siz buni bilishingiz kerak.

Modal fe'llarning so'roq va inkor shakllari yordamchi fe'l yordamisiz yasaladi. So'roq gapda predmetdan oldin modal fe'l keladi, inkor shakli esa zarracha yordamida yasaladi. *emas*, modal fe'ldan keyin qo'yiladi. **Istisno** hisoblanadi .

mumkin siz suzish? - *Suzishingiz* *mumkinmi?*

may I ket? — *Borsam* *maylimi?*

Kerak biz maslahatlashish shifokormi? Shifokorga murojaat qilishimiz kerakmi?

Do siz o'qish kerak ko'p? - Ko'p o'qish kerakmi? (tashqari)

*I suzishni bilmaydi. - Men suzishni bilmayman.
Siz bo'lmasligi kerak yig'lamoq. “Siz yig'lamasligingiz kerak.
Siz tushuntirish shart emas tafsilotlar. “Tafsilotlarni tushuntirishga hojat yo'q.
(tashqari)*

Modal fe'llar qisqartirilgan inkor shakllari bilan tavsiflanadi:

*mumkin emas = qila olmaydi, bo'lmasligi kerak = qilmaslik kerak, =
bo'lmasligi kerak qilmaslik kerak, bo'lmasligi kerak = kerak emas va hokazo.*

Modal fe'llar va faqat ikkita zamonda qo'llaniladi - in *hozirgi oddiy (mumkin, may)* va ichida *o'tgan oddiy (mumkin va mumkin)*.

Aksariyat modal fe'llar bir nechta ma'noga ega. Ular so'zlovchi nuqtai nazaridan harakatni zarur, mumkin, kerakli, shubhali, muammoli yoki majburiy deb ko'rsatishi mumkin. Modal fe'llar ish-harakatning o'zini emas, balki unga munosabatni ifodalagani uchun buyruq mayli shaklida qo'llanilmaydi, ya'ni harakat motivini ifodalay olmaydi. Bir qator shakllar (masalan, infinitiv, kesim, gerund) yo'qligi sababli bunday fe'llar ham etarli emas deb ataladi.

Chet tillarini o'qitishda asosiy e'tibor bugunda til o'rganuvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda qaratilmoqda. Buning natijasida grammatik birliklar va qoidalarni ham an'anaviy usulda emas, balki kommunikativ yondashuvga asoslangan holda o'qitish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda ta'lim tizimining oldiga qo'ygan asosiy maqsadi har bir o'quvchining har tomonlama rivojlanishiga, o'zining jamiyatdagi o'rnini topishiga va o'zini o'zi yanada takomillashtirib borishiga qaratilgan yangi, har bir o'quvchi shaxsini e'tiborga oluvchi yondashuvga asoslangan ta'lim tizimini yaratishdir. Shunday ekan ushbu maqolada keltirilgan ma'lumotlar ham ingliz tilini o'rganmoqchi bo'lganlar uchun amaliy qo'llanma vazifasini bajaradi deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Buranov J.B, “ Ingliz tili grammatikasi” T...„O’qituvchi”-1973
2. Hoshimov U, Buranov J, “ Ingliz tili grammatikasining normative kursi” T.: „O’qituvchi”-1987
3. Usmonov O’.U, S. Ashurov, “Ingliz tili nazariy grammatikasi “Sam..-2007
4. G’apparov M, Qosimova R, “Ingliz tili grammatikasi “ T.-2008

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani 5-maktab o'qituvchisi

Yulduz Axadova Nasrullayevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarning kasb-hunarlariga yo'naltirish, ularga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, o'quvchilarning kasb-hunar tanlashidagi bir qator omillari, boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasb va hunarga yo'naltirish faoliyatlarini yuritishda ko'pgina masalalarni bartaraf etish haqida to'liq fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: kasb-hunarlariga yo'naltirish, uslubiy, qo'llanma, yangicha konsepsiya, kasb tanlash.

Kirish:

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ko'pgina faoliyatlar amalga oshirilib, Ta'lim tizimini takomillashtirish jarayoni bo'yicha ham qonun va qarorlar qabul qilinmoqda. Mana shunday qonunlarda kasb va hunarga yo'naltirish muammolari ham, shuning bilan birga ko'rib chiqilmoqda. Shuningdek, Xalq Ta'limi Vazirligining 2002-yilning oktabrdagi 153-sonli qarorida boshlang'ich sinf o'quvchilarni kasb va hunarga yo'naltirishning bir qator yangicha konsepsiyalari belgilangan edi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasb va hunar atamasini takomillashtirish, kelajak avlodning keyingi yillarda egallaydigan kasb-hunariga diqqatli bo'lish mamlakatning asosiy va muhim muammosidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda qilingan asosiy maqsad kelajak avlodning kelgusida egallayotgan kasb-hunarini o'zi erkin aqliy tomonlama bilgan, tushungan holda tanlab, o'z kasb-hunarining yuqori malakali mutaxassisi kabi yetishishida samarali hissa qo'shishidir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb va hunarga yo‘naltirish faoliyatlarini yuritishda ko‘pgina masalalarni bartaraf etishimizga to‘g‘ri keladi. Bizning asosiy ishimiz kelajagimiz tayanchi bo‘lgan o‘quvchilarni kasb va hunarga, iqtisodiy-ijtimoiy salohiyatga ega bo‘lgan, bozor iqtisodiyotini yaxshi biladigan har tarafdin tushunadigan tajribali o‘g‘il-qizlarni tayyorlashdir. Ushbu faoliyatlar asosan quyidagi muhim bosqichlarda olib boriladi:

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ilk kasb va hunar bilim va tajribalarini maktabda, oilada, akademik litsey, kasb va hunar kollejlarda yuritish;
2. Yuqori malakali mutaxassislik bo‘yicha kollejlarda o‘qib, malaka oshirish;
3. Egallangan ko‘nikma ,faoliyat yuritadigan ish maskanida amaliy mashg‘ulotda malaka oshirish jarayonida mukammal tajriba oshiradi.

Aqliy salohiyat tomondan kasb-hunar tanlash uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ko‘pgina kasb-hunarlarini kerakligicha o‘rganish, o‘rganganda ham kasb-hunarlarini o‘ziga tortadigan jihatlarini emas, balki mashaqqatlarini ham chuqurroq o‘rganishi, o‘zining shaxsiy odatlariga ko‘ra tanlangan kasb yoki hunarini muvaffaqiyatli egallay olishi va keyingi ish faoliyatida o‘zining ko‘nikmasini rivojlantirish majbur qilinadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb-hunar tanlashi uchun keng yo‘l yaratib beradigan kasb-hunarlar olami bilan mukammal tanishish va kasb-hunarlar haqida tasavvurlarga ega bo‘lish, ularni moyilligini, qiziqishini va intilishini oshirishda quyidagi ko‘pgina metodik tavsiyalari mavjud:

- turli xil tashkilotlar uyushmasiga ekskursiyalar tashkil qilish-bunga bevosita tashkilotlar uyushmasiga borib, ulardagi ish faoliyati jarayoni, faoliyat yuritiladigan soha va ish tartibi bilan mukammal tanishish;

- axborotli ko‘pgina dasturlar ,agitatsiyalar, reklamalar, buketlar va boshqalar;
- tajribali mutaxassislar bilan samarali uchrashuvlar o‘tkazish yo‘li orqali;
- madaniy -ma’naviy tadbirlar tashkil qilish yo‘li bilan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirishda foydalanilgan metodik tavsiyalar yuqorida berilgan ro‘yxatlardan ancha ko‘p, biroq keltirilgan metodik tavsiyalar muhim, asosiy va bu yoshdagi o‘quvchilarni kasb-hunar tanlashida eng qulay va oson bo‘lgan yondashuv sifatida ko‘riladi.

Natijalar:

Insonni kasb-hunarga yo‘naltirish maxsus ilmiy amaliy faoliyat yordamida amalga oshiriladi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning inson sifatida takomillashish jarayonlarida inson va jamiyat ya’ni oila yagona bir tizim sifatida e’tiborga olinadi, o‘tish davrida bozor munosabati aloqalari talablari ahamiyatga olinadi. Kasb-hunarni to‘g‘ri tanlash har bir rivojlanib kelayotgan kelajak yosh ob’ektiv vajlariga, qiziqishlariga, moyilliklariga, iste’dodiga va imkoniyatlariga xos bo‘lishi uchun uning sog‘ligini, o‘zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish muhim, bular ijtimoiy samarali va unumli mehnatda hammadan ko‘ra ko‘proq o‘z ifodasini topadi va namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kasbiy asosiy xususiyatlarni erta aniqlash esa keyinchalik unga o‘z odatlariga qarab kasb yoki hunarni to‘g‘ri tanlash, uni muvaffaqiyatli ravishda erkin egallash, hunarda baland natijalarga erishish darajasini yaratish mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga dars beradigan boshqa fan o‘qituvchilari ham o‘zining fanidan o‘quvchilarining aqliy salohiyati qanday darajada ekanligi haqida o‘quvchilarining sinf rahbariga bu haqida axborot yetkazib, hamjamiyatlikda ish yuritsa, kasb-hunarga yo‘naltirish doirasida paydo bo‘ladigan ko‘pgina masalalarning oldi olinardi. Kasb-hunarga yo‘naltirishda nafaqat maktab a’zolari, balki ushbu jarayonda ota-onalar ham ilg‘or ishtirok etishi zarurdir.

Muhokama:

Mehnat ta’limi o‘quv predmetidan darsdan tashqari turli xil tadbirlarda kasb-hunarga yo‘naltirish masalalarini ishlab chiqishda pedagog olimlar, tadqiqotchilar, tajribali va ko‘zga ko‘ringan o‘qituvchilar oldida bajarilishi zarur bo‘lgan bir qator vazifalar turibdi. Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, ma’lumotlardan kelib chiqib shunday muhokama qilish mumkin:

-umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb-hunar tanlashga yo‘naltirish-hozirgi kunning eng muhim masalalaridan biri;

-hunar ta’limi o‘quv fanining ma’no-mazmunidan kelib chiqib va unda bor bo‘lgan keng qulayliklardan samarali foydalanib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni kasb va hunarga yo‘naltirish yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin;

-boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda dars mashg‘ulotlari bilan bir qatorda darsdan tashqari tadbirlardan ham unumli foydalanish kerak; -mehnat ta’limi bo‘yicha umumta’lim maktablari o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan uslubiy qo‘llanma va tavsiyalar yetarli emas.

Xulosa:

Xulosa sifatida shuni aytish joizki, inson ma’lum bir tayyorgarlik bosqichidan o‘tgandan keyin, to‘g‘riroq qilib aytganda, o‘rta maktab bosqichidan keyingi bosqichga o‘tish davridan o‘z intilishlari, o‘zi uchun hayotda u yoki bu kasb-hunarda band bo‘lish maqsadlari asosida to‘g‘ri kasb-hunar tanlashi muhim hisoblanadi.

Hammasini umumiy olib qaraganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirishda faqat kasb yoki hunar haqida og‘zaki ma’lumotlar aytibgina olmay ulardagi intilishni topib takomillashtirish bosqichlarini amalga oshirib borish juda muhimdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. K. Davlatov, V. Chichkov. "O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash" Toshkent "O'qituvchi" 2001.
2. Ermatova, G.N. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar- 2019.
3. S.U. Klyuga, S.N. Chistyakova «Kasb tanlash" kursi metodikasi. Toshkent «O'qituvchi" 2003.
4. Yusupova F. I. O'quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari. "Xalq ta'limi" jurnali. 2005.
5. Boltaboyev S.A., Magdiyev O.SH., Sattorov V.N., Avazboyev O.L. "Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari". Uslubiy qo'llanma. 2002.
6. Magzumov P.T., Antonov A.F. va boshqalar. "O'quvchilarni mehnat va kasb tanlashga tayyorlash".-T.: «O'qituvchi», 2005.

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**

Abdalimova Dono Bahromjonovna

Toshkent viloyati Angren shahar 29- umumiy o'rta ta'lim maktabi

Boshlang'ich ta'lim

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish shart-sharoitlari, imkoniyatlari hamda ularni qo'llashga oid tushunchalar tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, darsning mantiqiy strukturasi qurish, mantiqiy fikrlash, mustaqil ish, didaktik materiallar, prezentatsiya.

KIRISH

Pedagogik texnologiya bu - oldindan loyhalangan ma'lum bir pedagogik tizimni amaliyotga joriy qilish. Pedagogik tizim bu shaxsga maqsadli pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun zarur bo'lgan metodlar, vositalar va jarayonlar yig'indisi. Maqsadimiz o'quvchilarni oldindan bilimni mukammallashtirib uni samarali va sifatli bilimga ega bo'lishga ta'sir berish.

Hozirga kunda jahon pedagogikasida «pedagogik texnologiya» tushunchasiga 12 xil tarif berilganligi ma'lum.

Pedagogik texnologiya.

Bu borada mutaxassis olimlarimiz qanday fikrdalar?

1. Pedagogik texnologiya bu...ta'lim shakllarini optimallashtirish maqsadida texnik vositalar, inson salohiyati hamda ularning o'zaro ta'sirini inobatga olib o'qitish va bilim o'zlashtirishning barcha jarayonlarini aniqlash, yaratish va qo'llashning tizimli metodidir. **(YUNESKO)** **2.** Ped.texnologiya bu pedagogning amaliyotga joriy etishi mumkin bo'lgan pedagogik tizim loyihasidir. **(V.Bespalko)**

Ikkinchi ta`rifda nimaga e`tibor berilyapti? (amaliyotga) Darhaqiqat, amaliyotga e`tibor berish kerak, quruq gap bilan hech narsaga erishib bo`lmaydi. Bilim berish butun bir sistema. Xuddi bizning tanamiz bir sistema bo`lganidek. Moboda charchab qolsam, o`tirib dam olaman va tanam bir birini to`ldiradi¹.

Endi tasavvur qiling, shu sistemamda bitta tishim og`rib qoldi. Nima bo`ladi? (Butun sistemani ishdan chiqaradi). Xuddi shunday, pedagogikada biror biror bir xatolikka yo`l qo`ysak, oxirida albatta natija biz kutgandek bo`lmaydi.

3. Texnologiya-biror ishda, mahoratda, san`atda qo`llaniladigan usullar, yo`llar yig`indisi. (*Izohli lug`at*)

Bu ta`rifni izohlash uchun arafa kuni osh tarqatish udumi eslatiladi.) Xuddi oshlar har xil bo`lganidek, texnologiyalar ham har xil. To maqsadga yetgunga qadar usullarim yig`indisi mening texnologiyamdir. Men texnologiyamda biror bir kamchilikka yo`l qo`ysam, oxirida men kutgan natijaga erisha olmayman. Buning uchun men qo`l ostimdagi bolalarga e`tibor berishim kerak. Uning uchun inson toifasini bilishim kerak.

«... avvaldan rejalashtirilgan natijalarga olib boruvchi va bajarilishi shart bo`lgan tartibli amallar tizimidir» - **V. Monaxov**

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, pedagogik texnologiyaning eng qadimgi manbai bu - nuqsonsiz mehnat konsepsiyasi ekan. Nuqsonsiz mehnatni ta`minlovchi shartlardan biri mehnat qilayotgan subyektning psixologik shaxsiy xarakteristikalarini hisobga olishdir. Bunday mehnatning eng muhim omillari quyidagilar:

- kasbga qiziqish;
- kasbiy tayyorgarlik sifati;
- o`z mehnatini muntazam nazorat qilib borish.

¹ Ishmuhammedov R. Abdukodirov A. Pardaev A. Ta`limda innovatsion texnologiyalar (ta`lim muassasalari pedagog-o`qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste`dod, 2018. – 180 b.

Nuqsonsiz mehnat g‘oyasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri pedagogik faoliyatga ko‘chirish mumkin emas. Chunki, unda omillar ancha ko‘proq.

Pedagogik texnologiyaning metodologik sifatlari quyidagilardan iborat: texnologik sxema, ilmiy asos, tizimlilik, boshqaruvchanlik, samaradorlik, takrorlanuvchanlik.

Texnologik sxema- texnologik jarayonning shartli ifodalanishi. U alohida funksional elementlarga bo‘linadi va ular orasidagi mantiqiy aloqalar belgilanadi.

Tizimlilik - pedagogik texnologiya tizimga xos bo‘lgan barcha belgilarga ega bo‘lishi kerak:

- jarayonning mantiig‘i;
- uning barcha qismlarining o‘zaro bog‘liqligi;
- yaxlitligi;

Boshqaruvchanlik deyilganda quyidagilar nazarda tutiladi:

- maqsadlarni qo‘yish;
- rejalashtirish;
- o‘qitish jarayonini loyixalash;
- qadamba-qadam tashhis qo‘yish;
- natijaga tuzatish kiritish maqsadida vosita va metodlarni o‘zgartirish.

Samaradorlik - zamonaviy pedagogik texnologiyalar aniq sharoitlarda mavjud bo‘ladi va ma`lum o‘qitish standartlariga erishishini kafolatlaydi, natija bo‘yicha samarador, xarajatlar bo‘yicha optimal bo‘ladi.

Takrorlanuvchanlik - pedagogik texnologiyani boshqa subyektlar boshqa ta`lim muassasalarida qo‘llashi mumkinligi (natija esa bir xil bo‘ladi).

Haqiqatan ham, agar o‘quv jarayoni to‘la takrorlanuvchan, alohida ko‘rinishlarga bo‘linsa, o‘qituvchining vazifasi oldindan tuzilgan (o‘zi tuzgan bo‘lishi shart emas) material bilan o‘qishni tashkil etishda tashkilotchi va maslahatchi rolini ijro etishdan iborat bo‘lib qoladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa o`rnida aytish mumkinki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bir necha turga bo`linishi mumkin:

1. Muammoli ta`lim texnologiyalari.
2. Didaktik- o`yinlarga asoslangan texnologiyalar.
3. Hamkorlik texnologiyalari.
4. Modulli texnologiyalar.

Bu kabi pedagogik texnologiyalarni qo`llash orqali boshlang`ich ta`lim o`quvchilarini ilg`or zamonaviy shaxs etib tarbiyalashga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Ishmuhamedov R. Abdukodirov A. Pardaev A. Ta`limda innovatsion texnologiyalar (ta`lim muassasalari pedagog-o`qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste`dod, 2018. – 180 b.
2. Gaybullaev N.G, I. Дырченко. Razvitie matematicheskix sposobnostey uchashixsya. T.: «O`qituvchi», 2018
3. Habib R.A. O`quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish. T.: «O`qituvchi», 2011
4. Abdullayeva Q., va boshqalar “Ona tili” T., “O`qituvchi ”2014 yil.
5. Azizxo`jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2016.

**BOSHLANG`ICH SINFLARDA XORIJIY TILLARNI O`QITISH
MUAMMOLARI**

Zilolaxon Xudoyberdiyeva

*Farg`ona viloyati O'zbekiston tumani, 19-umumiy o'rta ta'lim maktab
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Zilolaxon Xaqqulova Xusanovna

*Farg`ona viloyati O'zbekiston tumani, 19-umumiy o'rta ta'lim maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda xorijiy tillarni o'qitish muammolari yoritib berilgan. Xususan, xorijiy tillarni o'qitishda yangi metodika va dars ishlanmalarini joriy etish va shu bilan birga o'quv jarayoniga pedagogik texnologiyalar, dars o'tishning noan'anaviy usullarini joriy etish ko'zda tutilgan*

Kalit so'zlar: *estetik tarbiyalash, hozirjavoblik, o'quv mashg'ulotlari, "Kid's English", "Deutsch macht spab", "Hirondelle"*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются проблемы обучения иностранным языкам в начальной школе. В частности, планируется внедрение новых методов и разработок в преподавании иностранных языков, а также внедрение педагогических технологий, нетрадиционных методов обучения в учебный процесс.*

Ключевые слова: *эстетическое воспитание, отзывчивость, тренинг, «Kids English», «Deutsch macht spab», «Hirondelle».*

Abstract: *The article deals with the problems of teaching foreign languages in primary school. In particular, it is planned to introduce new methods and developments in teaching foreign languages, as well as the introduction of*

pedagogical technologies, non-traditional teaching methods in the educational process.

Key words: *aesthetic education, responsiveness, training, Kids English, Deutsch macht spab, Hironnelle.*

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi oldida turgan dolzarb vazifa har tomonlama kamol topgan sog'lom, qobiliyatli, o'z Vatani va xalqiga sodiq insonlarni tarbiyalash va ularni voyaga yetkazishdan iboratdir. Bu ulug' maqsadni ro'yobga chiqarish xalq ta'limi tizimiga qarashli barcha xodimlar va keng o'qituvchilar ommasidan o'z ishiga ijodiy yondashish, har bir ishda yuksak samaradorlikka erishish xilma-xil metodik usullarni o'ylab topish hamda uni maktab hayotiga tadbiiq etishni talab qiladi. Bugun maktablarda ta'lim olayotgan o'quvchilar ilm-fan, texnika taraqqiyoti erishgan bir qator yutuqlardan bahramand bo'lgan ma'lum darajada bilimli kishilardir.

Farzand dunyoga kelishi bilan ota-ona va qarindosh-urug'lari kundan-kun o'sib borayotgan yosh inson faoliyatida odamlarga xos har xil harakatlarni ko'rgisi keladi va tez orada bu orzularining ro'yobga chiqayotganligining guvohi bo'ladi. Dastlabki davrlardan boshlab ona o'z bolasining qo'l-oyoq va gavda harakatlarini o'yin sifatida shakllantiradi. Keyinchalik bolaning butun faoliyati o'yin bilan bog'liq bo'ladi. Asta-sekin o'yin yosh bola hayotining asosiy mashg'ulotiga aylanadi. O'yin bolani aqliy, axloqiy, jismoniy va estetik tarbiyalash vositalaridan biridir.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda xorijiy tillarni o'qitish muammolari va uning bugungi kundagi xususiyatlari haqida fikrlar tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Sh.M. Mirziyoyevning asarlari metodologik manba bo'lib belgilandi.

Maktabga ilk qadam qo`yayotgan kunda ota-onaning hayajoni birinchi sinfga chiqqan dilbandidan-da ko`proq bo`ladi. Farzandining jajji qo`llaridan tutib maktabga yetaklayotgan kattalar ko`nglining bir chetida bolajonim shu ta`lim dargohiga qanday ko`nikarkan, darslarni o`zlashtirishda qiynalmasmikan, degan hadik bo`ladi. Bugun maktabga ilk bor qadam qo`ygan o`quvchining kechagi mashg`uloti o`yin edi. Bolada boshlang`ich sinflarda o`rganiladigan materiallarni o`zlashtirib olishga yordam beradigan epchillik, hozirjavoblik, voqealarni bir-biriga taqqoslash, sinchkovlik kabi ijobiy xislatlarning shakllanish davri bo`ladi. Boshlang`ich sinf o`quvchilariga mo`ljallangan bilimlarning o`zlashtirib olinishiga erishish uchun ana shularga tayanish va uni parvarish qila borish lozim. Bu o`rinda Samarqandlik pedagog A. Umarovning quyidagi fikrlari diqqatga sazovordir: “Tasavvur qiling, o`quvchi ma`lum amaliy va ruhiy tayyorgarlikdan keyin maktab o`quvchisi bo`ladi. Uning vazifasi o`zgaradi. Bir kecha- kunduzda o`rtacha 4 soat ta`lim oladi. Kechagi o`yinqaroq bola bugun 40-45 daqiqa davomida diqqatini bir joyga joylab... o`qituvchi bilan muloqatda bo`ladi. O`quv axborotini qabul qiladi va idrok etadi. Ana shu vaqtda o`qituvchi loqayd, mas`uliyatsizlik qilsa, uning bu holati ota- onalarning holati bilan hamohang bo`lib qolsa, ota-ona ham yordam berishdan ojiz, nazorat qilishga “vaqti yo`q” bo`lsa, o`sha o`quvchilar bo`sh o`zlashtiruvchi, tartibsiz yomon o`quvchilarga aylanadilar. O`z kasbining mohir ustasi bo`lgan fidokor o`qituvchi ana shu paytda o`quvchilarni qo`lga oladi, ularning mehrini, ishonchini qozonadi: o`quv mashg`ulotlariga qiziqish uyg`otadi.

Har bir xorijiy tili darslari xuddi zina kabi yuqoriga qarab qo`yilgan qadam misoli bo`lmog`i o`qituvchidan yangicha usul, ijodiy yondashuvni talab qilmoqda. Bugungi xorijiy til o`qituvchisi zamon bilan hamnafas, taraqqiyot robitlaridan boxabar, olamda kechayotgan jarayonlar haqida o`z fikriga ega shaxs bo`lishi kerakligini davrning o`zi taqozo etmoqda.

Hozirgi kunda mamlakatda xorijiy tillarning o`rganilishi ko`p omillarga bog`liqdir. Mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy salohiyati va uning

xalqaro miqyosdagi munosabatlari hamda hududiy va global tarmoqqa aloqadorlik darajasi xorijiy tillarni o`qitish masalalariga hamda ularning o`rganish ketma-ketlik tartibiga ham ta`sir etadi. Xorijiy tillarni o`rganish jarayonida birinchi chet tili markazda umumta`lim maktablari boshlang`ich sinf o`quvchilari uchun chet tillarni o`rganish bo`yicha turli qo`llanmalar ishlab chiqish ishlari olib borilmoqda.

Mazkur qaror asosida ishlab chiqilgan yangi o`quv rejaga ko`ra, 1 – 4 sinflarga haftasiga ikki soatdan chet tili fani kiritildi va uni bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilandi. Shu maqsadda yangi davlat ta`lim standartlari va o`quv dasturlari asosida 1-sinflar uchun ingliz “Kid`s English”, nemis “Deutsch macht spab”, fransuz “Hirondelle” tillaridan darslik majmualari yaratildi. Bu majmualar o`quvchi kitobi, o`qituvchi uchun metodik qo`llanma va multimediali ilovalar (DVD diskdan) iborat. E`tiborli jihati shundaki, qo`llanmalarni farzandlariga yordam berish bahonasida ota-onalar, buvijon-u buvajonlar ham o`qishlari, jiddiyroq harakat qilishsa, o`zlari ham o`zlashtirishlari mumkin.

Boshlang`ich ta`limda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O`quv jarayoniga pedagogik texnologiyalar, dars o`tishning noan`anaviy usullari, xususan, interfaol usul keng joriy etilayapti. Dars o`tishning zamonaviy pedagogik uslublariga doir ko`plab qo`llanmalar mavjud. Xususan, “Chet tilidagi yangi so`zlar qanday bayon qilinganda uning necha foizi o`quvchi yodida saqlanadi, u tomonidan o`zlashtiriladi?” Degan tabiiy savolga javob topish maqsadida o`tkazilgan tajribalar yakuni “xotirada saqlash” degan nomni oldi. Unga ko`ra o`quvchi yangi so`zlar sonini: faqat eshitganda uning 10-20% i; eshitsa va so`zlarga oid ko`rsatmali materiallar bilan tanishsa, uning 30-50% i; eshitsa, yangi so`zlar bo`yicha amaliy mashg`ulotlar bajarsa, so`zlarni tarjimalari bilan o`rtoqlariga aytib bersa, tushuntirsa, ular bilan mazkur so`zlardan foydalangan holda muloqatda bo`lsa, yangi so`zlarning 60-90%i yodda qoladi, o`zlashtiriladi.

Binobarin, o`qituvchi sinfga kirib o`quvchiga faqat ma`ruza o`qib chiqib ketishining foydasi kam bo`ladi. O`quvchi har bir o`rgangan mavzusi yuzasidan o`rtoqlari, o`qituvchisi bilan o`zi muloqotga kirishishi, dars davomida olgan bilimlarni gapirib bera olishi kerak. Ana shunda olingan bilim mustahkam bo`ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva Q., Nazarov K., Yo`ldosheva Sh. Savod o`rgatish. T. “O`qituvchi” 1996 y.
2. Mardonova. Boshlang`ich sinflarda ta`lim-tarbiyani takomillashtirish. “Sharq”- 1998.
3. Umarova A. O`yin musobaqa darsi // Boshlang`ich ta`lim. 1992. 1-son , 48-bet.

**INNOVATSION TARBIYA TEXNOLOGIYALARINING TALABALAR
TARBIYAVIY FAOLIYATGA KIRISHISHIDA TUTGAN O‘RNI**

Ibragimova Gulsanam Ne‘matovna

Ilmiy rahbar: P.f.d., prof.v/b

Mullaboyeva Diyoraxon Soib qizi

*Nizmoiy nomidagi TDPU, 5A110902 - Pedagogika va
psixologiya magistratura mutaxassisligi I bosqich magistranti*

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqola talabalarning tarbiyaviy faoliyat jarayoniga kirishishida innovatsion tarbiya texnologiyalarning tutgan o‘rni haqida fikr-mulohazalarga bag‘ishlangan bo‘lib, bunda innovatsion tarbiya texnologiyalari asosida talabalarning ma‘naviy-axloqiy sifatlarini mavjud holatidan yuksaltirish, bu sifatlarni tarbiyalash jarayonida qanday bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari mumkinligi qayd etiladi. Bundan tashqari ushbu maqola orqali o‘quvchi innovatsion tarbiya texnologiyalari bugungi zamonaviy jamiyatda talaba-yoshlarni ma‘naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalashda jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda, to‘ldirilib boriladigan bir butun tizimga ega ekanligi haqidagi ma‘lumotlarni ham bilib olishi mumkin. Bu maqoladan pedagogika va psixologiya yo‘nlisi bo‘yicha tahsil oluvchi talaba va magistrlar, shu yo‘nalishda faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilar hamda sohaga oid izlanishlarni olib borayotgan tadqiqotchilar va shular singari soha vakillari foydalanishlari mumkin.

KALIT SO‘Z VA IBORALAR:

Innovatsion tarbiya texnologiyalari, ma‘naviy-axloqiy sifatlar, maqsad, ijodkor, mustaqil fikr, komil inson, estetik, siyosiy madaniyat, texnologik tizim.

АННОТАЦИЯ:

Данная статья посвящена роли инновационных образовательных технологий во внедрении обучающихся в процесс образовательной

деятельности, отмечается, что они могут иметь никмы и навыки. Кроме того, посредством данной статьи читатель может узнать о том, что инновационные образовательные технологии в современном обществе имеют целую систему, которая дополняется требованиями общества в воспитании духовно-нравственных качеств учащихся. Статья предназначена для студентов и аспирантов по специальности педагогика и психология, а также для преподавателей и научных сотрудников в данной области, а также для представителей отрасли.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА И ТЕРМИНЫ:

Инновационные образовательные технологии, духовно-нравственные качества, цель, творчество, самостоятельное мышление, совершенный человек, эстетика, политическая культура, технологическая система.

ABSTRACT:

This article is devoted to the role of innovative educational technologies in the introduction of students into the process of educational activities, it is noted that they may have nicknames and skills. In addition, through this article, the reader can learn that innovative educational technologies in modern society have a whole system that is complemented by the requirements of society in the education of spiritual and moral qualities of students. The article is intended for students and postgraduates in the specialty of pedagogy and psychology, as well as for teachers and researchers in this field, as well as for representatives of the industry.

KEYWORDS AND TERMS:

Innovative educational technologies, spiritual and moral qualities, goal, creativity, independent thinking, perfect person, aesthetics, political culture, technological system.

Zamonaviy jamiyatimizda bugungi kunda innovatsiya, innovatsion texnologiya kabi tushunchalar noaniq tushunchalar emas. Xuddi shular kabi **innovatsion tarbiya texnologiyalari** iborasi ham biz uchun yangilik emas. Pedagogika sohasida tahsil olayotgan talabalarni tarbiyaviyaviy faoliyatga tayyorlashda bu innovatsion tarbiya

texnologiyalariga o‘rinli ravishda murojaat qilinmoqda. Ushbu murojaatdan ko‘zlangan maqsad shuki, innovatsion tarbiya texnologiyalari asosida talaba-yoshlarni ma’naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash jarayonida ayrim bilim, ko‘nikma, malakalarini ham shakllantirishdir. Quyida ayni shu xususida mulohaza yuritimiz.

Hozirgi vaqtda ta’lim sifatini oshirish uchun amalga oshirilayotgan amaliy ishlar safida innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan bir qatorda innovatsion tarbiya texnologiyalari ham baravar xizmat qilmoqda. Aynan innovatsion tarbiya texnologiyalarining talabalar tarbiyaviy faoliyatga kirishishlarida tutgan o‘rni o‘zgacha ahamiyat kasb etadi. Innovatsion tarbiya texnologiyalari talabalarni tarbiyaviy faoliyat jarayoniga tayyorlashning sifatini oshirishda ham asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘lmoqda.

Jamiyatning rivojlanishi, yangi turmush sharoitlari, qarashlari, madaniyatlari, bilimlari va texnologiyalari, yangi rivojlanish imkoniyatlari hamda o‘zini o‘zi anglash shakllariga ochiqlik jarayonlari bilan bog‘liqligi sababli, bu ta’lim jarayonida yangicha innovatsiyalarni ishlab chiqish va faol foydalanishni taqazo etmoqda. Shu boisdan ham pedagogik amaliyotda innovatsion tarbiya texnologiyalaridan unumli foydalanish o‘qitishning intensivligini, bilimlarni o‘zlashtirish darajasini, umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish darajasini yanada orttirishga, motivatsiya va qiziqishni yuksaltirishga, ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion tarbiya texnologiyalari asosida talaba-yoshlarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashda doimiy o‘zgarib turadigan jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda, to‘ldirilib boriladigan bir butun tizimga ega desak bo‘ladi. Chunki uning bir-biri bilan bog‘liq tarkibiy qismlari o‘qituvchining tarbiyaviy faoliyatida muhim yo‘nalishlar sifatida namoyon bo‘lib, hamisha mazmun jihatidan boyitib borilish talab etiladi.

Innovatsion tarbiya texnologiyasi bu — pedagogik metod, usul va vositalarni rejali hamda kutilgan natijalarga erishish yo‘lida imkoniyatlar safini kengaytiradigan, shaxsga va jamoaga aniq ta’sir ko‘rsatadigan jihatlarni ham tanlash

uchun tizimdir. Bu tarbiyach-o‘qituvchining o‘quvchilar bilan bog‘liq amaliy faoliyatni to‘g‘ri shaklda tashkil qilish va boshqarish borasidagi ko‘nikma, malakalarga ega bo‘lishidir. Innovatsion tarbiya texnologiyalariga murojaat natijasida talabalarning tarbiyaviy faoliyatni tashkil qilish ishlarida uyushqoqlik bilan o‘tkazadigan tadbirlari ham ahamiyatlidir. Bu bilan o‘quvchilar va tarbiyalanuvchilarning aqliy rivojlanishini, bilish tafakkurini, kasb tanlashga nisbatan qiziqishini, erkin fikrlashini, o‘z fikr-mulohazalarini hech qanday qo‘rquvsiz, cho‘chimasdan to‘g‘ri tassavur ila bayon eta olish tushunchalarini shakllantirishda yordam beradi.

Tarbiyachi-o‘qituvchining innovatsion faoliyati davomida har bir o‘quvchi alohida yondashuvni topish, o‘quvchi iste’dodida namoyon bo‘ladigan holatlarda uning faolligini oshirishga qaratiladi. Tarbiyach-o‘qituvchi tomonidan uyushtiriladigan tarbiyaviy tadbirlar shuning uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Ammo buni shunchaki tashkil etib bo‘lmaydi, balki bu jarayonda ma’lum talablar mavjud. Bular: tarbiyaviy tadbirlar hech qachon tasodifiy bo‘lmasligi va albatta, har bir tadbir jarayoniga puxta tayyorgarlikni ko‘rish lozim bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, o‘quvchilar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarga mohirlik-la rahbarlik qila olish uchun tarbiyachi jamoaning va jamoatchiliklar ziddiyatlarini ham bilishi kerak. Bunday ziddiyatlarning barham topishi tarbiyachi shaxsi, uning tarbiyalanuvchilar bilan yaqin munosabatlariga ham uzviy bog‘langan. Haqiqiy mahoratga ega tarbiyachi-o‘qituvchi bundaying ziddiyatlarni bartaraf eta olishida o‘quvchilar jamoasi, o‘quvchilar o‘zaro munosabatlarining kuchidan unumli foydalanishni biladi. Har bir o‘quvchida o‘zining ijtimoiy va psixik olam mavjudligini inobatga olsak, uni bilish, o‘rganish tarbiyachi-o‘qituvchidan psixologik nuqtai nazardan yondashishni talab etadi. Aynan tarbiyaviy faoliyatning mana shu jihatlarini hisobga olib ayta olamizki, talabalarni tarbiyaviy faoliyat jarayoniga kirishishida innovatsion tarbiya texnologiyalarining ahamiyati va uni puxta o‘rganishlari yuqori ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azizxodjayeva N.N. Pedagogicheskiye texnologii i pedagogicheskoye masterstvo.-T.: Moliya, 2002.
2. Tolipov O', Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari.-T.:2005.
3. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. - T.: «Iqtisod-moliya», 2010.
4. Хожиева, З. У. (2017). РОЛЬ РЕФЛЕКСИИ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ. Восточно-европейский научный журнал, (1-2 (17)), 7-9.
5. Ходжиева, З. У. (2016). ГУМАНИЗАЦИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-, 2016.
6. Хожиева, З. У. (2016). Гуманизации дидактических отношений между учителем и учащимся в современном образовании.
7. Hojieva, Z. U. (2014). The Role of" Mark" in Humanization of Didactic Relationships. In Young Scientist USA (pp. 33-36).
8. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. — T.: O'qituvchi, 2004.

THE NEED OF MEDIA EDUCATION AND THE IMPORTANCE OF CONTENT IN THE UZBEK CHILDREN AND YOUTH PRESS

Farzona Xamroyeva

*Journalism&Mass Communcations University of
Uzbekistan, Masters Degree*

Annotation: *The scientific article explores and summarizes ideas on the development of media education, problems and solutions in children's journalism. The study of Uzbek children's periodicals as a factor in the spiritual and political development of society was conducted, and analyzes were conducted to encourage children to information literacy.*

Keywords: *media education, critical thinking, content, children's press*

Болалар ва ўсмирлар медиатаълимини ривожлантиришда болалар матбуотининг ўрни аниқ бироқ ҳали ҳануз етарли даражада ўрганилмаган. Аксарият ҳаваскор ва расмий болалар ва ўсмирлар оммавий ахборот воситалари ўзларининг медиа-маърифий имкониятларидан тўлиқ фойдаланмайдилар. Гарчи медиаматнларни яратишда болаларнинг иштироки ва уларнинг ҳаваскор нашрларни таёрлаши медиатаълим фаолиятининг муҳим элементи эканлиги тадқиқотчилар томонидан исботланган. Медиатаълимнинг бош вазифаси шахсларда ОАВ га нисбатан таҳлилий кўникмалар ва танқидий фикрлашни ривожлантиришдир.

Медиатаълим сўзининг келиб чиқиши борасида олим А.В.Федоров шундай изоҳ беради: “Media– атамаси лотин тилида восита маъносини англатади. Замонавий дунёда media– ОКВ -оммавий коммуникация воситалари (матбаа, фотография, радио, киноматография, телевизор, видео, мультимедиявий компьютер тизимлари, шу жумладан Интернет) ҳамда ОАВ оммавий ахборот воситалари атамаларининг аналоги сифатида ишлатилади.

Шу билан бирга “media” турли мамлакатлар талқинида стилистик жиҳатдан ташқари бошқа қоидаларга кўра тафовутга эга эмас.”¹

“Медиатаълим медиани ўрганишдир. Медиатаълим яратилаётган ва тарқатилаётган медиаматнлар билан боғланган. Таълим оловчиларда медиаматнларнинг мазмун-моҳиятига изоҳ ва баҳо бериш учун таҳлил қила олиш қобилиятини шакллантиради. Медиани ўрганиш одатда амалий тарзда, яъни медиаматнлар яратиш билан боғлиқ амалга оширилади. Медиатаълим медиани ўрганиш орқали медиасаводхонликни оширишга хизмат қилади.”²

Media representation— британиялик медиапедагог К.Багелгэт (Bazalgette, 1992) тасдиқлашича, медиатаълим моҳиятининг энг асосий 6 та тушунчалари (media agency, media category, media technology, media language, media audience)дан биридир. Media representation— қайта фикрлаш, медиаматндаги воқеликни талқин қилишдир. Болаларга ихтисослашган журналистикада болаларча ёзишга уринган катталар психологияси уфуриб турар экан, болалар ахборотни таҳлил, танқид, репрезентация яъни маълумотни қайта ўзи янги талқинда ярата олиш каби вазифаларни бажармай кўяди. Болалар қизиқтирган мавзуларни муҳокама қилиш, уни ёритишда журналистнинг маҳорат масаласи ҳам нашрнинг “оммабоп” бўлишида бирламчи талаб саналади. Ўзбекистонда кичик ёшдаги болаларнинг адабий-бадий безакли республика журнали “G’uncha” мисолида медиатаълим элементларига оид муносабатлар мавжуд. Журналнинг 2022 йил 3 сони март ойини яъни кўкаламзор ва баҳор дарагини билдириб турган миллий либослардаги қиз ва ўғил суратининг табиат гўзаллиги билан боғланган муқовада акс этади. Журнал ўзбек насрининг дилбар шоираси Зулфия Исроилованинг “Капалак” номли шеъри ва “Қушларнинг катта онаси” номли кичик ҳикоя билан бошланади. Баҳорга оид

¹ Федоров.А.В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности. Москва. 2014

² Dorr, A. (2001) Media Literacy. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Vol. 14 / Eds.N.J.Smelser & P.B.Baltes. Oxford, 2001, pp.9494-9495.

ҳикоялар кетма-кетлигини Дилфуза Шомаликова ижодий ишлари давом эттиради. “Қанотсиз шар” номли Дилфуза Камолжонова муаллифлигидаги ҳикояда ҳаво шари борасида сўз юритилади ва аниқ маълумотлар бериб борилади. Аниқ маълумотларни ҳикоя усулида болаларга тақдим қилиш уларни илмий-оммабоп материаллар ўқишига ундайди дейиш мумкин.

“Истеъдод” рукнида эса Маърифат Толипова муаллифлигида “Ҳайиталининг ихтиролари” номли мақола бўлиб, унда оддий асли андижонлик 6 синф ўқувчисининг “Тико” енгил автомобилени юк машинаси қилиб ясагани ва унга “Тикопекап” деб ном берган. Фан-техникага болалар қизишини ўстириш учун сай-ҳаракат қилган журналист ушбу ўринда Ҳайиталининг жаҳондаги тенгдоши ясаган ихтиродан ҳам мисол келтирса, агар болалар ҳаракат қилса ва ўқиса албатта кўлидан буюк ишлар келиши мумкинлигига ишонтириши уларга руҳий мадад, мотивация бериши мумкин эди. Бироқ, материал фақатгина ахборот тақдим қилган. Фикрлашга, хулоса чиқаришга ва асосийси амалий ҳаракат қилишга ҳеч қандай ундовга эга эмас. “Зийнат боғда мевалар баҳси” номли материалда қўлланилган “анжирвой, анорполвон” сўзларининг қўлланилиши эса 6-11 ёшга мўлжалланган журнал учун ноўрин бўлиб, бундай номлар 3+ журналларда қўлланилиши мақсадга мувофиқ. Бошланғич синф ўқувчиси гарчи ҳали бола бўлса ҳам мактаб остонасига қадам қўйган ўқувчи сифатида янги маълумотлар ва қизиқарли ахборотларнинг кўнгилочар усулдаги тақдими билан ўз билимини бойитиши лозим. Саҳифада мантиқий саволлардан иборат “ Қувноқ тест” берилган. Бироқ, унинг муаллифи Юлдуз Тешабоева болаларга тестнинг тўғри жавобини текшириш имкониятини тақдим қилмаган. Бунда журнал саҳифа остига тўғри жавобни бизнинг ижтимоий тармоқ манзилимизга юборинг ва китоб ютиб олинг ёки “Зоопарк” ка чипта ютиб олинг каби акциялар билан ўқувчиларни қизиқтириши мумкин. Журналнинг 2022 йил 1 сонидида “Берилган ҳарфлар иштирокида нечта сўз ҳосил қилиш мумкин?” сўз ўйини берилган ва

сўзлар учун катаклар қолдирилган ўйин мавжуд. Россиянинг “Мурзилка” журналида эса “По страницам сказочных вестей” номли кроссворд ўйин тақдим этилган бўлиб унда русс халқининг каттаю- кичигига сеvimли “Простоквашина”, “Буратино”, “Чебурашка Гена” “Гулливер в стране лилипутов” каби асарлардан қизиқарли саволлар тақдим қилинган. “G’uncha” Адабий- бадий безакли журнали ҳам болалар истагини қондира оладиган ўйинлар ва маълумот узатиш учулини хорижий журналлардан ўрганиши ва доимий йирик ҳажмли мақолалардан қочиши ва доимий равишда миллийликни эмас оммабопликни ифода этиши лозим.

Матбуот тилининг ўзига хос хусусиятлари ундаги вербал ва график компонентларнинг ўзаро таъсирлашувлари билан белгиланади. Шрифтнинг тури ва ҳажми, расмлар, ранглардан фойдланиш, қоғознинг сифати, материалларнинг саҳифада жойлашуви кабиларнинг барчаси сўзлар билан бирлашиб матбуотнинг ягона синкретик тилида кўринади. Айниқса, болалар нашрларида. Болалар нашрларининг тили содда, равон, тушунарли ва болаларбопдир. Болалар газетасини варақлаганизда саҳифаларда кўп мақолаларни, хабарларни, хатларни, шеър ва ҳикояларни учратасиз. Мақолаларнинг ҳар бири бола тилидан, унинг ўй-ҳаёлларидан келиб чиқиб ёзилган.³

Болалар онгига маърифий ҳисса кўшиш келажакка қўйилган энг мустаҳкам пойдевор бўлиб, тўғри, аниқ ва таҳлилий маълумот қабул қила олиш қобилятига эга ҳар қандай фарзанд кун келиб тўғри йўлдан қоқилмай, турли мафкуравий босимларга учрамай дадил қадам ташлайди. Буни ташкил қилишда эса айнан улар ўқийдиган нашрларнинг мазмунини назорат қилиш, болаларга сифатли, тўғри ва қизиқарли контент яратиш зарур.

³ Атакулова.А.С. Замонавий матбуотда болалар нашрлари:тадриж, таҳлил ва талқин. Маг. Диссертация, – Тошкент . 2012

“Контент – умумлаштирилган тушунча бўлиб, Интернет ривожланиши билан унинг мазмун кўлами янада кенгайди. Уни кўп соҳаларда қўллаш ва кўплаб таърифлар келтириш мумкин. Инглиз тилидан *content* –мазмун маъносини билдиради. Биринчи навбатда матн мазмуни тушунилади. Фотосуратлар, расмлар, видео ва аудио файллар медиа контент сифатида таснифланади. Бу атаманинг ўзи бизга медиа-коммуникация соҳасининг виртуал майдонидан келган.”⁴

Комикслар. *comic* инглиз тилидан “кулгули” маъносини билдириб, расмларда ҳикоя ёки кўлда чизилган расмларда ҳикоя маъноларини билдиради.⁵ Комикс ўзида адабиёт ва тасвирий санъат каби бадиий ижод шакллари бирлаштиради. Китоб ва журналларнинг иллюстрацион расмлари баъзан ОАВда ҳам чоп этилади. Уларнинг график роман, стриплар, веб-комикслар каби турлари кўп. Тадқиқотчилар фикрига кўра, комикслар ҳикояларнинг визуал ҳаракати акс этган ягона birlikдир. XX асрда комикслар оммавий маданиятнинг энг оммабоп жанрига айланди.

“Кўпинча савол туғилади: бола комиксни ўқиб бўлгандан кейин анъанавий адабиётни ўқишга қизиқадими? Афсуски тадқиқотлар ҳам бугунги кунда буни фоизи унчалик катта эмаслигини тасдиқлайди. Лекин Россияда комикслар билан боғлиқ нашриёт фаолиятини давом эттириш билан бу нисбатни ошишига ишонч бор. Комикслар, турли сабабларга кўра китобга катта қизиқиш кўрсатмайдиган болаларни ўқишга жалб қилиш учун ажойиб восита бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бошқа нарсалар қаторида яхши комиксни ўқиш, болада хаёлот ва ижодий фикрлашни ривожлантиришни рағбатлантиради: комиксларни ўқиган болалар жуда кўп ихтирояратишни ва ўз ҳикояларини чизишни бошлайдилар. Ушбу ҳодиса, масалан, мактаб

⁴ Павленко Т.С.. Понятие “Контент”: типология, виды и технология получения дидактического контента в образовательном процессе Известия ВГПУ. 2017 <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-kontent-tipologiya-vidy-i-tehnologiya-polucheniya-didakticheskogo-kontenta-v-obrazovatelnom-protsesse>

⁵ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D1%81> Комикс. Википедия

ўқувчилари орасида классик ва табиий фанларга оид адабиётларни оммалаштириш учун муваффақиятли ишлатилиши мумкин (бир парча ўқиб, кейин уни комик чизгиларга айлантириш; биология дарслигидаги маълумотлардан фойдаланган илмий-оммабоп комикс китоб яратиш ва бошқалар).”⁶

2020 йил 2 сондаги “G`uncha” журналида аниқ руқн билан номланмаган Дилфуза Азимова муаллифлиги ва Сарвар Фармонов расмлари билан **“Мақтанчоқ жониворлар”** сарлавҳали комикс акс этган. Унда маймун, тўтиқуш, илон ва фил бош қаҳрамонлардир.

“Ҳайвонот боғида жониворлар суҳбатлашишарди:

Маймун: –Мен циркда акробат бўлишим мумкин.

Тўти: –Мен эса инсонлар билан мазза қилиб суҳбатлашаман.”

Илон: –Мен кемага арқон бўла оламан.

Фил: –Мен фақат филча бўла оламан.

–Ҳафа бўлмагин, болалар барибир сени яхши кўришади, дейишади дўстлари. –Раҳмат дўстларим. Жуда хурсанд бўлдим.

Ўзаро дўстлик мавзусини гавдалантирган ушбу комикснинг мазмун доираси тор, сўз бойлигидан деярли фойдаланилмаган. Мақсад фақат дўстнинг кўнглини кўтариш каби элементар ғояни сингдиргани салбий жиҳатдир. Комикслар тартиби рақамларда ифодалангани унинг кетма-кет мантиқий боғланишини қийинлаштирган. Суратларда образларнинг қиёфа ва кайфиятлари яққол акс этмагани, хотирада муҳрланмаслигига сабаб бўлиши мумкин.

⁶ Н.А.Пляцек Чтения комикса как увлечение : влияние на склонность к определённым школьным предметам. https://e.mospolytech.ru/files/portfolio/fl_e10747f816f2eb4d277c631ed499a0d5_1517998445.pdf

2019 8 сон “Мурзилка” журналида “Приключения мурзилки” (Мурзилканинг саргузаштлари) рукни остида Елена Усачева муаллифлиги Мила Лобова расмлари билан комикс тақдим этилган. Сичқон ва Мурзилка суҳбати:

“Сичқон: –Жазирама, чўмилиб чиқиш керак! Вой, сув қаерга йўқолди? Эххэй, ёрдам беринглар! Қургоқчилик бошланибди! Қурбақалар ҳам кўринмаяпти! Зудлик билан ёмғир керак!

Мурзилка: –Ҳамма нарсанинг ўз вақт соати бор, Сичқонвой! Қачондир ёмғир ўзи ёғиб қолади!

Сичқон: – Зудлик билан ёмғир керак! Ҳовуз қуриб қолибди. Чўмилишга жой йўқ. Қурбақалар ҳам йўқолибди!, –деди Сичқонвой сеҳргарга.

Сеҳргар: – Бу жуда осон!, –деди ва сеҳрли сўзларни айтди!

Осмондан балчиқ сув билан бирга қурбақалар ёғилди. Мурзилка ҳайрон бўлиб сўради: –Энди кўнглинг жойига тушдимми, Сичқонвой?

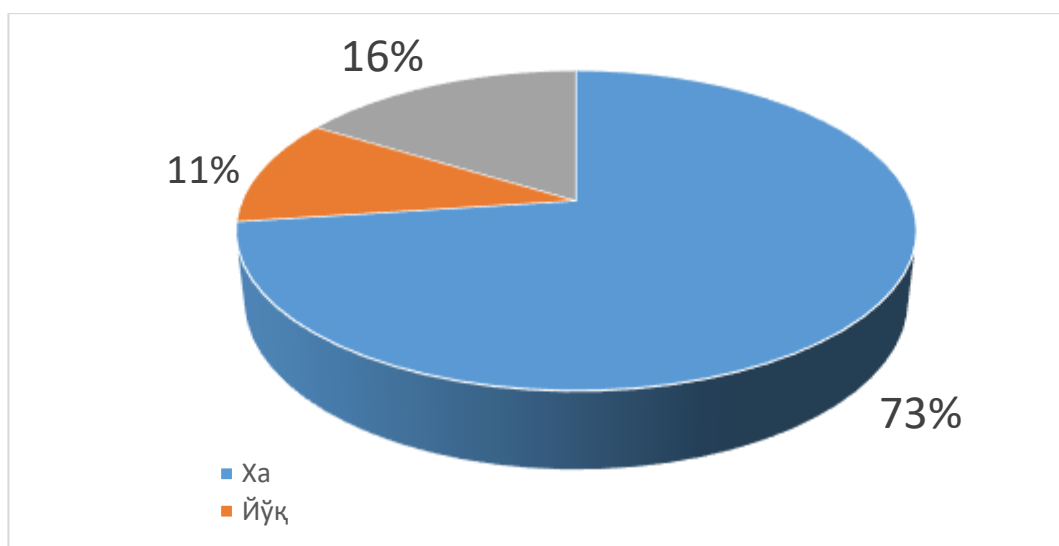
–Қандай кўнглим жойига тушсин, ахир бу қурбақаларку!, –дея яна норозилик билдирди. Шунда сеҳргар : –Сувни айтганингдек, ботқоқликдан олдим.... Шунда Мурзилка Сичқонвойга қараб: –Балки оддий ёмғирни кутармиз?, –дея сўрабди. Сичқонвой сеҳргардан дарёдан қурбақаларсиз сув олиб бер деб талаб қилибди. Сеҳргар яна сеҳрли сўзларни қайтарибди. Мурзилка ҳаммаси яхшиликка бўлмаётганини сезиб, хўрсинибди. Осмондан балиқли ёмғир туша бошлабди. Шунда Мурзилка Сичқонвойга қараб : – Эҳ, ахир айтгандимку одатий ёмғирни кутайлик деб!

Бошқа жониворлар дарё суви йўқ бўлганидан жахли чиқиб, Сичқон, Мурзилка ва сеҳргарни таъқиб қилибди. Сичқон сеҳргардан уларни қутқаришини талаб қилса, сеҳргар мени қўлимдан энди ҳеч нима келмайди, дея жавоб берибди. Мурзилка барча жониворлардан безорилик учун узр сўрабди.

Ҳаммасини ўз ҳолига қайтишига ваъда берибди. Шунда табиий ёмғир ёға бошлабди ва ҳамма ҳурсанд бўлибди. Биргина Сичқонвой: –Оббо, а бу нимаси? Яна қанча ёмғир давом этади? Тошқин бўлиб кеттику, –дея яна ношукр бўлибди. Мурзилка дўстига :–Кел яна сеҳргардан ёрдам оламиз, деса Сичқонвой:–Йўқ, ўз вақтида тугай қолсин. Ҳамма нарсанинг ўз вақти соати ор, деб жавоб қайтарибди.”

Доим норози ва ношукр кайфиятда юрадиган, ўйламай иш қиладиган Сичқонвой, Мурзилканинг гапига кирмагани, сабр қилмагани учун бошига тушган кўнгилсизликлардан сабоқ олади. Бу комикс орқали болажонларни сабрли бўлишга, бирор нарса талаб қилиб хархаша қилмасликка ундаш мумкин. Сарик қаҳрамон Мурзилка эса болаларнинг рамзий дўсти бўлиб ундан кўп ибратли нарсалардан сабоқ олишлари мумкин. Ҳикоянинг кизиқарли сюжети, ғоявий ва мантиқий кетма-кетлиги мос ва тушунарли. Ҳикоянинг якуни фақат яхшилик билан тугаб қолмай, қиссадан ҳисса олишга болани ундайди.

10.04.2022 йил санасида Telegram ижтимоий тармоғи орқали онлайн ижтимоий сўровнома ўтказилди. Умумий 330 нафар иштирокчилар “Болалар матбуоти болаларга медиатаълимни ўргатиши керакми?” сўровига ўз холис овозларини тақдим этишди.

Демак, омма медиатаълим бўйича илм ва кўникмага талабгор. Талаб бўлган жойда амалий натижанинг кўйилиши, фаолият турининг ижобий муваффақиятига замин бўлади. Юртимиздаги болалар нашрлари ушбу муҳим масалани чуқур ҳис қилган ҳолда, масъулият билан ўз вазифаларига ёндашишлари, миллат фарзандларини жаҳондаги замондошларидан ортда қолмаган ҳолда билимли ва кенг дунёқарашли қилиб зиё улашишлари даркор.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоиз, болалар матбуоти шундай кучга эгаки, у ёш авлоднинг ҳаёти, турмуш шароитлари, уларнинг ютуқ ва камчиликларини ёритувчи воқеликка айланади. Унинг ёрдамида болалар дунёқараши ўсади, тафаккури шаклланади, маънавий, тарбиявий, ахлоқий масалаларга қаратилган таҳлилий мақолалар билан бола катта ҳаётга қадамба-қадам улғаяди. Болалар матбуотига қизиқиши уйғонган қалбда ёш ижодкор авлод шакллана бошлайди. Шу аснода таҳририят ва унинг аудитоиряси мақсадлари бирлашади.

“G`uncha” ва “Мурзилка” журналларининг болалар матбуотига кўшаётган ҳиссаси беқиёс. Бироқ, маълумот узатишда усул ва услуб жиҳатлари, болаларни қизиқтиришда “Мурзилка” қўллаган турли ўйин ва жумбоқлардан ҳамда қўл ишлари учун ажратилган саҳифалардан намуна сифатида фойдаланиш ва татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Медиатаълим интерфаол ўқувчига индивидуал таъсир этадиган усул сифатида таълим жараёнига жадал суръатлар билан кириб келмоқда. Медиатаълим ўқувчини мустақил фикр юритишга, ижодкорлик фаолият-ларини ривожлантиришга, ахборот олиш, уни қайта ишлаш умумлаштириш, хулоса чиқаришга ўргатади. Медиатаълим қанчалик мустаҳкам бўлса, ўқувчи дунёқараши, интеллектуал салоҳияти шунчалик ривожланади ва камол топади. Бу эса миллий истиқлолимиз шарофатидир. Медиатаълимнинг жадал ривожланиши атрофимиздаги ҳаётни сифат жиҳатдан ўзгартиради ҳамда

кўплаб янги муаммоларни, масалан, ахборот маданиятини шакллантириш ҳамда ўсиб келаётган авлод саломатлиги учун сўзсиз хафзилигини таъминлаш муаммоларини келтириб чиқаради. Ахборот билан ишлаш, ахборот қидириш, зарурларни ажрата билиш, қайта ишлаш, тартибга келтириш, ахборот мазмунини тушуниш мантиқий яқинларини ажратишни ўрганади. Шулар асосида ахборот маданияти шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1 Федоров.А.В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности. Москва. 2014
- 2 Dorr, A. (2001) Media Literacy. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Vol. 14 / Eds.N.J.Smelser & P.V.Baltes. Oxford, 2001, pp.9494-9495.
- 3 Атакулова.А.С. Замонавий матбуотда болалар нашрлари:тадриж, таҳлил ва талқин. Маг. Диссертация, – Тошкент. 2012
- 4 Павленко Т.С. Понятие “Контент”: типология, виды и технология получения дидактического контента в образовательном процессе Известия ВГПУ. 2017 <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-kontent-tipologiya-vidy-i-tehnologiya-polucheniya-didakticheskogo-kontenta-v-obrazovatelnom-protsesse>
- 5 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D1%81> Комикс. Википедия
- 6 Пляцек Н.А. Чтения комикса как увлечение: влияние на склонность к определённым школьным предметам. https://e.mospolytech.ru/files/portfolio/fl_e10747f816f2eb4d277c631ed499a0d5_1517998445.pdf

**PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE
DEVELOPMENT OF AUDITORY ABILITIES OF STUDENTS**

Chirchik State Pedagogical Institute

Supervisor: Muhitdinova Munira Ravshanovna

Student: Turapova Maftuna Raushanovna

Annotation. The article focuses on the development of new methods and techniques in the formation of students' auditory competence in English using multimedia tools, analysis of existing methods in two languages and new research to further develop students' auditory skills.

Key words. Multimedia, auditory speech, the silent way, total- physical response

Introduction.

It is necessary to summarize the spiritual, ideological, pedagogical research conducted in Uzbekistan during the years of independence, to bring them to a holistic concept, to form the scientific and practical content of pedagogical innovation, to determine its components and directions. In this regard, modern staff must know one or more foreign languages within their specialization. From this point of view, it is important to increase the auditing ability of students studying in general secondary schools of the country in the process of learning English. Because listening is an integral part of speaking. Our observations show that while a certain amount of time is allocated in schools for teaching foreign languages, speaking, reading, and writing, very little time is spent on a methodological approach to listening. However, listening as the main form of speech activity plays an important role in the process of real communication. Listening is an independent, necessary and challenging speaking activity for students.

"In modern society, 45% of people listen, 30% speak, 16% read, 9% write," says Russian scientist Galskova N.D. There is a minimum amount of time for listening in English classes. Therefore, in speech activity, students' auditory speech is defined as a symbiosis of communicative and action orientation. Audit activity consists of a set of scientific, technological, organizational, financial, commercial measures aimed at the creation of a new product, the purpose of which is to transfer the accumulated knowledge, skills, abilities, technology and tools to the large-scale production of this new product. and ensure its effectiveness. Our observations in the study showed that the development of students' auditory skills in English lessons, which are important for their future activities, is often associated with their listening and listening processes. However, today in pedagogical practice it has been revealed that there are a number of controversial issues in the development of students' professional audit ability. They are:

-While learning English, students try to translate them into another language because they are familiar with the mechanisms of learning the native language. As a result, there are difficulties in communicative and linguistic description of language acquisition. There are also semantic difficulties in assimilating information;

- Morphological means of speech in the integration of syntactic and pragmatic factors for the acquisition of speech in another language

- the need for long-term exercise, as there are difficulties in the perception of the lexical and syntactic forms on the basis of formative, re-understanding in the brain and understanding its meaning;

- Lack of systematization of various didactic tasks and exercises in auditory teaching;

- Lexical and grammatical tasks on language acquisition in textbooks and manuals are not aimed at the development of certain competencies;

- the meaning of grammatical forms in the process of interaction of linguistic and pragmatic factors in the reception of information in another language is not

clearly systematized by the relevant lexical units (communication, speech, written and oral);

- The student is not forced to be indifferent during the lesson, to think independently, to create and research, etc.

An analysis of the literature shows that in order for students to master speech in another language, it is possible, first of all, to develop their speaking skills and, on this basis, to develop their spoken language communication. When studying scientific sources, literature analysis, and English language practice, students should be given a certain amount of assignments during the session for auditory speech, oral presentation, reading, and writing.

In developing students' auditory competence, speech activities take place in four main stages: planning, organizing, guiding, and supervising. If this consistency is fully implemented by teachers, existing barriers to the development of auditory competence can be successfully addressed.

The process of deciding what methods to use (functional) to assign (distribute) tasks to master the auditory speech in English is called work organization. The development of audit capacity is effective due to the correct implementation of the planning and organizational steps. It is known from practice that the real work of teachers does not always correspond to the students assigned to them. For joint work to be effective:

- First, the executors must have a good understanding of when and what results are expected from them;

- Second, they are interested in achieving the expected result;

- Third, they are satisfied with their work;

-Fourth, the socio-psychological environment in the team must be conducive to effective work.

Thus, the interest of teachers in effective work, to ensure their satisfaction, to maintain a favorable socio-psychological environment in the community is called leadership. In the development of speech activities, even if the joint activities are

well planned and organized, the manager should be able to respond in a timely manner to changes, and to have sufficient information. It is necessary to take a special management action called control to obtain such information and determine the need to make adjustments to the course of the case. Planning, organizing, teaching and monitoring is a complex structure that includes situation analysis, forecasting, goal setting, performance appraisal, and decision-making on the selection of any work plan. . In order to develop students' auditory ability, it is necessary to organize activities in a new and convenient way, with less effort and time, to achieve more results, without spending too much mental and physical effort.

The study also explored the use of different methods in developing students' auditory competence. In doing so, they:

-The traditional method

-Interactive methods

- Use of language cabinets

-Developed methods based on information and communication Computerized methods

-Programmed methods

- The author's methods of advanced pedagogues were developed by teachers of foreign languages working in higher education institutions and used personal authorship methods. The results of the analysis show that 67% of teachers still use traditional methods in their work.

The use of all types of multimedia electronic programs in the organization of English language lessons is the basis for increasing the efficiency of the learning process and creating great opportunities for students to learn independently. In the development of their auditory ability (colloquial speech) and written ("reading") it is important to use methods that facilitate the knowledge and perception of the sound layer and lexical layer of speech. We analyzed such techniques as part of the study.

The Silent Way originated in the 1960s. This method involves the use of natural factors in learning English. Everyone has the ability to learn a language

naturally. Accordingly, if a student wants to learn English perfectly, it is necessary to create all the pedagogical conditions for him. Therefore, in the opinion of the proponents of this method, the English teacher should create conditions for the realization of the student's potential. The teacher increases the student's language skills by showing, reading and listening to different symbols of words. Characters are then stored in memory in conjunction with words¹.

"Total-physical response" (a method of physically affecting information). As a result of this method, any information that has not been processed will not be stored in memory. Therefore, in order to learn a foreign language, a person must pass the language information. Accordingly, first the student is equipped with a sufficient amount of information in a foreign language. Then, for about twenty hours, the student regularly listens to a foreign language material consisting only of a given set of information. The student is then required to respond physically to the information received. The response goes through body movements. For example, “Stand up!” When students say, “Sit down!” students sit down. Therefore, an active relationship with this information is established only after the student has heard for a long time and then assimilated the information through his actions. In this method, students then interact not only with the teacher, but also actively.

References

1. <https://www.bibliomed.org>
2. <https://www.researchgate.net>
3. <https://erprints.nottingham.ac.uk>

**PIRLS XALQARO TADQIQOTINING MAQSAD VA VAZIFALARI.
NAZORAT TOPSHIRIQLARINI YARATISH VA ULAR USTIDA
ISHLASH TEXNOLOGIYASI**

Sobirova Matlubaxon Xalimjonovna

*Farg‘ona viloyati Farg‘ona tumani 14-umumta’lim maktabi boshlang‘ich sinf
o‘qituvchisi.*

+998911584204

Annotatsiya: PIRLS tadqiqotining maqsad va vazifalari. Matnlar uchun topshiriqlar tayyorlash va ular ustida ishlash texnologiyasi

Kalit so‘zlar: ta’lim sohasidagi dunyo ustuvorliklarini aks ettiruvchi ob’ektiv o‘lchovlar va vositalarni ishlab chiqish, mamlakat o‘quv jarayonini tashkil etish samaradorligini qiyosiy baholash;

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi boshlig‘i Ulug‘bek Tashkenbayev hamda Ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achievement)ning Amsterdamdagi direktori Andrea Netton o‘rtasida O‘zbekistonning PIRLS-2021 baholash tizimida ishtirok etishi yuzasidan 25-yanvar kuni ilk rasmiy uchrashuv tashkil qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan xalqaro baholash tadqiqotlar, jumladan, OECD tashkiloti bilan PISA-2021 xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etish bo‘yicha kelishuvga erishilgan edi.

Ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi butun dunyo bo‘ylab ta’limni baholash, tushunish va yaxshilash bo‘yicha ish olib boradigan milliy tadqiqot institutlari, tadqiqot agentliklari, olimlar va tahlilchilarning xalqaro

hamkoridir. Mazkur notijorat va mustaqil tashkilot tarmog‘ida 60 dan ziyod mamlakatlar hamda 100 dan ortiq ta’lim muassasalari ishtirok etmoqda. 1958-yildan buyon IEA o‘quvchilarning matematika, tabiiy fanlar hamda o‘qish salohiyati bo‘yicha savodxonliklarini baholash jarayonida ta’lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlar hamda maqbul tavsiyalar yaratishi bilan boshqa xalqaro tashkilotlardan ajralib turadi.

25-yanvardagi uchrashuvda PIRLS dasturining 2021-yil uchun mo‘ljallangan tadqiqotlarida O‘zbekistonning ishtirok etishi tashabbusi IEA tashkiloti tomonidan katta olqishlar bilan qarshi olindi va tashkilot tomonidan barcha kerakli yordam va tavsiyalar berilishi ta’kidlandi. Shuningdek, yig‘ilishda PIRLS-2021 tadqiqotlarida ishtirok etish bilan bog‘liq tashkiliy masalalar, ya’ni ishtirok etish shartlari, tadqiqotlarni amalga oshirish bosqichlari, tadqiqotlarning samarali tashkil etishiga qaratilgan yo‘riqnomalar va boshqa ko‘plab vazifalar atroflicha muhokama qilindi.

PIRLS tadqiqotlari doirasida turli ta’lim tizimiga ega bo‘lgan davlatlar 4-sinf bituvchilarining o‘qish sifati va o‘qilgan matni tushunish darajasi o‘rganiladi. Bu tadqiqotlarga 4-sinf o‘quvchilarining tanlanishi shu bilan e’tiborliki, aynan o‘qishning to‘rtinchi yilida o‘quvchilar o‘qishning yuqori darajasiga ega bo‘lishi, ularning keyingi ta’limda bilimni egallash qobiliyatini shakllantirish va shu orqali hozirgi zamonga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. Ko‘pchilik davlatlarda bolalar 6 yoshdan maktabda o‘qishni boshlashadi. Ammo Angliya va Yangi Zelandiyada ta’lim 5 yoshdan boshlanadi. Shuning uchun, loyihada 4-sinfdan emas 5-sinfdan o‘quvchilar ishtirok etishadi. O‘qish va matni tushunish sifati tekshiriladigan o‘quvchilarning yoshi 10,5 yoshni tashkil etadi. Sharq mamlakatlarida bolalar 7 yoshdan o‘qishni boshlagani uchun ulardan 10,7-10,9 yoshdagi o‘quvchilar tadqiqotda ishtirok etishadi.

PIRLS tadqiqotlari Xalqaro ta’lim institutlari assotsiatsiyasi (**IEA**) tomonidan muvofiqlashtiriladi. PIRLS loyihasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish

qobiliyatini rivojlantirish darajasini aniqlash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar orasida yetakchi hisoblanib kelinmoqda.

PIRLS tadqiqotlari 2001 yildan boshlab 5 yil oralig‘ida boshlang‘ich ta‘lim miqiyosida o‘tkazib kelinmoqda. U xalqaro tadqiqotlar orasida yuqori o‘ringa ega. Bu dasturga kiruvchi davlatlarning soni yildan yilga ortib bormoqda. 2001 yildan boshlab 4 marta o‘tkazildi. Oxirigi PIRLS tadqiqotlari 2016- yilda o‘tkazildi. Shu davrgacha 35 dan 50 gacha bo‘lgan davlatlar ishtirok etishdi.

PIRLS Xalqaro tadqiqotining maqsad va vazifalari, o‘tkazish tartibi

PIRLS Ta‘limni sinovdan o‘tkazish xizmati (AQSh), Kanada statistika markazi (Kanada), Ta‘lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining ma‘lumotlarni qayta ishlash markazi (Germaniya) va Boston kollejining xalqaro markazi (AQSh) kabi dunyoning yetakchi ilmiy markazlari ishtirok etmoqda) Ushbu tashkilotlarning eksperimental ravishda sinovdan o‘tgan xalqaro standartlar asosida maktab o‘quvchilarining o‘quv yutuqlarini baholash bo‘yicha pedagogik o‘lchovlarni ishlab chiqishda ishtirok etishi PIRLS tadqiqotlarini tashkil etish va o‘tkazishning yuqori sifatini ta‘minlashga imkon beradi.

PIRLSni o‘rganish maqsadi dunyoning turli mamlakatlaridan kelgan to‘rtinchi sinf o‘quvchilari tomonidan matnni tushunish darajasini taqqoslash, shuningdek, milliy ta‘lim tizimlarida o‘qish savodxonligi o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlash.

Tadqiqotning xalqaro lug‘atiga ko‘ra, “o‘quvchi savodxonligi” - bu insonning hayotda o‘zini to‘liq namoyon qilishi va o‘z maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘lgan turli yozma tillarni tushunishi va mantiqiy ravishda anglash qobiliyatidir.

PIRLS tadqiqotlari quyidagi muammolarni hal qilishga qaratilgan:

- ta‘lim sohasidagi dunyo ustuvorliklarini aks ettiruvchi ob‘ektiv o‘lchovlar va vositalarni ishlab chiqish;

- mamlakat o‘quv jarayonini tashkil etish samaradorligini qiyosiy baholash;
- tadqiqot natijalariga ta’sir ko‘rsatgan kontekstual omillarni aniqlash;
- xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olingan dalillarga asoslangan ma’lumotlarga ega bo‘lish.

Tadqiqot obyekti boshlang‘ich maktab bitiruvchilarining o‘quv yutuqlari hisoblanadi, chunki bu to‘rtinchi o‘quv yilida o‘qitish bo‘yicha barcha bilim va ko‘nikmalarni to‘playdi. Shu yoshda, o‘quvchilar o‘qishni yaxshi o‘zlashtirishi kerak, shunda ular asosiy maktabda o‘qishni muvaffaqiyatli davom ettirish uchun tarkibiy va formatdagi turli xil matnlardan foydalanadilar.

PIRLS Xalqaro markazning rejasiga muvofiq o‘tkaziladi. Katta hududga ega davlatlar ma’muriy bo‘linishga mos keladigan qatlamlarga bo‘lingan. Qatlamlarni tanlab olish uchun har bir mintaqada o‘rganilgan aholi sonidagi o‘quvchilar soni to‘g‘risida ma’lumotlar to‘planadi. Barcha mamlakatlarda maktablarni tanlab, parallel ravishda o‘quvchilar sonini hisobga olgan holda ehtimoliy usul bilan amalga oshiriladi.

Tadqiqotda qatnashuvchilarni saralash bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda ishtirokchi davlatlarning milliy koordinatorlari Xalqaro muvofiqlashtirish markaziga mamlakatdagi barcha maktablarning (shahar, qishloq, qishloq) ro‘yxatlarini yuboradilar. Keyin "tasodifiy sonlar usuli" yordamida maxsus dastur yordamida har bir mamlakatdan 150 ga yaqin maktab tanlanadi.

Tadqiqotda ishtirok etish uchun xalqaro ekspertlar tomonidan tanlab olingan maktablar Milliy muvofiqlashtiruvchiga to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining ro‘yxatlarini sinflardagi ma’lumotlarga to‘liq mos ravishda taqdim etadilar. 4-sinf o‘quvchilari ro‘yxati ma’lumotlar bazasiga kiritiladi va Xalqaro muvofiqlashtirish markaziga yuboriladi.

Standartlashtirish va tadqiqotni o‘tkazish tartibi

PIRLSni o‘rganish loyihada ishtirok etadigan barcha mamlakatlarda o‘qish texnologiyasini standartlashtirish uchun yagona markaz tomonidan ishlab chiqilgan ko‘rsatmalar va qoidalarga qat’iy muvofiq ravishda amalga oshiriladi.

Tadqiqotning har bir bosqichi - namunalarni olish, tarjima qilish va moslashtirish, sinov va so‘roq qilish, ma’lumotlarni tekshirish va qayta ishlash xalqaro ekspertlar tomonidan nazorat qilinadi. Masalan, test topshiriqlari va respondentlarning anketalari tarjimalari xalqaro ekspertlarga qo‘shimcha tekshirish uchun yuborildi. Har bir mintaqada, Milliy Muvofiqlashtiruvchi mintaqaviy Ta’lim Boshqarmasi bilan tadqiqotni tashkil etish va o‘tkazish uchun mas’ul bo‘lgan mintaqaviy Muvofiqlashtiruvchi markaz bilan muvofiqlashtiradi. Shunga ko‘ra, tadqiqot uchun tanlangan har bir maktabda maktab muvofiqlashtiruvchisi tayinlanadi. Sinovni o‘tkazadigan shaxs sinovdan o‘tgan sinfda va maktabda dars bermaydigan tajribali professional o‘qituvchilar orasidan tanlanadi. Sinov jarayonida xalqaro kuzatuvchilar tanlangan maktablarga bo‘linishadi. Ular akademik ish faoliyatini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (XEA) tomonidan qatnashayotgan mamlakatning ta’lim sohasidagi mustaqil mutaxassislar orasidan tayinlanadi (ular xalqaro va nodavlat tashkilotlari vakillari bo‘lishi mumkin). O‘zbekistondagi tayinlangan kuzatuvchidan o‘zbek, rus va ingliz tillarida gaplashish talab etiladi.

Ishlab chiqilgan maxsus talablarga muvofiq, Xalqaro kuzatuvchi shaxsan ishtirok etish uchun ma’lum miqdordagi maktablarni tanlaydi. Bu o‘rganish natijalarining obyektivligini ta’minlaydi.

O‘qish tartibi.

- Har bir maktab, sinf, parallel, o‘quvchi uchun o‘zining xalqaro identifikatsiya kodi (o‘quvchi identifikatori), shaxsiy versiya raqami, ishtirok etish holati belgilanadi.
- Sinov boshlanishidan 1 soat oldin olingan materialning ishonchliligini ta’minlash uchun maktab muvofiqlashtiruvchisi yopiq materiallar to‘plamini ochadi va uni sinovni o‘tkazayotgan shaxsga topshiradi.
- Sinov paytida paydo bo‘lgan barcha savollar, texnologiyadan chetlanish sabablari va tadqiqot usullari maxsus protokolda qayd etiladi.
- Ishni tugatgandan so‘ng, tadqiqotni o‘tkazgan kishi o‘qish qatnashchilarining javoblari va respondentlarning anketalarini maktab muvofiqlashtiruvchisiga qaytarishi kerak.
- Qo‘shimcha testlar, agar o‘quvchilarning 90% dan kamrog‘i obyektiv sabablarga ko‘ra asosiy testda qatnashgan bo‘lsa, o‘tkaziladi.

Tadqiqot vositalarining tavsifi.

Xalqaro PIRLS tadqiqot vositalariga quyidagilar kiradi:

- Matnlar va savollar yozilgan daftar.
- O‘quvchi anketasi.
- O‘qituvchining ma’lumotlari.
- Ota-onalar shakli.
- Maktab ma’muriyatining shakli.
- Kuzatuvchilarning milliy qo‘llanmasi.
- Mintaqaviy muvofiqlashtiruvchi qo‘llanma.

- Maktab koordinatori uchun qo‘llanma.
- O‘quv qo‘llanma.
- Ishni baholash va javoblarni kodlash bo‘yicha qo‘llanma.

Tadqiqotning har bir ishtirokchisiga matnlar va ularga topshiriqlar berilgan daftar beriladi. Birinchi matn - bu fantastika yoki kulgili hikoyalar, tasvir yoki ertak, ikkinchisi - ma’lumotli (ko‘pincha hayvonlar haqidagi hikoya). Har bir matnga 12-15 ta savol-topshiriqlar ilova qilinadi.

Ishtirokchilarga barcha ishlarni bajarish uchun 80 daqiqa vaqt beriladi (har biri tanaffus bilan 40 daqiqadan iborat).

Matnlar uchun topshiriqlar tayyorlash va ular ustida ishlash texnologiyasi

Quyida PIRLS tadqiqoti uchun adabiy kitobxonlik malakasini egallash bo‘yicha uslubiy tavsiyalar berish maqsadida 2-sinf o‘qish kitobidan Shorasul Zunnuning “Nima eksang, shuni o‘rasan” hikoyasi uchun topshiriqlar tayyorlash va bu topshiriqlarning maqsad va vazifalari, ular ustida ishlash texnologiyasini ko‘rib chiqamiz. Shuningdek, topshiriqlarning namunaviy javoblari ham keltirilmoqda.

“Nima eksang, shuni o‘rasan” *Shorasul Zunnun.*

Bir yigit ko‘zlari xiralashgan qari otasini hurmat qilmasdi. Bir kuni chol bechora qo‘li titrab, osh suzib berilgan kosani tushirib sindirdi. Buni ko‘rgan kelini nordon so‘zlar aytib, ko‘nglini vayron qildi. Shundan keyin yigit otasini hovlining bir chekkasidagi zax uyga ko‘chirdi. Kelin esa eri bergan yog‘och kosada qaynotasiga ovqat bera boshladi. Bu kabi muomaladan otaning ko‘ngli ozor topib, o‘ksinib yig‘lardi. Besh yoshli nevarasi bilangina tasalli topar edi. Bola uning yoniga kelib o‘tirar, ma’sumona so‘zlari bilan kuldirib, qayg‘u-alamlarini yengillatardi.

Bola bir kuni qo‘liga pichoq olib, yog‘ochni yo‘nib o‘tirardi. Shu paytda dadasi kelib qoldi. O‘g‘lini ko‘rib: «O‘g‘lim, nima qilyapsan?» – deb so‘radi. O‘g‘li yugurib kelib, dadasini quchoqlab oldi:

– Dadajon, siz buvamga yog‘och kosa keltirib bergan edingiz-ku, oyim o‘sha kosada buvamga ovqat beradilar. Men ham yog‘och kosa yasayapman, katta bo‘lganimda oyim bilan sizga shu kosada ovqat beraman.

O‘g‘lining bu so‘zi yigitga qattiq ta‘sir qildi. U ko‘z yoshi qilib, otasining huzuriga kirdi, tiz cho‘kib uzr so‘radi. Darrov uni issiq xonaga ko‘chirdi. Kelin ham qaynotasini hurmat qila boshladi. Ularning bu ishlaridan ota xursand bo‘ldi

Otalarimiz bizni yedirish, kiydirish uchun kunu-tun mehnat qiladi, uyimizning ustuni va boshidir. Shuning uchun ham otalar uchun boshimizni, borlig‘imizni ham baxshida etsak arziydi. Onalarimiz esa, biz uchun o‘z jismu-jonini xatarga qo‘yib, bizni dunyoga keltiradilar, shuning uchun ham bor jismimiz, tanu-jonimizni baxshida qilsak arziydi.

Ming yillar ilgari ota-bobolarimiz yog‘ochdan idishlar yasashgan. Bundan 20-25 yillar avval ham keksa kishilar bunday idishlarni ishlatishgan, ammo hozir bozorlarda kamdan-kam uchraydi. Yog‘och idishlarning afzalliklari shundaki, chidamli, yengil, issiq emas, hidi yo‘q, ovqatning asl ta‘mini saqlab turadi.

Yog‘och o‘ymakorligida ota-bobolarimiz qadimda har xil yog‘ochlardan turli maqsadda foydalanib kelganlar. Yog‘och o‘ymakorlikda shumtol, eman, arg‘uvon, terak, chinor va boshqa daraxt yog‘ochlaridan keng foydalaniladi. Mamlakatimizda yog‘och o‘ymakorligi ustalari o‘z ishlari uchun eng yaxshi yong‘oq, qarag‘ay, chinor, tut, archa, terak, o‘rik kabi mahalliy daraxtlarning eng a‘lo navlarini ishlatadilar.

Shunday qilib, turli mamlakatlarda o‘tkazilgan PIRLS tadqiqotining natijalari pedagogik hamjamiyat tomonidan keng muhokama qilinmoqda. Maktab o‘quvchilari yutuqlari natijalarini monitoring qilish mexanizmlari joriy etilmoqda, o‘quv texnologiyalari va boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining o‘quv yutuqlariga qo‘yiladigan talablar ko‘rib chiqilmoqda. Xalqaro test topshiriqlari asosida maktab o‘quvchilari, pedagogik jamoalar va innovatsion o‘qituvchilarning savodxonligini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar nafaqat o‘quvchilarning ilmiy yutuqlarini baholashga, balki birinchi navbatda o‘qish madaniyati va ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, bu mamlakatdagi yoshlarning bilim olishidagi muhim omildir.

Adabiyotlar:

1. Ona tili o‘qitish metodikasi. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G‘ulomova, Sharofat Yo‘ldosheva, Sharofjon Sariyev
2. A. Nurmatov va boshqalar. “O‘zbek tilining nazariy sintaksisi”. T. “Fan”., 1992 yil.
3. A. Aliyev., K. Sodiqov. “O‘zbek adabiy tili tarixidan” “O‘zbekiston”, 1994 yil.

IMPORTANCE AND CLASSIFICATION OF INTERACTIVE METHODS

Musaeva Nozima Esakhonovna

Teacher, English Department

‘Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers’

National Research University, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

The purpose of the research is to highlight the cases in which the use of interactive methods should be emphasized and to identify the types of interactive methods that can be effectively used in the organization of lessons on a planned basis. One of the tasks of the research was to study the use of interactive methods, to identify the differences and similarities of these methods and to illustrate their important factors with examples.

Keywords

Interactive teaching methods, heuristic conversation, debate, mental attack.

Introduction

In the developed period, the interactive methods proposed by the teaching methodology in the process of organizing the lesson using non-traditional methods are based on their high effectiveness in the educational process. Accordingly, the basic concepts of teaching in teaching methods are developed and the use of interactive methods is carried out through these issues. There are many of them, the most important of which are¹:

¹ Akbarova Sh. A. “Interactive Method of Teaching” article, 2018//

<http://manzura90.zn.uz/interfaol-metodlar/>

a) Interactive methods are action-based and encourage students to act and be active, in which process the teacher must be the right organizer.

b) interactive methods are based on results, in which students participate as subjects of learning activities, the purpose of the lesson should be achieved;

c) a key indicator of successful learning, the result of which is aimed at developing students' thinking skills and the ability to creatively solve practical problems, to find a free and independent way in scientific and practical problems, thereby together interactive methods should be material based on thinking;

d) the educational issue should be a unit of educational activity. Of all the other issues that arise in life, it is a learning tactic that differs in that it focuses primarily on mastering the ways of thinking and acting, rather than on changing its subject, but on changing the subject itself²;

e) the process of educational activity is the student's efforts to solve educational problems in the form of the transfer of their actions in the content of the external subject to the internal mental appearance (internalization), the type of personal knowledge, skills and the formation of skills;

f) the acquisition of cognitive skills and abilities - these are mental actions, which are performed by the individual in the form of a form based on external means, and as a result of learning activities, reorganized subject-based subject consists of actions.

Teaching based on attitudes and movements of learning activities is called this interactive teaching method³. An important role is played by the student and the

² Abdukodirov AA, Ishmukhamedov R., Pardaev A. Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions) .- T .: Iste'dod, 2008.-180 pages.

³ Badmayev M. Methods of teaching psychology. M. "Vlados" 2001

teacher, who do not read as a separate subject, but work together with the group, discuss and discuss issues with each other.

Methods

In the research process, we used analysis, synthesis methods (in order to highlight the importance of using interactive methods in the organization of lessons and to identify the most effective and therefore widely used types of newly introduced interactive methods). We also use the classification method (to explain the importance and types of interactive methods introduced and recommended by scientists in the examples and the lessons and tasks that need to be considered in the lesson), the system method (research materials to for plash)⁴. Induction and deduction methods have also been used in part.

Results

The interactive method is a joint creative and productive activity of teachers and students, not only the process of individual collaboration, but also the emergence of the process of cognitive research. The teacher should always keep in mind that it is important to always include the "teacher-student" system, not only in the direction of active learning, but also in the direction of active learning, without asking questions on their own. .

The following interactive methods are active methods with their effectiveness and fun: heuristic conversation; method of debate; mental attack; round table.

Method of heuristic conversation

One of the methods of interactive teaching is **heuristic conversation**, which in Latin means “collect, seek”⁵. This method of conversation is based on an ancient Greek view of a teaching system called the Socrates conversation. In this way, skilful

⁴ Khaydarov F., N. Khalilova "Methods of teaching psychology". Aloqachi 2007

⁵ Akbarova Sh. A. “Interactive Method of Teaching” article, 2018//

questioning is directed and the reader is directed to find the correct answer to the question asked independently. The difference between this method of teaching and Socrates' is that it is widely used. But there are also aspects of its absolute similarity, the function of which, according to its description, is chosen to direct the reader to skilfully ask questions by actively thinking about them. By its very nature, heuristic dialogue is a collective thinking or conversation, a conversation as a seeker of a solution to a problem. In methodology, therefore, this method is considered to be one of the problem-based teaching methods, and the heuristic conversation is no different from the previous one from the so-called problem-seeking conversation. The methodology draws an individual quantitative boundary between them. If a heuristic conversation only applies to one element of a particular topic, the problems may be different. However, there are differences in this situation, if in practice the conversation is made real, it is impossible to notice this invisible difference between "only one" and "many" problems in the classroom: the conversation between teacher and audience turns into a multi-question conversation and the relevant conversation goes unnoticed. But now this is another method of teaching, which will be explained in the description of the next method. The point is that a thought-provoking search in a conversation becomes a team search, and in the search for a solution to a problem, the exchange of ideas, different options, conclusions between them, cooperation and consensus activate each other. Logically, this method is considered as an interactive teaching method.

The questions asked to turn a conversation into a heuristic conversation are also subject to conditions that other problem-based teaching methods follow. In the process of becoming a heuristic conversation, however, it is necessary to implement one of the interactive teaching methods⁶ that caused the problem situation.

Method of debate

⁶ "National Program of Personnel Training" T., 1997

Nowadays, the “**debate**” interactive teaching method is widely used to organize the teaching content, and the quality is noticeable.

The discussion method looks like a heuristic conversation, or rather a specially programmed free theoretical question is discussed, usually starting as a heuristic conversation by asking a question. It is a norm in the classroom that it is always debated. Debate is a dialogic form of activity, the creation of a fierce struggle⁷, a conversation, between different opinions. The exchange of ideas does not go as consistently and weightily as in a normal conversation, while in a debate the collision of one idea with another has a somewhat nervous appearance. A distinctive feature of the debate is that the idea of the debate is that those who argue actively think or prove the point with evidence. Debate and reasoning are understood to be causal connections in activities, an approach proposed by L.S. Vygotsky, but those who examined speech activity did not dwell on it, especially those who did not analyze the interdependence of thinking and dialogue in problematic debate.

Usually, thinking gives rise to an answer to the argument of the complainant in the debate, so it is assumed that different opinions give rise to the argument. As a result, the situation is quite the opposite: the debate activates the notion that the debate generates the idea, and the discussion debates provide a mastery of the masterpiece as a product of thinking. The interdependence of such debate and thinking is shown in the research of the famous psychologist AK Markov.

Method of mental attack

The method of "**mental attack**" has not yet been widely used as a teaching method in the practice of higher education, this method is the result of the management system⁸, as well as scientific research. It is widely used in economic management activities, in particular. The importance of this method is that, in the

⁷Akbarova Sh. A. “Interactive Method of Teaching” article, 2018//

⁸Khaydarov F., N. Khalilova "Methods of teaching psychology". Aloqachi 2007

opinion of experts, the ideas that come directly to the brain in search of an answer to the problem, assumptions include random comparisons, as well as sudden, existing, necessary and unnecessary connections. A random sentence recorded on a dictaphone is then used to carefully analyze the ideas, especially those that are close to the interesting method of mental attack, and then to ask and discuss a deeper question. There is a golden rule of mental attack - do not doubt any of what the participants say during the conversation, but give them complete freedom of expression. Such freedom allows one to behave calmly, not to be ashamed of “group opinion,” not to be afraid to put oneself in an awkward position. In this case, unexpected, but necessary, really intense thoughts arise. That is why a mental attack is organized. How can this method be used in higher education? It should be noted that the range of possibilities is not sufficient to apply in all types of teaching. But the mental attack method can be used to explain the difficulties of solving a problem. For example: some economic problems (wage arrears, voluntary tax payments of enterprises, etc.), in sociology (interpretation of the rating of political activity) in pedagogy (the conflict between morality and immorality), in psychology, the laws of mental development and education⁹. educational practices, military situations in the military field and measures to protect society from danger, etc.

Method of round table

The round table method entered pedagogy from political science. The roundtable will be organized by representatives of political and scientific circles. The exchange of ideas allows us to find some points of clarity, as it serves to guide the general conclusion in their subsequent work - to achieve scientific truth or political stability. The round table method is used to increase the effectiveness of problem solving with the help of different scientific aspects, different professions of

⁹ Turdiev N.SH., Asadov YU.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Educational technologies aimed at developing students' competencies in the general secondary education system. // Textbook. (Part I). Tashkent, 2015. - 160 b; B. 5-6 b.

theoretical problems of teaching. For example, in a special section for law students, a science teacher for students studying the personality and activities of a lawyer examined a seminar on "criminal behavior" by the method of a round table¹⁰. During the training, he asks the same questions as the lawyer on criminal conduct, clarifies opinions, explains, gives examples. The science teacher, on the other hand, is “a beginner at the round table, a lawyer - making a series of additions to ideas. This is necessary because legal questions, especially the specific rights of people (victim or criminal, judge, witness, etc.) and the moral assessment of people's criminal behavior based on the subject and purpose of science, are the subject of the whole course. but also the aspect of the science being studied. The discussion of such questions is active not only because of the participation of a legal scholar, but also because their legal knowledge of crime and the richness of the vocabulary can be used as material for analysis. In this way, the topic is considered from two perspectives - from the point of view of law and the science being studied, so the topic is studied in depth. It found its proof in the exam. Among other topics, students cite examples from a given topic. In particular, the issues of criminal conduct discussed at the round table will be explained in detail, regardless of what questions are asked on the ticket during the exam. The lawyer's personality and activities showed that he was well mastered. The round table method is also used in another form. For example, it can hold a roundtable discussion with a study group. It is important to choose a topic that requires in-depth in-depth analysis in general and is considered comprehensively in terms of interests within the specialty. A similar training was conducted in higher education institutions with a group of invited teachers and students in their field. For example, the roundtable will be held in cooperation with international universities.

¹⁰ Abdukodirov AA, Ishmukhamedov R., Pardaev A. Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions) .- T .: Iste'dod, 2008.-180 pages.

A variety of forms can be implemented in targeted training of the round table method. If an important condition in this regard is strict observance, it is necessary to keep in mind that the perceived need to consider multifaceted theoretical problems from the centre of attention to practical life. If there is no such need or there is, but it is understood in all respects, then the round table will become a normal, a seminar where everyone speaks their own language and there can be no competition.

Method of business game

The **business game** method first emerged in management practices, not in training systems¹¹. Currently, the business game method is used in various fields, in creative activities, in project design, in team work in real situations, as well as in military work. The “business game” method is a military game as a method of training, practitioners have long used military action in the form of a game to train the army, not in real combat battles, but in imitation of combat conditions.

In higher education, business games are used to train professionals of different professions in more management activities. This method is sometimes referred to as “business games” in management. In general, the essence of the method of business play - writes, one of the experts in this field EA Khursky - we can say that the method of intonation (imitation, reflection) is the management of various situations through play¹². Although such clarity is given in the instructional manual for the teacher, it is a question of whether the business game method is a method of learning to manage students rather than a real management method. In our view, the business game method can be applied not only in management, but also in the management of inference. In general, given the positive nature of this method, it can be used in any

¹¹ Turdiev N.SH., Asadov YU.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Educational technologies aimed at developing students' competencies in the general secondary education system. // Textbook. (Part I). Tashkent, 2015. - 160 b; B. 5-6 b.

¹² Khaydarov F., N. Khalilova "Methods of teaching psychology". Aloqachi 2007

teaching as a teaching of all activities. The essence of the business game method is to study students as a model of teaching activities, as future professionals are trained to respond to their professional tasks. If we talk about the training of personnel in military universities, then the teaching of special subjects can play a key role in any situation. In this case, students can act in different roles: teacher, methodologist, inspector of the Department of Education, specialist in the field, practical student and even the student can be pre-planned and practical training in such a method of business games.

The teacher’s focus is on internal control to ensure that the activity is done correctly¹³. It was concluded that it is guided when the teacher directs it to the task. This means that in order to develop knowledge and skills through attention and nurturing, special attention should be paid to directing students to do the right activities as much as possible. This applies not only to the teaching of lessons, but also to the study of any mental and practical activity. The business game method is also more effective than other methods. Because it puts students in real situations and forces them to think clearly by skillfully playing the roles of specific individuals, and this situation directs students to increase their cognitive capacity, enabling them to better master topics and field terms.

Discussion

An important point to consider when organizing the learning process using interactive methods is the need to pay attention to the content of the task. Attention should be paid to the fact that the content of the task is different from the traditional forms of teaching. For example, assigning a group the task of obtaining a syllabus for a particular paragraph in a textbook is the exact opposite of the current educational requirement, as each student is able to do it on his or her own,

¹³ Richards, J., Rodgers, Theodore. *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd Edition). Cambridge: Cambridge University Press. pp. 23–24, 84–85. ISBN 978-1-107-67596-4. – 2014. Pp. 23-24.

independently. Research shows that simply setting a problem in a non-standard way encourages students to get help from each other, to know the opinions of others, and, as a result, to form a common opinion of the group. For example, students could be divided into small groups and asked to solve a small problem and create a system of answers.

At the end of the lesson it is necessary to organize the solution of the given problem on the basis of solutions of small problems of groups. As a result, it is possible to solve a complex problem in one lesson and involve more students in it.

Conclusion

When teaching the subjects in the curriculum, it is necessary to take into account the topics on which it is advisable to organize interactive lessons. This involves the use of one of the types of interactive sessions that will help you achieve the objectives of each session. For an interactive lesson to be effective, it is important to ensure that students know the basic concepts and background information on the topic before starting a new lesson. It is important to keep in mind that interactive learning takes more time for students to work independently than traditional learning.

References

1. "National Program of Personnel Training" T., 1997
2. Abdukodirov AA, Ishmukhamedov R., Pardaev A. Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions) .- T.: Iste'dod, 2008.-180 pages.
3. Akbarova Sh. A. "Interactive Method of Teaching" article, 2018// <http://manzura90.zn.uz/interfaol-metodlar/>
4. Badmayev M. Methods of teaching psychology. M. "Vlados" 2001
5. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" Tashkent. Ma'naviyat 2008
6. Khaydarov F., N. Khalilova "Methods of teaching psychology". Aloqachi 2007
7. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" T., 1992
8. Turdiev N.SH., Asadov YU.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Educational technologies aimed at developing students' competencies in the general secondary education system. // Textbook. (Part I). Tashkent, 2015. - 160 b; B. 5-6 b.

COMPOSITION AND PROPERTIES OF NAPHTHA THAT THE MAIN RAW MATERIAL OF THE PETROCHEMICAL INDUSTRY

Dilrabo Norkulova

Almalyk Branch of Tashkent State Technical University, Uzbekistan

Annotation: Naphtha is usually classified as light, intermediate and heavy naphtha. Visbreaking, fluid catalytic cracking, hydrocracking and coking processes play important role in the way producing naphtha. The given table below illustrates important characteristics of naphtha fractions from different crudes. The extracted aromatic fraction of naphtha can be used in the manufacture of synthetic fibers. Naphtha is a complex mixture of hydrocarbons that two types of analyses are usually carried out. The naphtha is used in fertilizer and petrochemical industries and as gasoline. In addition, it is clearly seen from the article that important characteristics of Naphtha, types of hydrocarbon in Naphtha and, hydrocarbon type composition of Naphtha

Key words: naphtha, atmospheric distillation, visbreaking, fluid catalytic cracking, hydrocracking, hydrocarbon, feedstock

Naphtha is a generic name given to light hydrocarbons boiling in the gasoline range. It is a light distillate obtained from refining of crude oil. The boiling ranges of various types of naphtha produced include: C5 - 85°C, C5 - 110°C, C5 - 140°C, C5 - 160°C, C5 - 175°C and C5 - 200°C. In these initial boiling point (IBP) is constant. Other boiling ranges can be 60 - 85°C, 85 - 110°C, and 110 - 140°C. Naphtha is usually classified as light, intermediate and heavy naphtha. If the naphtha fraction boils below 100°C, it is classified as light naphtha. Heavy naphtha boils above 150°C. For intermediate naphtha the boiling range lies between 100 and

150°C.

Naphtha is produced by atmospheric distillation of crude oil. This is called straight-run naphtha. Several conversion processes such as visbreaking, fluid catalytic cracking, hydrocracking, coking also produce naphtha. These are called cracked naphtha.

The important characteristics of naphtha fractions from different crudes are given in Table 1. The proper quality of naphtha for the petrochemical and the fertilizer industry can be achieved by dearomatising the naphtha with or without reforming operations prior to extraction of aromatics. High aromatic naphtha is not only a nuisance to these industries, but also consumes extra energy in the cracking operations without giving any useful products. Also, it produces more coke and increases the downtime in both the petrochemical and fertilizer industries. On the other hand, the extracted aromatic fraction can be used in the manufacture of synthetic fibers.

Naphtha is a complex mixture of hydrocarbons. Its composition depends on the crude oil processed and the conversion process employed. For the composition of naphtha, two types of analyses are usually carried out. These are:

- Hydrocarbon type analysis
- Individual component wise analysis

The hydrocarbon type analysis determines the percentage of paraffins, olefins, naphthenes and aromatics. Different types of compounds found in naphtha fractions for various uses are given in Table 2. The approximate carbon number range of the products is also given in the same table. In Table 3., a summary of quality of the naphtha fractions from various indigenous and certain imported and worldwide available crudes with respect to the paraf- fin/naphthene/aromatic contents of their naphtha fractions are given. The value indicated is for the full range naphtha (C5 - 140°C).

Naphtha finds an extensive use as fertilizer feedstock where it is steam reformed to give synthesis gas, the starting material for fertilizers. Crudes which

yield full range naphtha of high aromatic content of more than 10-12 percent aromatics are available and can be used by the fertilizer industry.

In petrochemical industry, naphtha (C5 - 140°C) is used as feedstock for steam crackers, producing hydrogen, methane, ethylene, propylene, the butenes, butadiene and to a lesser extent benzene and isoprene. These are the raw material for large number of petrochemicals. The petrochemical industry needs crude with as little aromatics percentage as possible with 4-6 percent as a ‘benchmark’ naphtha as per the supplies available in the past from the Ankaleshwar crude and from the imported Middle East crudes. The condensates (from LPG extraction in natural gas plants) and the reformer raffinates can supply only a fraction (about 25 percent) of the total naphtha requirement of the petrochemical industry.

Catalytic reforming of straight-run naphtha yields a CG - Cs reformatte rich in the aromatic hydrocarbons, benzene, toluene, ethylbenzene and the xylenes. The raffinate remaining after recovery of the aromatic hydrocarbons is sometimes used to augment straight-run naphtha as a steam-cracker feedstock. Naphtha-range products from hydrocracking of heavier oil fractions are also very occasionally used as steam-cracker feed stocks.

The steam-cracker feedstock is vaporized and steam is added in a ratio of about 0.3-0.5 tonne of steam per tonne of naphtha. The mixture is heated rapidly to the cracking temperature through tubular coils inside an oil- or gas-fired furnace. The temperature of operation varies from 750°C for medium/low severity to 900°C for high severity. To obtain the best yield of ethylene an important factor is a very short residence time, e.g. 0.25 s. This reduces the amount of coke produced. Longer residence time, e.g. 0.6 s, at low/medium severity increases the yield of aromatics.

The use of naphtha as gasoline requires its high antiknock value or octane number. Depending on the crude source, the octane number of straight-run naphtha varies in the range of 50-70.

Table 1. Important Characteristics of Naphthas from Different Crudes

Sl. No	Charac-teristics	Aghajari (34.3° API)		Light Arabian (34.5° API)		Kuwait (31.5° API)		Murban (39.3° API)		Darius (34° API)									
		C ₅ - 175°C	C ₅ - 200°C	C ₅ - 175°C	C ₅ - 200°C	C ₅ - 175°C	C ₅ - 200°C	C ₅ - 175°C	C ₅ - 200°C	C ₅ - 175°C	C ₅ - 200°C								
1	Gravity 15/15°C	0.73	0.74	0.72	0.735	0.72	0.730	0.73	0.74	0.718	0.727								
2	Yield on crude, wt. %	20.45	24.80	19.80	25.4	15.9	19.9	24.5	30.17	21	25								
3	Sulphur, wt. %	0.096	0.101	0.03	0.04	0.044	0.075	0.018	0.022	0.08	0.103								
4	Total mer-captans, wt. %	0.0412	0.0356	0.00019	0.00016	0.015	0.014	0.013	0.013	-	-								
5	C/H ratio	5.64	5.68	5.84	5.97	5.72	5.75	6.1	6.2	5.56	5.62								
6	PONA*, vol. %	55.2	53.0	71.5	68.0	-	-	67.0	64.0	78.0	75.0								
												29.0	30.6	20.0	20.0	18.0	19.0	14.0	15

	Charac- teristics	Aghajari		Light Arabian		Kuwait		Murban		Darius	
		(34.3 ^o API)		(34.5 ^o API)		(31.5 ^o API)		(39.3 ^o API)		(34 ^o API)	
		C ₅ – 175 ^o C	C ₅ – 200 ^o C	C ₅ – 175 ^o C	C ₅ – 200 ^o C	C ₅ – 175 ^o C	C ₅ – 200 ^o C	C ₅ – 175 ^o C	C ₅ – 200 ^o C	C ₅ – 175 ^o C	C ₅ – 200 ^o C
1	Gravity 15/15 ^o C	0.73	0.74	0.72	0.735	0.72	0.73 0	0.73	0.74	0.71 8	0.72 7
2	Yield on crude, wt.%	20.45	24.80	19.80	25.4	15.9	19.9	24.5	30.1 7	21	25
3	Sulphur, wt.%	0.096	0.101	0.03	0.04	0.04 4	0.07 5	0.01 8	0.02 2	0.08	0.10 3
4	Total mer- captans, wt,%	0.041 2	0.035 6	0.000 19	0.000 16	0.01 5	0.01 4	0.01 3	0.01 3	-	-
5	C/H ratio	5.64	5.68	5.84	5.97	5.72	5.75	6.1	6.2	5.56	5.62
6	PONA*,vol . % P N A	55.2 29.0 15.8	53.0 30.6 16.4	71.5 20.0 19.5	68.0 20.0 12.0	- - 7.0	- - 9.0	67.0 18.0 15.0	64.0 19.0 17.0	78.0 14.0 8.0	75.0 15 10.0

Table 2. Types of Hydrocarbon in Naphthas

No. of atoms	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Boiling point, ^o C	36	69	98	126	151	174	196	216	235
Types of compounds found									
Normal paraffins	P*	P	P	P	P	P	P	P	P
Branched paraffins	P	P	P	P	P	P	P	P	P

Saturated cyclic	P	P	P	P	P	P	P	P	P
Aromatics-Mono	-	P	P	P	P	P	P	P	P
Aromatics-Di	-	-	-	-	-	P	P	P	P
Aromatic naphthenes	-	-	-	-	P	P	P	P	P
Aromatic nonhydrocarbons	P	P	P	P	P	P	P	P	P
Aromatic olefins	-	-	-	PC	PC	PC	PC	PC	PC
Olefins cyclic	PC ⁺	PC	PC	PC	PC	PC	PC	PC	PC
Approximate carbon number range of products	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Ligroin	_____								
Precipitation naphtha		_____							
VM&P naphtha			_____						
Mineral spirits					_____				
Gasoline	_____								
Kerosene					_____				
Jet fuels					_____				
Petrochemical feedstocks	_____								

*P-Present, +PC-Present in cracked naphtha only

Table 3. Hydrocarbon Type Composition of Naphthas

<i>Crude</i>	Composition of naphtha (C ₅ -140°C)		
	<i>Paraffin</i>	<i>Naphthene</i>	<i>Aromatic</i>
Assam (Mix.), vol.%	32-40	52-43	16-17
North Gujarat, vol.%	52.5	42	5.5
Ankaleshwar, vol.%	70.8	25	4.2
Bombey High, vol.%	53.7	25	21.3
Iranian Light, wt.%	57.5	31.1	11.4
Iranian Heavy, wt.%	53.4	33.1	13.5
Basrah, vol.%	68.5	18.8	12.7

Kirkud blend, vol.%	67.5	22	10.5
Heavy Maya, vol.%	60.6	27	12.4
North Sea, wt.%	59	33	8
Russia export blend, wt.%	38.5	52	9.5

References

1. G.D. Hobson, Ed., modern Petroleum Technology, Part 2, 5th ed., John Wiley & Sons, Chichester, (1984)
2. N.C. Kothari, H.K. Mulchandani, C.S. Sharma and J. Prakash, Dearomatising of naphtha-Techno-economic aspects, CEW, Vol. XXIII, No. 3, pp. 55-60 (1988)
3. James G. Speight PhD., Chapter 3-hydrocarbons from crude oil. Handbook of industrial Hydrocarbon Processes (Second Edition) 2020, pages 95-142.
4. James G. Speight PhD., Hydrocarbons from crude oil. Handbook of industrial Hydrocarbon Processes (Second Edition) 2020.
5. Lambert M Surhone, Mariam T Tennoe, Susan F Henssonow. Naphtha Flare. Betascript Publishing, 2011, pages 64.
6. Ram Prasad. Petroleum Refining Technology. Khanna Publishers. Kanpur-208002, India. 2019,

**PISA TADQIQOTIDA O‘QUVCHILARNING MATEMATIKADAN
O‘QISH SAVODXONLIGINI BAHOLASH**

Maxfuzaxon Boymatova Muxitdinovna

*Farg'ona viloyati O'zbekistan tumani, XTB taasufidagi 33 umumiy o'ta talim
maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada PISA tadqiqotida o'quvchilarning matematikadan o'qish savodxonligini baholash, boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ijobiy va salbiy fikrlashlarini shakllantirishda PISA xalqaro baholash dasturining o'rni, PISA testlariga matematika yo'nalishi bo'yicha tayyorgarlik ko'rishda mantiqiy masalalarni yechishning o'rni haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: PISA, o'qish savodxonligi, informatsion texnologiya, tanqidiy fikrlash, xalqaro baholash dasturi.

Kirish:

Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda o'quvchilar bilimini baholovchi PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda munosib ishtirok etish mamlakatimiz xalq ta'limi tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Ushbu dasturlar orasida PISA tadqiqoti ta'lim jarayoniga zamonaviy metodlarni joriy etish, o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

PISA – turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini hamda bilimini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur bo'lib, u har uch yilda bir marta o'tkaziladi. PISA dasturi ilk marta 2000-yil o'quvchi-yoshlar o'rtasida qo'llangan bo'lib, 2021-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan galdagi sinovlarda mamlakatimiz ham ishtirok etishga tayyorgarlik ko'rmoqda edi. Butun dunyoda hukm surayotgan pandemiya munosabati bilan bu tadqiqotlar 2022-yilda amalga oshiriladigan bo'ldi. PISA dasturiga qatnashishdan

maqsad yurtimizda testlarni o‘tkazish emas, balki farzandlarimizda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish, intellektual kadrlarni tayyorlash uchun zamin hozirlashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

O‘qish savodxonligi – shaxsning o‘z maqsadiga erishish uchun matni tushunish va undan foydalanish, bilim va imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy hayotda ishtirok etish qobiliyatidir. O‘qish bu shunchaki so‘zlarga harf qo‘shish yoki ovoz chiqarib o‘qish emas, balki matn bilan chuqur ishlash, uni tushunishdir. O‘qish savodxonligida o‘quvchilarda matndan ma’lumot topish va olish, izohlash, matndan tashqari bilimlarga tayanish, tushunish va baholash, matn mazmunini tushunish kabi ko‘nikmalar shakllanadi. Umuman olganda, o‘qish savodxonligi keng qamrovli tushuncha bo‘lib, puxta tadqiqotga asoslangan maqsadga yo‘naltirilganlikni bildiradi.

PISA - bu o'quvchilarning ta'limdagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur bo'lib, u butun dunyo bo'ylab maktab o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini sinovdan o'tkazadi. Dasturning asosiy maqsadi 15 yoshli o‘quvchilarning maktabda olgan bilim va tajribasidan ijtimoiy munosabatlar va inson faoliyatidagi turli hayotiy muammolarni hal qilishda foydalanish qobiliyatini baholashdan iborat. Ushbu test har uch yilda bir marta o'tkaziladi.

Natijalar:

PISA testlari 5 ta yo‘nalishda o‘tkaziladi: o‘qish, matematik savodxonlik, tabiiy fanlar, masalalarni hamkorlikda yechish va moliyaviy savodxonlik. 2021-yilda O‘zbekistonda uchta yo‘nalish: o‘qish, matematika savodxonligi va tabiiy fanlar bo‘yicha test sinovlari o‘tkazish rejalashtirilmoqda. Hozirda dasturga qo‘shilishga tayyorlanmoqda. XXI asr axborot texnologiyalari asri. Bu asr o'zidan oldingi asrlardan butunlay boshqacha kompetentsiyalarni talab qiladi. Yigirmanchi asrda va undan oldin kuchli xotira, qomusiy bilim, o'z sohasini imkon qadar ko'proq biladigan mutaxassislar yuqori baholangan bo'lsa, endi bu bilimlar hal qiluvchi ahamiyatga ega emas. Qidiruv mexanizmlari, onlayn ensiklopediyalar va sohalar

bo'yicha mukammal onlayn ma'lumotlar bazalari yaratilgan va bu ma'lumotlarni eslab qolish zarurati ikkinchi darajali bo'lib qoldi.

Muhokama:

Tadqiqot mamlakatlarida maktab matematika va tabiiy fanlar ta'limi mazmuni va ta'lim jarayonining mohiyati, ta'lim muassasasi, o'qituvchilar, o'quvchilar va ularning oilalari bilan bog'liq omillar qo'shimcha o'rganiladi. . Xalqaro testdan tashqari, maktab ma'muriyati, tadqiqotda ishtirok etayotgan o'quvchilar va o'qituvchilar bilan suhbat o'tkaziladi. Olingan ma'lumotlar test natijalariga, ya'ni talabalar bilimiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga, tadqiqotda ishtirok etuvchi mamlakatlarda matematika va tabiiy fanlar holatini ko'rsatishga yordam beradi. PISA o'quvchilarning maktab davomida olgan bilim va ko'nikmalarini aniqlash uchun o'quvchilarning o'qish (tushunish), matematika va tabiatshunoslik ko'nikmalarini baholashga mo'ljallangan baholash dasturidir.

Maktab ta'limi sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi uchta asosiy yo'nalish: o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik bo'yicha olib boriladi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, talabalar savodxonligini aniqlash va baholash bo'yicha milliy attestatsiya platformasini yaratish vaqti kelgani zamon talabidan kelib chiqib isbot talab etmaydigan haqiqatdir. Yuqoridagilarni umumlashtirib shuni aytishimiz mumkinki, o'quvchilar bilan ko'proq mantiqiy va tanqidiy fikrlashni o'rgatuvchi masalalarni yechish, avvalambor, darsning qiziqarli o'tishiga va o'quvchilarda fanga nisbatan qiziqishi ortishiga, shuningdek, yuqorida aytganimizdek, teran fikrlay oladigan, innovatsion g'oyalarni ilgari suradigan kadrlar bo'lib yetishishiga xizmat qiladi va, albatta, PISA hamda boshqa turli xalqaro testlarda ham yuqori ko'rsatkichlarni qayd eta olamiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A.B.Radjiyev, A.A.Ismoilov... O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi. – T.:2019. El.qo'llanma.
2. O'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur (PISA) Toshkent, 2019-yil.
3. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ish sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Toshkent, 2019-yil. “Sharq” nashryot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati
4. O'quvchilarning savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturi haqida qo'llanma. 2019-9b.
5. Raxmonberdiyev Otabek “PISA dasturi haqida” 8.09.2019.
6. O'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur (PISA) Toshkent, 2019.

TABIYIY TOLALAR TASNIFI VA ULARNING TURLARINI ANIQLASH

Qurbonova Norgul Yusupovna

Surxondaryo viloyati Termiz tumani 16-Ingliz tiliga ixtisoslashtirilgan davlat maktabining (16-IDUM) texnologiya fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada tolalarning asosiy turlari, tuzilishini va xossalarni o‘rganish, tolalar xossalarni organoleptik va laboratoriya usuli bilan aniqlash usullari haqida ma’lumotlar keltirilgan

Kalit so‘zlar: tabiiy, kimyoviy, paxta, jun, zig‘ir tolalari

Paydo bo‘lishi, olinishi va kimyoviy tarkibiga qarab, tolalar har xil guruhlariga

Bo‘linadi, yani sinflanadi. Barcha tolalar ikki katta guruhga: tabiiy va kimyoviy tolalar guruhiga bo‘linadi.

Tabiatda mavjud bo‘lgan tolalar tabiiy deb, zavod sharoitida olinadigan tolalar esa kimyoviy tolalar deb ataladi.

Tabiiy tolalarga o‘simliklardan olinadigan tolalar - (tsellyulozali tolalar, paxta, zig‘ir, kanop losi va hokazolar kiradi);

Hayvonot tolalari - (oqsilli tolalar, jun, tabiiy ipak);

Minerallardan olinadigan tolalar - (asbest) kiradi.

Paxta tolasi turli daraja yalpoqlangan naychaga o‘xshaydi. Uning

devorchalarini qalinligi tolaning yetilishiga bog‘liq. Pishmagan paxta tolalari yassi, lentasimon, yupqa devorli ekanligini va o‘rtasida keng kanal borligini ko‘ramiz.

Tolalar pishgan sari devorlariga tsellyuloza yig‘iladi va devorlari qalinlashadi, kanali torayadi, tolalar buramdor bolib qoladi. Pishgan tolalarning boylama ko‘rinishi spiralsimon, buralgan, yassi naychalardan iborat.

Pishib o‘tib ketgan tolalar, o‘rtasida ingichka kanali bor, tsilindr shaklini oladi.

Tolalarning ko‘ndalang kesimi turli shaklda bo‘ladi: pishmagan tolada - keskin yalpoq, lentasimon shaklda; ortacha pishgan va pishgan tolada-loviya shaklida;

pishib ketgan tolada - ellips yoqi deyarli doira shaklida bo'ladi.

Paxta tolasining mikroskop ostidagi ko'rinishlari:

a) mutlaqo pishmagan (o'lik) tola

b) pishmagan tola

c) yaxshi pishmagan tola

d) pishgan tola

e) pishib o'tib ketgan tola.

Tolalarning uzunligi bilan yo'g'onligi bir biriga bog'liq, ular paxta naviga qarab har xil boladi.

Kalta tolali paxtani qayta ishlab yo'g'on va tukdor kalava ip olinadi; undan

bayka, flanel, bumazeya va boshqa gazlamalar tayyorlanadi. O'rtacha tolali paxtadan o'rtacha nomerli ip yigiriladi; undan chit, satin va boshqa gazlamalar to'qiladi.

Uzun tolali paxtadan eng ingichka va silliq ip yigiriladi; undan sifatli yupqa ip gazlamalar - batist, markizet, mayin satin va boshqa gazlamalar tayyorlanadi.

Paxta tolasining xossalari. Tolalarning pishiqligi ularning pishganlik darajasiga

Bog'liq. Normal pishgan tola uchun ortacha uzish yuki 5 kN, nisbiy uzish yuki 27-36 kN/teks, tolalarning uzishdagi toliq uzayishi 7-8%. To'liq uzayishni taxminan 50% ini plastik deformatsiya tashkil qiladi. Shuning uchun ip gazlama ancha

g'ijimlanuvchan boladi. Paxta tolasining rangi oq, biroz sariq tusda bo'ladi.

Paxtaning gigroskopikligi ancha yuqori. Paxtaning namligi namlik, harorat

sharoitiga va ifloslanganlik darajasiga bog'liq. Normal sharoitda (harorat 200C va havoning nisbiy namligi 65%) pishgan tolalarning namligi 8-9% boladi.

Havoning nisbiy namligi oshgan sari paxtaning namligi ham oshadi va havoning namligi 100% bolganda 20% ga yetagi. Paxta namni tez shimadi va tez ketkazadi,

yani tezquriydi. Paxta tolasi suvga botirilganda shishadi, shunda uzishga pishiqligi 15-17% oshadi.

Paxtaga kislota va ishqorlar ta'sir etadi. Paxta kislotaga chidamsizdir. U hatto suyultirilgan kislotalar ta'sirida ham yemiriladi, kislotalar uzoq ta'sir qilib turgan ip gazlama qurigandan keyin pishiqligi shunchalik pasayib ketadi, hatto papiros qog'ozidek yirtilib ketaveradi.

Kontsentratsiyalangan sulfat kislota tolani ko'mirga aylantiradi.

Sovuq o'yuvchi ishqorlar tolalarni shishiradi, ularning buramdorligi yo'qoladi, sirti silliqlashadi, ipakka o'xshab tovlanadi, pishiqligi oshadi, boyaluvchanligi yaxshilanadi.

Gazlamalarga maxsus parдоз berishda, yani mersezizatsiyalashda bu xossadan foydalaniladi. Qaynoq oyuvchi ishqorlar havo kislorodi ishtiroqida paxta tsellyulozasini oksidlantiradi va tolalarning pishiqligini pasaytiradi.

Zig'irning elementar tolasi o'rtasida tor kanali va yo'g'onlashgan tirsaksimon joylari bo'lgan o'simlik hujayrasini tashkil qiladi. Tolaning uchlari o'tkir, kanali esa ikki tomonidan berk bo'ladi.

Ko'ndalang kesimida – o'rtasida kanali bor, 5-6 yoqli ko'pburchakdan iborat.

Elementar tolalarning uzunligi 15-25 mm boladi. Zig'ir poyasidan, dastlabki ishlov berganda texnik tolalarni ajratadilar. Texnik tola - maxsus moddalar (pektin va legnin) bilan o'zaro yelimlangan elementar tolalarning tutamidan tashkil topgan boladi. Texnik tolaning o'rtacha uzunligi 35-90 mm bo'ladi.

Zig'ir tolasining xossalari. Elementar tolaning pishiqligi 0,98-24,52 kN ga teng uzish yuki bilan ifodalanadi, ya'ni zig'ir tolalari paxtadan 3-5 marta pishiqroq. Texnik tolaning uzish yuki 200-400 kN. Elementar tolaning nisbiy uzish yuki 54-72 kN/teks, uzishdagi uzayishi esa 1,5-2,5%, yani paxtanikidan 3-5 marta kichik.

Shuning uchun zig'irdan qilingan qotirmalik gazlamalar ip gazlamada qaraganda buyumning shaklini yaxshiroq saqlaydi. Nisbatan kichik (uzuvchi kuchning 35% chamasi) kuch tasir qilganda ham qoldiq deformatsiya ulushi 60-70% ga to'g'ri keladi. Shuning uchun zigir tolalaridan toqilgan gazlama va buyumlar ancha g'ijimlanuvchan bo'ladi.

Zig'ir tolalarining rangi -och kulrangdan toq kulranggacha. Zig'ir o'ziga xos tovlanib turadi, chunki tolalarning sirti silliq bo'ladi. Zig'irning fizik-kimyoviy xossalari paxtaning xossalariiga yaqin. Normal sharoitda zig'irning gigroskopikligi 12%. Zig'ir namni tez shimadi va tez ketkazadi. Suv ta'sirida elementar tolalarning pishiqligi oshadi, texnik tolalarniki esa pasayadi, chunki pektin moddalar yumshab, ayrim tolalar dastasi orasidagi bog'lanish bo'shshadi. Zig'irning o'ziga xos xususiyatlaridan biri issiqni yaxshi o'tkazuvchanligidir. Shuning uchun zig'ir tolalari paypaslab ko'rilganda barmoqlarga sovuq unnaydi.

Zig'irning bunday qimmatli gigienik xossalari, yani gigroskopikligi yaxshiligi, namni tez shimib, issiqni yaxshi o'tkazishi undan ko'plab yozgi kiyimlar tikishga keng imkon beradi.

Zig'irga kislota va ishqorlarning ta'siri xuddi paxta ta'siriga o'xshaydi. Zig'ir tolalarini bo'yash va oqartirish paxtani bo'yash va oqartirishga qaraganda qiyinroq. Bunga sabab shuki, zig'irning tabiiy rangi intensiv, tolalari esa qalin devorli va tor tutash kanalli bo'ladi. Zig'ir tolalarini merserizatsiyalash uncha samara bermaydi, chunki ular tabiiy tovlanib turadi.

Zig'ir tolalari sovun-soda eritmalari (kuchsiz ishqor eritmalari)da qaynatilganda pektin moddalar eriydi. Tolalar ochroq, mayinroq bo'lib qoladi, texnik tolalarning pishiqligi pasayadi.

Qizigan metall sirt (dazmol) ta'siriga zig'ir yaxshi chidaydi, chunki gigroskopikligi paxtanikiga qaraganda yuqori. Quyosh nurlari 990 soat mobaynida to'g'ri tushib turganda zigirning pishiqligi 50% pasayadi. Zig'ir xuddi paxtaga o'xshab yonadi.

Jun tolasi – yo’g’onligi va tuzilishiga qarab jun tolalari quyidagi tiplarga bo’linadi:
momiq;

oraliq tola;

dag’al to’q;

o’lik tola.

Jun tolalarning mikroskop ostidagi ko’rinishi.

a) momiq, b) oraliq tuk; v) dag’al tuk; g) o’lik tola;

Momiq - eng ingichka buramdor (jingalak) tola bo’lib, ko’ndalang

kesimi doira shakliga ega. Momiq ikki qatlamdan: tashqi - tangachali va ichki qobiq qatlamlaridan tashkil topgan. Tangachali qoplam chetlari notekis bo’lgan halqachalar (tangachalar) dan tashkil topgan. Qobiq qatlam - duksimon. Oraliq tolada tangachali va qobiq qatlamdan tashqari, yana uchinchi

qatlami - o’zak bor. Bu qatlam tolasining o’rtasida bo’lib, uzuq-uzuq joylashadi.

Bosh o’zak qatlami - kirib qolgan plastinkali hujayralardan tashkil topgan.

Hujayralar oralig’i havo, moy va boshqa moddalar bilan to’ldirilgan.

Dag’al tuk - momiqsimon ancha dag’al va yo’g’onroq bo’lib, deyarli buramdor (jingalak) bo’lmaydi. U uch qatlamdan: plastinasimon tangachali qatlam, qobiq va yaxlit, yaxshi rivojlangan o’zak qatlamidan tashkil topgan.

Olik tola - eng dag’al, yo’g’on va buramlari (jingalak) bo’lmagan tola. Uni tangachali qatlami katta-katta plastinkalaridan tashkil topgan. Qobiq qatlami tor doirasimon, o’zak esa juda rivojlangan bo’ladi.

Dag’al tuk va o’lik tolaning ko’ndalang kesimi noto’g’ri oval shaklida bo’ladi.

Junni yigirish jarayoni uchun jun tolalarining uzunligi va buramdorligi katta rol o’ynaydi.

Jun tolasining xossalari. Jun tolalarining uzunligi 20 dan 450 mm gacha bo'ladi. Uzunligi jihatidan bir jinsli jun qisqa tolali (55 mm gacha) va uzun tolali (55 mm dan uzun) xillarga bo'linadi.

Junning buramdorligi (jingalakligi) 1 sm tolaga to'g'ri keladigan buramlar soni bilan ifodalanadi. Tola qancha ingichka bo'lsa, 1 sm tolaga shuncha ko'p buram to'g'ri keladi. Buramning balandligiga qarab, jun normal, yuqori va qiya buramli xillarga bo'linadi.

Yuqori buramli kalta tolali jun yo'g'on va tukli apparat tizimida olingan ipi (movut ip) tayyorlash uchun ishlatiladi.

Qiya buramli uzun tolali jundan ingichka va silliq taralgan ip tayyorlashda

foydalaniladi. Junning yo'g'onligi (ingichkaligi) tolaning tipiga bog'liq bo'ladi hamda kalava ip va gazlamalarning xossalari katta ta'sir qiladi. Momiqning ingichkaligi 30 mkm gacha, dagal tolaniki - 50-90 mkm, o'lik tolaniki - 50-100 mkm va bundan ingichka bo'ladi.

Jun tolalarining pishiqligi ularning yo'g'onligi va tuzilishiga bog'liq. Masalan, o'lik tola yo'g'on, lekin bo'sh boladi. Ingichkaligi 20 mkm bo'lgan momiq tolalarning uzish yuki 7 kN, ingichkaligi 50 mkm bolgan dagal tolalarniki esa 30 kN gacha. Tolalarning nisbiy uzish yuki 10,8-13,5 kN/teks. Ingichka jun dag'al jundan pishiqroq bo'ladi. Bunga sabab shuki, dag'al tolalarning o'zak qatlami asosan havo bilan to'lgan bo'ladi. Natijada tolalarning yo'g'onligi ortadi, lekin pishiqligi oshmaydi.

Quruq-tolalar uzilish paytida 40% uzayadi. To'liq uzayishining ancha (7% gacha) ulushini qayishqoq va yuqori elastik deformatsiyalar tashkil qiladi, shuning uchun jun buyumlar uncha g'ijimlanmaydi va ko'rinishini yaxshi saqlaydi.

Mayin junli qoy juni oq, bir oz sarg'ish, dag'al va yarim dag'al jun kulrang, malla, qora rangda bo'lishi mumkin. Junning tovlanuvchanligi tangachalarning o'lchami va shakliga bog'liq bo'ladi. Zich yotgan yirik tangachalar junni ancha tovlantiradi. Mayda va tolalardan ko'chgan tangachalar uni xiralashtiradi.

Bosiluvchanlik - bosish jarayonida junning kigizsimon to'shama hosil qilish xususiyati. Ingichka, qayishqoq, serburam junning bosiluvchanligi yuqori bo'ladi.

Normal sharoitda mayin junning namligi 18%, dag'al junniki -

15%. Boshqa tolalarga nisbatan junning gigroskopikligi yuqori: u namni sekin shimib, sekin ketkazadi. Issiqlik va namlik tasirida tola 60% gacha va undan ham ko'p uzayadigan bo'lib qoladi. Ho'llab dazmollaganda cho'ziluvchanligi o'zgartirish va kirishish xususiyatiga ega bo'lgani uchun junni dazmollab qisqartirish, cho'zish, dekatirovka qilish mumkin.

Kiyimni kimyoviy tozalashda qo'llaniladigan barcha organik erituvchilar ta'siriga jun yaxshi chidaydi. Jun amfoter xossalariga ega, yani kislotalar bilan ham, ishqorlar bilan ham tasirlashishi mumkin.

Qaynatilganda jun o'yuvchi natriyning 2% li eritmasida erishi mumkin.

Suyultirilgan (10% gacha) kislotalar ta'sirida junning pishiqligi birmuncha oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. www.ziyonet.uz
2. Materialshunoslik
3. Tolalarni fizik va kimyoviy xossasi

TARIX FANINI O’QITISHNING INNOVATSION METODLARI

Boymatova Maxliyo Abduraximovna

*Toshkent shahar Mirobod tumani 147-umumiy o’rta ta’lim
maktabning tarix fani o’qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tarix darslarini tashkil etishda fanlararo aloqadorlikni yo’lga qo’yish hamda darslarni mavzulardan kelib chiqqan holda ma’lum bir guruhlariga ajratish va ushbu fanni o’qitishning zamonaviy integratsion usullari ilmiy asosda jamlangan*

Kalit so’zlar: *didaktik shartlar, xarita, fanlararo aloqadorlik, integratsiya, innovatsion usullar, tarix, raqamli tarix.*

Annotation: *This article summarizes the interdisciplinary approach to the organization of history lessons and the division of lessons into specific groups based on topics, and modern integrated methods of teaching this subject on a scientific basis.*

Keywords: *didactic conditions, map, interdisciplinary connection, integration, innovative methods, history, digital history.*

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimizning ta’lim tizimida tub o’zgarishlarning amalga oshirilayotgani va uchunchi renesans tomon dadil qadam tashlanayotganini sohaning har bir bo’g’inidagi tashkiliy darslar misolida kuzatish mumkin. Jumladan o’quv fanlariaro aloqadorlikni ta’minlash bo’yicha o’qituvchilar tajribalarini umumlashtirib, fanlararo aloqadorlikda tashkil etiladigan darslarni uch guruhga bo’lish mumkin:

1. Ko’rgazmalilik asosida tashkil etiladigan darsda o’rganilayotgan mavzu yuzasidan alohida topshiriqlarni bajarish uchun qo’llaniladigan o’quv fanlariaro aloqador elementlarning turli jadval va modellarda ifodalanganligi

asosida. Chunonchi, tarix darslarida O'zbekiston tarixi va Jahon tarixi darslarida mazmunan o'xshash bo'lgan “Osiyo mamlakatlari madaniyati”, “Yevropada o'rta asr shaharlari”, “Osiyo mamlakatlarining o'rta asr shaharlari” kabi mavzularni o'rganish bo'yicha.

2. Mavzularning bir-biriga o'xshashligi: o'quv jarayonining uzviy tarkibiy qismida o'quv fanlariaro aloqadorlikdan foydalanish asosida darsning samaradorligini oshirish.

3. Umumlashtirish - o'quv fanlarining umumiy qonuniyatlari va tamoyillarini mukammal o'rgatish maqsadida turli o'quv fanlari bo'yicha maxsus tashkil etiladigan takrorlash-umumlashtirish darslarida o'quvchilarning egallagan bilimlarini takrorlashga imkon yaratish.

Agarda, dars jarayonida quyidagi didaktik shartlarga amal qilinsa, o'qitishga mujassam yondashishda samaradorlikka erishiladi: o'rganilayotgan o'quv fanlari bo'yicha mavzularni mazmunan uyg'unlashtirish orqali o'quv rejalariga fanlararo aloqadorlik asosida tashkil topgan dars soatlarini kiritish; o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan darslarning ta'lim sifatini ta'minlash va uning tarbiyaviy jihatlarini kuchaytirish; darslarda mazmunan bir-biriga yaqin yoki aralash o'quv fanlari tarkibidagi tushunchalar yordamida o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi hamda muayyan ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashda o'quvchilar idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishning turli vositalaridan unumli foydalanish. Chunonchi, aralash o'quv kurslari bo'yicha, muammolilik, ko'rgazmalilik, mustaqil ishlar, individual topshiriqlar tashkil etish yordamida bunday maqsadga erishish mumkin.

O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida o'tiladigan darslarga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

1. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda yangi mavzuni o'zlashtirish uchun boshqa fanlardan olgan bilimlarni jalb etilishi hamda ularni tatbiq qilish malakalariga ega bo'lish.

2. Fanlararo aloqadorlik asosida o‘rganilayotgan darsda boshqa fanlardan bilimlarni qo‘llash bo‘yicha o‘quvchilarning bilish faoliyatlari samaradorligini ta‘minlash. O‘qituvchi dars o‘tayotganda boshqa o‘quv fanining materialini takrorlamasligi lozim. Fanlararo aloqadorlikni ta‘minlashdan ko‘zlangan maqsad o‘quvchilarda yangi savollar va masalalarni yechishda turli fanlardan olgan bilimlarini mustaqil qo‘llash ko‘nikmasini hosil qilishdan iborat bo‘ladi. Buning uchun dars boshida yoki yangi materialni tushuntirish jarayonida boshqa o‘quv fanlari mazmuniga kiritilgan bilimlarni aniqlab beruvchi takrorlash suhbatlari o‘tkaziladi, muammoli vaziyatlar yaratiladi, bunda bir-biriga yaqin fanlardan o‘zlashtirilgan bilimlarni qo‘llash talab etiladi; o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun esa muntazam uy vazifalari beriladi; guruhda jamoali o‘quv ishlari bilan birga yakka holda topshiriqlar (qiziqishi yuzasidan, tanlab olish, majburiy) berilishi ta‘minlanadi.

3. Dars jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta‘minlash asosida o‘rganilayotgan hodisalarning mohiyati, sabab-oqibatli bog‘liqliklarini tushuntirishga qaratilgan bo‘lishi.

4. Fanlararo aloqadorlik asosida o‘rganilayotgan dars mavzulari turli fanlardan bilimlarning bog‘liqligiga tayanuvchi dunyoqarash, umumlashtirilgan xususiyatga ega bo‘lgan xulosalardan tashkil topishi lozim. O‘quvchilar bunday xulosalarning obyektivligini faqat o‘zaro yaqin fanlardan bilimlarni jalb etish zarurligiga ishonch hosil qilgandagina anglashlari mumkin.

5. O‘quv fanlariaro aloqadorlikni qo‘llash asosida o‘tilgan dars o‘quvchilarda ijobiy taassurotlar uyg‘otishi, ularda turli fanlardan olgan bilimlari o‘rtasidagi tafovutlar, bog‘liqliklarni bilib olishga qiziqish hosil qilishi lozim.

6. Fanlararo aloqadorlik asosida o‘rganilayotgan o‘quv materiallari umumlashtirilishi lozim. Shuning uchun, o‘quv fanlariaro aloqadorlikning vazifalarini umumlashtirishni ta‘minlovchi ta‘limning turli shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir: mujassamlashtirilgan uy vazifalari, umumlashtiruvchi takrorlash darslari, sayohat darslar va boshqalar.

Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda shaxsga moslangan yo‘nalish faqatgina sinf yoki guruhga emas, har bir bolaga ahamiyat berishni nazarda tutadi. Bunda uning shaxsiy fazilatlarini, qobiliyatlari alohida ko‘rsatiladi, uning qiziqishlari hisobga olinadi. Shu maqsadda “Atamalar izohi”, «Juftini top», «Aql charxpalagi», kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. O‘yin davomida diqqat - e‘tibor birgina bolaga qaratiladi. (Masalan, har bir bola o‘z ismining bosh harfiga atabiror bir atamani aytadi. ” Didora-Doro I . qadimgi Fors shoxi”). “Juftini top” o‘yinida o‘quvchilarga savollar va ularning javoblari yozilgan tarqatmalardan 5 tadan tarqatiladi. 10 nafar o‘quvchi tarqatmalar asosida savollarning to‘g‘ri javoblari bilan juftlashishlari kerak. Bilim olish, badiiy hayotiy masalalarni hal qilishda o‘ziga xoslikni uddaburonlikni, epchillikni rag‘batlantirish nazarda tutiladi. Shu munosabat bilan bolalarning mustaqil fikrlashi, o‘z ustida ishlashi va turli davrlarni qiyoslash qobiliyatini shakllantirish lozim. Shunday ekan ta‘lim integratsiyasi hozirgi zamon talabi.

Xulosa qilib aytganda har bir faning samarali o‘qitilishi uchun alohida yondashuv va metodologik ta‘minot talab etiladi va ushbu jarayonlarda pedagoglardan innovatsion dunyoqarash va o‘ziga xos malaka, talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Umumiy o‘rta ta‘lim davlat ta‘lim standarti va o‘quv dasturi. «Ta‘lim taraqqiyoti», 3-maxsus son.-T.: «Sharq», 2009 y.
2. Tarix o‘qitish metodikasi . Toshkent, 2015 yil
3. Ziyonet.com, cyberleninka.ru, google.com, fayllar.org

ANALYSIS OF MODELS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE

Khalmuradova Ezoza Khasanovna

Smirnova Viktoriya Yurevna

*Teachers, English Department “Tashkent Institute of Irrigation and
Agricultural Mechanization Engineers” National Research University,
Tashkent, Uzbekistan*

Annotation

The purpose of this research is to highlight the need to focus on communicative language teaching in the system of foreign language teaching, thereby analyzing the division of communicative competence into components, predicting the importance of the formation of communicative competence in professionals. One of the tasks of the scientific work was to study the analysis of communicative competence as a separate group of scientists through modeling method.

Keywords Competence, communicative competence, model, communicative language teaching, component, framework, socio-cultural competence, linguistic competence, discourse competence, strategic competence, gramatic competence, sociolinguistic competence.

Introduction

The term «communicative competence» is comprised of two words, the combination of which means «competence to communicate». This simple lexicosemantic analysis uncovers the fact that the central word in the syntagm «communicative competence» is the word «competence». And «Competence» is one of the most controversial terms in the field of general and applied linguistics. Its introduction to linguistic discourse has been generally associated with Chomsky who in his very influential book «Aspects of the Theory of Syntax» drew what has

been today viewed as a classic distinction between competence (the monolingual speaker-listener’s knowledge of language) and performance (the actual use of language in real situations)¹

Methods

In the research process, we used methods of analysis, synthesis and modeling (in order to reveal the importance of communicative language learning in the process of language teaching and to highlight the components of communicative competence). We also used the classification method (in order to highlight the internal components of the communicative competence introduced by the scientists), the system method (to collect research materials). Induction and deduction methods were also partially used.

The phrase “communicative competence” was first coined in 1967 by the American sociolinguist and anthropologist Dell H. Hymes in reaction to Chomsky’s notion of linguistic competence. He defines communicative competence as what “enables a member of the community to know when to speak and when to remain silent, which code to use, when, where and to whom, etc. (Hymes, 1967, p. 13). Since then, the concept has developed over years and different models of communicative competence have been offered by different scholars. Major models of communicative competence can be listed as follows:

Hymes’ model (1967, 1972); Canale and Swain’s model (1980); Canale (1983); Bachman’s model (1990); Celce-Murcia’s model (1995); Littlewood’s model (2011).

¹ According to many general and applied linguists, Chomsky’s distinction between competence and performance is based on the fundamental linguistic distinction between *langue* and *parole* which was made by de Saussure.

Results

In what follows, each of these models is described and in the rest of the paper, the implications of these models for language teachers and teacher educators are stated.

Hymes’ model of communicative competence

Before explaining the concept of communicative competence as presented by Hymes, the word “competence” itself requires some clarification. The word competence or linguistic competence was first used by Chomsky to refer to knowledge of language as different from performance which he sees as the actual use of language. Hymes (1972), while accepting the superiority of Chomsky’s terminology over de Saussure’s, contends: “Such a theory of competence posits ideal objects in abstraction from sociocultural features”.

A linguistically competent person, who is master of fully grammatical sentences, is at best a bit odd because “some occasions call for being appropriately ungrammatical” (p.277). Hymes adds, in addition to knowledge of grammatical sentences, a person should acquire the knowledge of appropriate sentences that is, he or she should know “when to speak, when not, and as to what to talk about with whom, when; where, in what manner”. He continues, “There are rules of use without which the rules of grammar would be useless”. Grammatical competence described by Chomsky, Hymes believes (see figure 1), is only one sector of communicative competence, the other ones mentioned by Hymes are the psycholinguistic (i.e., implementational feasibility), sociocultural (contextual appropriateness) and de facto (i.e., actual occurrence) sectors. In summarizing

Hymes’ model, Munby (1978) maintains the goal of the model is “to show the ways in which the systematically possible, the feasible, and the appropriate are linked to produce and interpret actually occurring cultural behavior”.

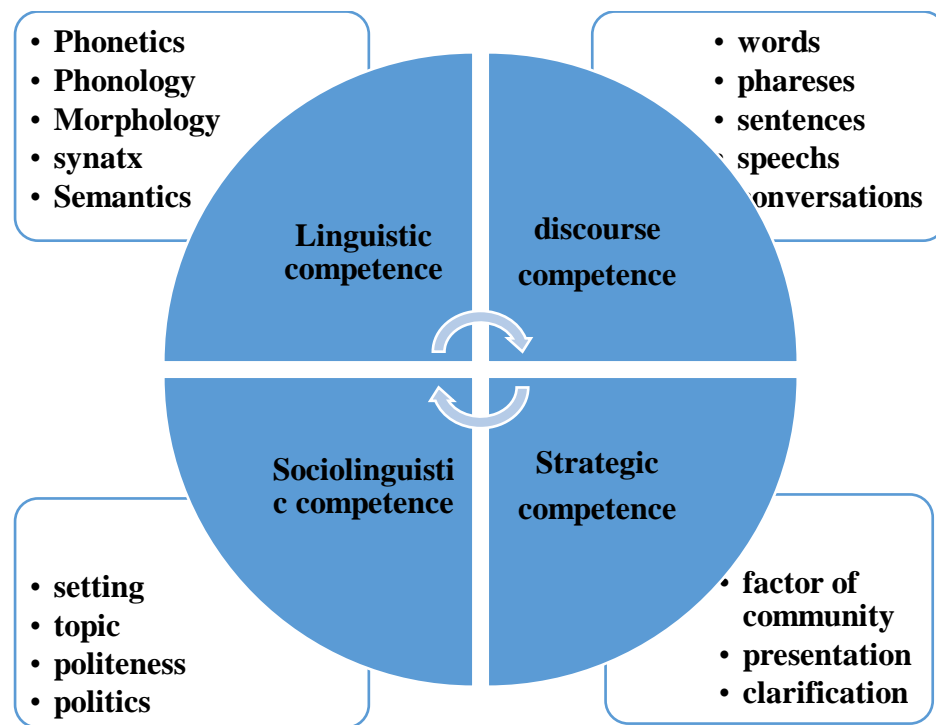

Figure 1. Hymes’s model of communicative competence

A normal learner acquires knowledge of sentences not only grammatical, but also as appropriate. (Hymes,1972)

According to Hymes frame there are four main components of communicative competence. They are linguistic competence, discourse competence, sociolinguistic competence and strategic competence. Linguistic competence is the knowledge of the language code, its grammar and vocabulary, and also of the conversations of its written representation. Sociolinguistic competence is the knowledge of socio-cultural rules of use, i.e. knowing how to use and respond to language appropriately. Discourse competence is the knowledge of how to produce and comprehend oral or written texts in the modes of speaking/reading respectively. It’s knowing how to combine language structures into a cohesive and coherent oral and written text of different types. Strategic competence is the ability to recognize and repair communication breakdowns before, during, or after they occur. Hymes developed a valuable model to assist the identification and labeling of components of linguistic interaction that was driven by his view that, in order to speak a language correctly,

one needs not only to learn its vocabulary and grammar, but also the context in which words are used.

Canale and Swain’s model of communicative competence

Another model of communicative competence was presented by the two Canadian applied linguists, Michael Canale and Merrill Swain in 1980 in the first issue of Applied Linguistics. Referring to the weak or neural and strong versions of Chomsky’s competence recognized by Campbell and Wales, Canale and Swain agree with Hymes’ criticism of Chomsky’s notion of competence –performance distinction in that it “provides no place for consideration of the appropriateness[emphasis is original] of socio-cultural significance of an utterance in the situational and verbal context in which it is used” (Howatt, 1986, p.4). Furthermore, referring to two views regarding the relationship between grammatical competence and communicative competence, they advocate Munby’s stance which sees grammatical competence a subpart of communicative competence and not something separate from it. They emphasize: “Just as Hymes was able to say that there are rules of grammar that would be useless without rules of language use, so we feel that there are rules of language use that would be useless without rules of grammar” (Hymes, 1972). However, they do not incorporate the notion of ability for use into their definition of communicative competence. Reviewing theories of basic communication skills, sociolinguistic perspectives on communicative competence, and integrative theories of communicative competence.

Canale’s model of communicative competence

Three years after the communicative competence model proposed by Canale and Swain, Canale, based on the work carried out at the Ontario Institute for Studies in Education, revised the model and proposed a four-component framework. Prior to introducing his new model, Canale reminds the reader that in the communicative competence model, communication is meant to be “the exchange and negotiation²

² Negotiation is term that is formal discussion between people who are trying to reach an argument

of information between at least two individuals through the use of verbal and non-verbal symbols, oral and written/visual modes, and production and comprehension processes” (Hymes,1972). The four components of the revised framework are grammatical competence, sociolinguistic competence, discourse competence and strategic competence.

Grammatical competence, as in the previous model, is concerned with “features and rules of the language such as vocabulary, word formation, sentence formation, pronunciation, spelling and linguistic semantics” (Hymes,1972). Sociolinguistic competence in this model, unlike the Canale and Swain’s model, which addressed both socio-cultural rules and rules of discourse, “addresses the extent to which utterances are produced and understood appropriately in different sociolinguistic contexts depending on contextual factors such as status of participants, purposes of the interaction, and norms or conventions of interaction” (Hymes,1972), appropriateness of both form and meaning. Appropriateness of meaning also includes kinesics and proxemics. Canale believes this theoretical framework (see fig.2) is not a model of communicative competence, because a model “implies some specification of the manner and order in which the components interact and in which the various competences are normally acquired” (Hymes,1972,p.12).

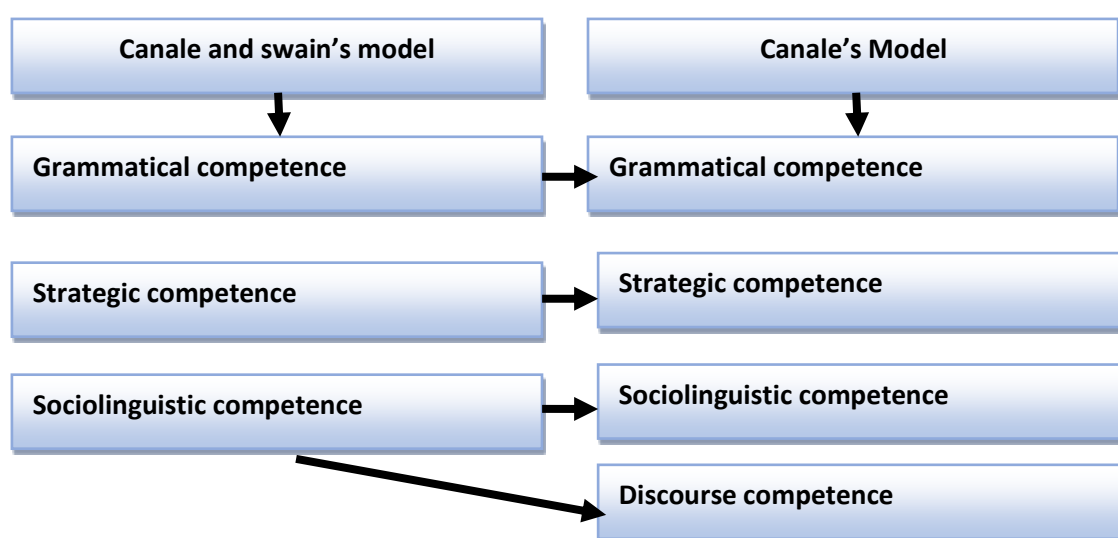

Figure 2. According to Canale and Swain's model, components of Communicative competence.

Bachman's model of communicative competence

Another model of communicative competence or a “theoretical framework of communicative language ability” as he puts it, is the one proposed by Bachman, which has been presented for measurement purposes. This framework includes three components of language competence, strategic competence, and psychophysiological mechanisms. Language competence includes organizational and pragmatic competences. Organizational competence, in turn includes grammatical and textual abilities or competences, which are involved in producing and comprehending language. In other words, textual competence corresponds to discourse competence in Canale's model. Pragmatic competence is concerned with “the relationship between utterances and the acts or functions that speakers (or writers) intend to perform through these utterances” (Bachman, 1990, p. 89).

Pragmatic competence in Bachman's model encompasses illocutionary competence and sociolinguistic competence. Illocutionary competence entails knowledge and skill in using language functions proposed by Halliday such as ideational, manipulative, heuristic, instrumental, regulatory and imaginative functions. The second major component of communicative competence in Bachman's framework is strategic competence. Unlike Canale and Swain's and Canale's model, where strategic competence is at the same level as grammatical and sociolinguistic competences, in Bachman's model, strategic competence is a major component at the same level as language competence. The reason, as Bachman states, is that previous models imply that communicative strategies are necessarily linguistic or verbal ones but his model shows that strategic competence is a competence at the level of language competence not a subpart so it may include strategies which are not linguistic. Moreover, he believes strategic competence is “an important part of all communicative language use, not just that in which

language abilities are deficient and must be compensated for by other means” (Bachman, 1990, p. 100)

Celce-Murcia’s model of communicative competence

One of the important contributions of Celce-Murcia et al. (Murcia.1995) was to specify that the various components of communicative competence were interrelated and that it was important to properly describe the nature of these interrelationships in order to fully understand the construct of communicative competence. To this end they offered in their 1995 publication, which made the interrelationships explicit: This 1995 model is a pyramid enclosing a circle, surrounded by another circle. The circle inside the pyramid is discourse competence, the core or central competence. The three points of the triangle³ are the top-down socio-cultural competence and the bottom-up linguistic competence and actional competence.

Littlewood’s model of communicative competence

The final and the most recent framework or model of communicative competence reviewed here is the one presented by Littlewood (2011). He also takes Canale and Swains’ (1980) and Canale’s (1983) model as the initial model and develops it by adding a fifth component as well as adapting the terminology. The components of communicative competence in Littlewood’s model are as follows: linguistic competence, discourse competence, pragmatic competence, sociolinguistic, sociocultural. This last component introduces psycholinguistic aspects of second language proficiency that are not included in the Canale and Swain's framework but are fundamental to communicative language use.

Data collection and Analysis

The first scientific work on communicative competence was conducted by Chomsky, he perfected his scientific work from 1957 to 1965 and based his opinion

³ Three straight sides of communicative competence

on facts and examples. Hymes, Canale, and Swain later used this of his scientific research and divided it into components of communicative competence. In the 1990s, Bachman also worked on Communicative Competence, but his work was slightly different from models of Canale and Swain. Bachman also proved them with his substantial components. Five years after Bachman’s work, American professor Celce-Murcia worked on Communicative Competence, introducing Actional Competence as a separate component in addition to Canale’s Communicative Model. By 2011, Littlewood Communicative had perfected its competence. That is, earlier scholars included "socio-cultural competence" in the internal structure of "Sociolinguistic competence". However, Littlewood singles out “Socio-Cultural Competence” as a particularly important competency, describing it as the most fundamental component of communicative competence. (figure 3) That is, over the years, communicative competence has been brought to perfection, and its components have increased. Indeed, in today’s era based on Independent Dialogue, socio-cultural competence is crucial.

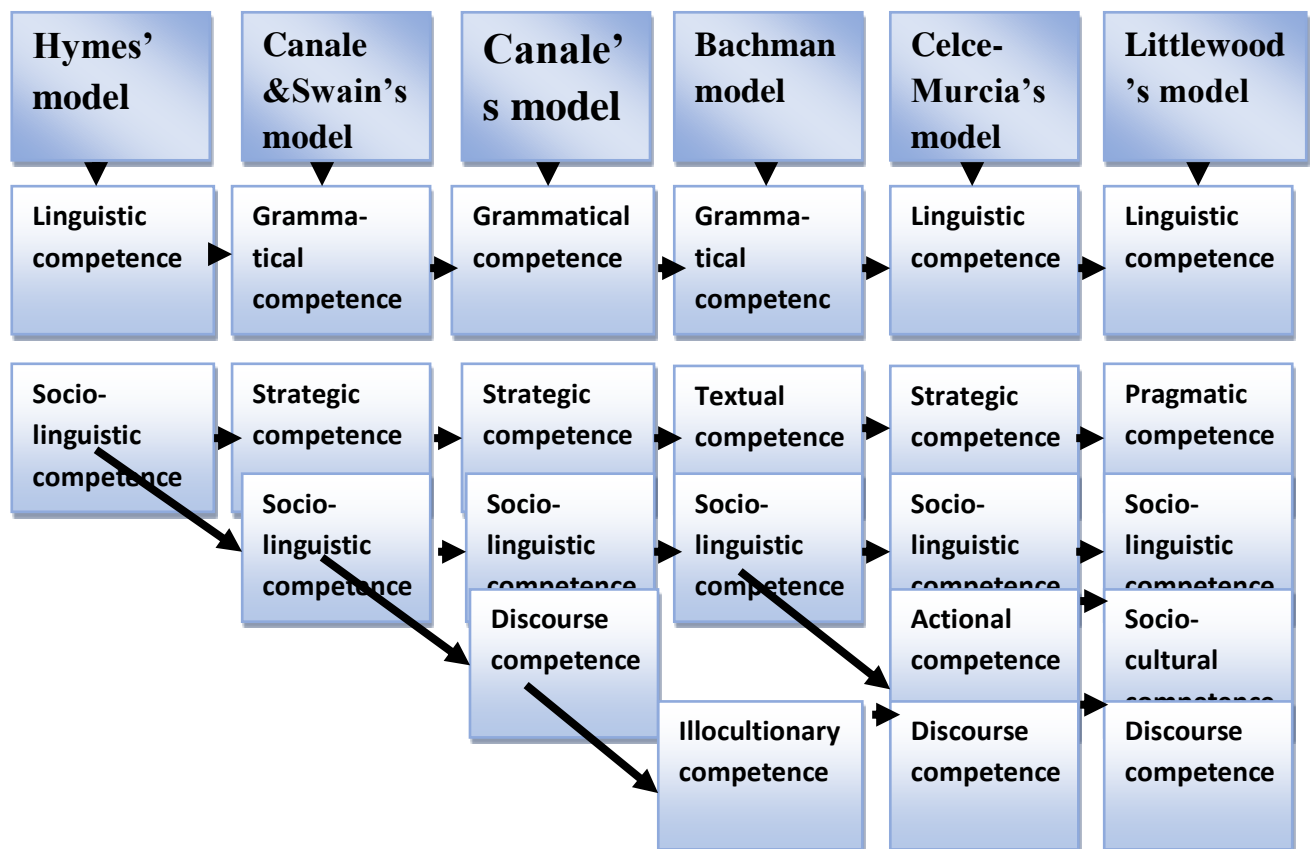

Figure 3. Evolution of Communicative Competence's Models

Discussion and Conclusion

One of the essential competencies for foreign language teachers is communicative competence. Communicative competence is the main pillar of communication, fluency in the language being studied, and it plays a key role in communicating freely with speakers of the language as a true mother tongue, and communication is also important in foreign language teaching. It is widely used in the correction of deficiencies in foreign language learners. Many scholars have worked on and expressed their views on communicative competence, and they have also divided this competence into components. Common feature of these models of communicative competence is that they all include a discourse or textual component. This textual or discourse component implies that in a Communicative Language Teaching teacher should have the ability to produce and comprehend cohesive and coherent texts both oral and written and should help his students to develop such a competence too.

References

1. Bachman, L. Fundamental considerations in language testing. New York: Oxford University Press. -1990.
2. Bachman, L.F., & Palmer, A.S. Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests. Oxford etc.: OUP.-1996
3. Canale, M. From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. Richards & R. Schmidt (Eds.), Language and communication. London: London Group Ltd.1983. -pp. 2-27.
4. Canale, M., & Swain, M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching. Applied Linguistics.1980. p 1.

5. Celce – Murcia. M. Teaching English as a Second or Foreign Language. Thomson Learning. 2008.p58
6. Celce-Murcia M, Dörnyei Z, Thurrell S. A pedagogical framework for communicative competence: A Pedagogically motivated model with content specifications. Issues in Applied Linguistics 1995.
7. Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press. 1965.
8. Hymes, D. H. On Communicative Competence. In Pride, J. B., & Holmes, J. (Eds.), Sociolinguistics. Baltimore, USA: Penguin Education, Penguin Books Ltd.1972.
9. Hymes, H.D. Models of the interaction of language and social setting. Journal of Social. 1976 Issues XXIII(2).p8-28.
10. Khutorskoy A. Key competencies. Technology of designing // Public education. - 2003. - No. 5. - P. 55–61.
11. Littlewood, W. Communicative language teaching: An expanding concept for a changing world. 2011. In E. Hinkel (Ed). Handbook of research of research
12. Milrood, V.P. Competence in language learning. Foreign Languages in School. 2004.
13. Wu, W. Misunderstandings of communicative language teaching. English Language Teaching,2008.p 50-53.
14. Yuldashova n.a. “Peculiarities of socio cultural competence’s development of future english teachers” dissertation, 2020. P43.

ONOMASIOLOGY AS A SCIENCE

Yashnarbekova Shahzoda

Teacher of UzSWLU

Annotation

The following article explored the branch of Onomasiology in linguistics. It compares Uzbek and English onomasiology, their types and analyzes. Types of analyzing onomasiology expressed with the vital examples including toponyms, proper nouns, etnonyms and other branches.

Key words: onomasiology, linguistics, toponyms, gidronyms, proper nouns, research of toponyms historically, historical- etymologic dictionary of toponyms, toponymic classification.

Lexicology is the study of words, and onomasiology is a branch of it. The goal in onomasiology is to find the linguistic forms or the words, that can stand for a given concept and idea or object. Like many words denoting sciences, the word onomasiology derived from two ancient greek words – “onoma” which means “name”, and “logos”, which can be translated as the “science” or “study of”. “Onomasiology” could thus be rendered as the “study of designations”.

Onomasiology closely connected to semasiology. Both these branches of linguistics deal with the relationships between words, reproduction, and reality. While onomasiology starts from concept, semasiology starts from forms and asks their meanings. Semasiology (derived from the Greek ancient words “semasia”, which means “to signify or name” and “logos “ is “science” or study”) is concerned with meaning and the change of meaning. A typical semasiological question is “Which meaning does this word have?”. For instance “Which meaning does the word *glass* have?”. a semasiological perspective is more the perspective of a listener who

is looking for the meaning of a word¹. Onomasiology and semasiology must go hand in hand in research about the changing relation between words and concepts. We could say that onomasiology and semasiology approach the same problem from different sides.

In Uzbek onomasiology Uzbek linguistics sphere was enlarged in the last century of 60- years. And there appeared separate branches of traditional grammar, lexicology and semasiology. Also, in this period, there was one new and developing branch of linguistics. It was Onomasiology.

It is clear that there was interest in the names from history. There are a lot of important and interesting facts in the ancient writing about the names of people, the meaning of places, ethnographics, meaning and etymology. But compiling materials and resources of onomastics systematically and in sequence, and analyzing scientifically began in Uzbek linguistics from 1960. We can see the initial research on onomasiology in the works of famous Uzbek scholars H.Hasanov, T.Nafasov, E.Begmatov. In the following years the branches toponymy, etnomy, antroponymy of onomasiology were developed by scholars. Nowadays we can note that the materials and recourse of Uzbek onomasiology are compiled and analyzed, the toponyms of regions of Uzbekistan are explored².

The research works on onomasiology caused development, improvement and prospering of this branch. The last years a lot of onomastic dissertations, research works, monographs has been defended and announced. And we can say that it is the result of developing of onomastic sphere in Uzbek linguistics.

After independence of Uzbekistan every branches of science are paid attention by the authority. The old and Uzbek traditional names, toponyms, etnonyms and other branches of onomasiology were appreciated and explored as the cultural heritage. As a result the directions of research has been expanded.

¹ Joachim Grzega and Marion Schoner English and general historical lexicology. Katcholic University, Germany, July 2007

² “Onomastika va toponimika fanidan ma’ruza matnlari” O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligi Aljiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika universiteti ; Nukus 2012

Types of analyzing onomasiology. There are three types of analyzing onomasiology:

1. Terms which are based on theoretical onomasiology: scientific toponyms, onomastic directions, research of onomasiology, principals of setting up ancient names, ancient –etymologic directions, methodology of toponyms, general toponyms.

2. Scientific directions of proper nouns: names of ethnographs, onomastic lexicography, toponymic atlas, toponym of lexicography, to research toponyms, research of toponyms historically, historical- etymologic dictionary of toponyms, etymologic dictionary of toponyms, etymologic research of toponyms.

3. Methods of scientific research: toponymic classification //onomastic definition, toponymic classification // toponymic definition, to identify toponymic layer, chronological type, extralinguistic classification.

English belongs to the group of Germanic languages. English goes back to the same proto-language that is also the “mother” of Dutch, Low German, High German, Norwegian, Danish, Swedish, Icelandic. The group of Germanic languages, in turn, belongs to the Indo-European language family, like the Romanic languages and their “mother” Latin, the Celtic languages, the Balto-Slavic languages and others. Every word has a history, every word has an origin, every word has a motivated origin – even if the origin might no longer be transparent due to phonetic changes.

The concept of Naming Unit plays an important role in linguistic theories and is crucial for a functional, onomasiological approach to language and for the empirical study of word-formation, for semantics and pragmatics. The most famous scholars who investigated on this Naming unit are considered Mathesius, Stekaur, Grzega and others³.

In English language onomasiology was already initiated in the late 19th

³LIPKA Leonhard.2002, Names, onomasiology and semantics. In S.Scholz, Munchen: Langenscheidet-Longman, pp 217

century, but it did not receive its names until 1902, when the Austrian linguist Adolf Zauner published his study body-part terminology in Romance languages. And it is in Romance linguistics that the most important onomasiological works were written. But after that, it was introduced into linguistics by Vilem Mathesius in 1961. However his ideas were only published in English in 1975 in a book edited by J.Vachek, translated by L.Duskova, under the title “*A functional analysis of present day English*”.

English onomasiology has started within the field of lexicology, but could also be extended to grammar and pragmatics. And, actually, some linguists do so.

In every speech community there is the phenomenon of linguistic criticism. This often includes discussion on the benefit and the danger of foreign terms. In historical onomasiology one might be able to solve myths, for instance that an elevated degree of borrowings result in the decay of a language. We now know that borrowing is a natural lexical process in every language and does not threaten a language at all. In fact, we may ask whether it is not rather novelty of a word and not a foreignness of the word that causes negative emotions.

Onomasiology can also be help in other fields of the educational system. Due to knowledge of phonetic and semantic changes, it can acquiring English words more easy to learners with mother tongues related to English. They are able to show students that the change of designations does not change the thing. This can be relevant in understanding sociopolitical rhetorics and marketing language.

Further historical onomasiology can help to warn of historically insensitive neologisms. On the other hand, historical onomasiology can illustrate that interpreting a word only in its historical sense might equally well lead to an historically insensitive view.

References:

1. Joachim Grzega and Marion Schoner English and general historical lexicology. Katcholic University, Germany, July 2007
2. LIPKA Leonhard.2002, Names, onomasiology and semantics. In S.Scholz, Munchen: Langenscheidet-Longman, pp 217
3. “Onomastika va toponimika fanidan ma’ruza matnlari” O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligi Aljiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika universiteti, Nukus 2012

THE IMPORTANCE OF USING INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING TERMINOLOGY

Djorayeva Muqaddas Uralovna

Yuldashova Nargiza Abdukholik kizi

*Teachers, English Department “Tashkent Institute of Irrigation
and Agricultural Mechanization Engineers” National Research
University, Tashkent, Uzbekistan*

Annotation

The aim of the research is to study the effectiveness of interactive methods and to consider the importance and features of the use of interactive methods in the classroom. One of the most important tasks of scientific work is to consider the specifics of the use of interactive methods in the teaching terminology of their effective results and use.

Key Terms –terminology, terms, interactive method, interactive techniques, problematic situation, selective discussion, educator, approach.

INTRODUCTION

The National Program of Personnel Training of the Republic of Uzbekistan includes measures and goals for educating the younger generation to think independently¹. The solution to this problem also depends in many ways on the use of interactive teaching methods in organized learning processes.

Nowadays, the effective organization of the lesson, in turn, shows the importance of the widespread use of interactive methods. Interactive methods, in turn, can be interpreted as a factor that positively affects the process of mastering students, as well as in the full performance of their duties in revealing the purpose

¹ "National Program of Personnel Training" of the Republic of Uzbekistan T., 1997

of the lesson. Despite of the important aspects and effects of the use of interactive methods in the teaching process have been extensively learned and discussed by many researchers and scientists, also through this research importance of interactive methods in the teaching of specific terms has been extensively studied. These questions can be discussed in the research:

- What is the interactive method itself and why should it be widely used in the classroom?
- What methods are included in the interactive methods?
- How effective is the use of interactive methods in the process of teaching specific terms?

II BACKGROUND KNOWLEDGE

First of all, if we clarify the concept of "interactive", the word "interactive" is derived from the English word "interact". "Inter" means mutual, "act" means to work, to work, "active" means active². Thus, the method of interactive teaching is, first of all, interactive teaching, in the course of which the interaction between the teacher and the student takes place, encouraging them to be active.

The interactive method is aimed at developing personal qualities, activating the acquisition of knowledge by increasing the activity between students and the teacher in the educational process. Using interactive methods can help increase lesson effectiveness. One of the main directions in improving teaching methods today is the introduction of interactive teaching and learning methods. All science teachers are increasingly using interactive methods in their teaching. As a result of using interactive methods, students develop the skills of independent thinking, analysis,

² Turdiev N.SH., Asadov YU.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Educational technologies aimed at developing students' competencies in the general secondary education system. // Textbook. (Part D). Tashkent, 2015. - 160 b; B. 5-6 b.

drawing conclusions, expressing their opinions, defending them on the basis of them, healthy communication, discussion, debate.

III METHODOLOGY

A. Research Design

Interactive activities in the classroom involve the establishment and development of dialogic communication that leads to mutual understanding, collaboration, and joint resolution of common but important issues for each participant. The interactive method removes the dominance of one speaker over another.

In the process of dialogical teaching, students learn to think critically, solve complex problems based on the analysis of conditions and relevant information, to guess alternative ideas, to connect and make informed decisions, to participate in discussions, to communicate with others. . To do this, individual, pair and group work is organized in the classroom, research projects, role-playing games are used, work with documents and various sources of information is carried out, and creative work is used.

In addition to pure learning objectives, the following aspects are important for the organizers of interactive learning³:

- Understand the values of others in the process of group interaction;
- The need to interact with others and the need for their help;
- Encourage students to act and increase the process of logical thinking;
- Encourage quick thinking by organizing unexpected situations;
- Constant and frequent use of interactive methods not only increase students' knowledge capacity, but also increase their vocabulary with an emphasis on terminology;
- Development of competitive mood in students.

³ <http://manzura90.zn.uz/interfaol-metodlar/>

Therefore, there are two key functions that interactive learning groups need to perform in order to be successful:

The condition for solving a learning problem with a pragmatic aspect of teaching;

Addressing educational issues (assisting team members in collaborative work, developing behavioral norms)⁴.

B. Instruments

These interactive methods are among the most effective methods used in the non-traditional organization of lessons. Interactive methods also include a number of techniques that in turn encourage activity and focus on an unconventional approach to the lesson and collaboration. From the point of view of scientific work, as part of the study of the effectiveness of the use of interactive methods in teaching terminology, we can introduce a set of interactive methods and techniques applied to students as tools of scientific work. The most widely used of these are: heuristic conversation; discussion method; mental attack; round table; the method of business games; problematic situation; selective discussion of practical work and user-friendly interactive teaching methods with another individual teacher.

C. Participants

In the process of learning, the interaction of students means that each of them individually contributes to a specific relationship, sharing mutual knowledge, ideas and ways of working. At the same time, all this is done in an atmosphere of mutual goodwill and support. This, in turn, not only provides an opportunity to acquire new knowledge, but also develops the cognitive activity itself, leading it to higher levels of cooperation and collaboration. The participants of the interactive method are teachers who use the interactive method in the course of the lesson, as well as test

⁴ <https://znanio.ru/media/oqitishning-interfaol-metodi-2522604>

work with the results of students' knowledge to see the effect. The participants of the interactive method are, in a word, individuals who learn in the learning process.

D. Data Collection and analysis

In general, all the interactive methods that are organized and used in the educational process can be divided into 2 types, taking into account the participation of the oral process: verbal and nonverbal methods⁵.

The verbal method is the use of verbal speech activities in which, in addition to the units of speech we use, include timbre, pause, intonation, resonance, clarity, oratory, pronunciation, word sensitivity, and more. The nonverbal method includes a set of actions, emotions, facial expressions, hand movements, gestures, body posture and movement. Verbal methods are the most commonly used method in language teaching, in that they help the learner to know and express what they have learned in speech, as well as to broaden their horizons. Not only in the teaching English terminology, but also in the process of training students in other fields, the "open-ended" questions that fall into the verbal category of interactive methods, that is, the situation that requires situational analysis, not a single "correct" answer. Asking questions aimed at being able to articulate different perspectives on is one of the most effective ways of teaching and learning. This method allows students to express their opinions openly without fear during the lesson, allowing learners to express both their right and wrong views. This will be the basis for more effective development of language skills of young generation by creating and analyzing problem situations in the process of language learning. It should be noted that the use of interactive methods in improving the quality of education, in addition to increasing the scope of knowledge than traditional methods, develops the intellectual horizons of learners, to act in solidarity and to unite in the pursuit of a common goal.

⁵ Abdukodirov A., Ishmukhamedov R., Pardaev A. Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions) .- T .: Istedod, 2008.-180 pages.

For those who study in non-philological educational institutions, these qualities are the most essential. Using interactive methods, they can be prepared quickly.

Why this type of training?, What are the causes ?, What is the cause of the problem? What is the exact solution to the problem? How to determine the solution? It prepares educators to act on the basis of a series of questions and to find answers and solutions to the questions through the right consideration. When the process of memorization is taken into account in the functioning of the brain, memory is the most important factor for a person, and knowledge can be acquired through memory. The use of interactive methods not only makes the learning process more interesting, but also contributes to the formation of language skills and the memory of information and knowledge learned and discussed in the course using interactive methods. It will be the basis for lifelong or long-term retention in the database. The teacher's question, which is used in the process of interactive methods, should be used as a powerful tool to grow and develop the student's thinking. There are 2 types of questions in terms of the interactive method. The first type of question limits the student's range of thinking and directs him or her to a simple reconstruction of what he or she already knows. Such questions do not focus on the process of thinking, but on the restoration of the acquired knowledge, that is, serve as a basis for strengthening the acquired knowledge.

The second type of questions are those that encourage thinking, thinking, imagining, creating, or analyzing. Such questions not only raise the level of thinking, but also encourage students to feel that their opinions are important. The teacher is important in this process and he has to follow some rules. The study of specific terminology is important in the process of training non-philological educational institutions' students; specific terms are required to be studied not only in their native language but also in the foreign language (English) they are learning. In the process of teaching a foreign language, the questions asked by the teacher should be within the requirements:

- ✓ Questions should be clear and concise;

- ✓ Ask only one question at a time;
- ✓ The question is directly related to the topic;
- ✓ The question is within the scope of the study;
- ✓ Organization based on terminology;
- ✓ Not far from national traditions;
- ✓ Influence the thinking process;
- ✓ Targeted questioning;
- ✓ Conformity to the learner's knowledge potential;
- ✓ Age-appropriate for the learner;
- ✓ Formulation of questions that meet cultural and ethical rules;
- ✓ Focus on questions that help build communication skills;
- ✓ Influenced by factors that shape social and cultural capacity;
- ✓ Questions that have a solution and an answer;
- ✓ All the words in the question are clear to the reader;
- ✓ Try to have several alternative answers to each question.

Composing questions and passing them on to students requires great skill on the part of the teacher, with the emphasis on whether the questions are adapted to analysis and synthesis, and on the scope of thinking from specific to general or from general to specific. This makes it easier for students to think and answer the question. However, you should avoid asking questions that only answer “yes” or “no”, “right” or “wrong”. Ask students questions that they can answer based on their own experiences. Students need to use more questions to express their point of view.

IV. RESULTS

Through an interactive teaching method, students' collaborative activities become not only collaborative activities of the teaching process due to the teacher's participation in discussions, but also become a real creative productive activity of the individual's social relations. Collaborative learning is a self-acquired knowledge that directly affects their inner world and is a key educational function of the learning process. They're compared interactive methods with conventional methods as a

result of a test conducted to study the effectiveness of the use of interactive methods in the teaching of terms. And we obtained the following result (see figure 1).

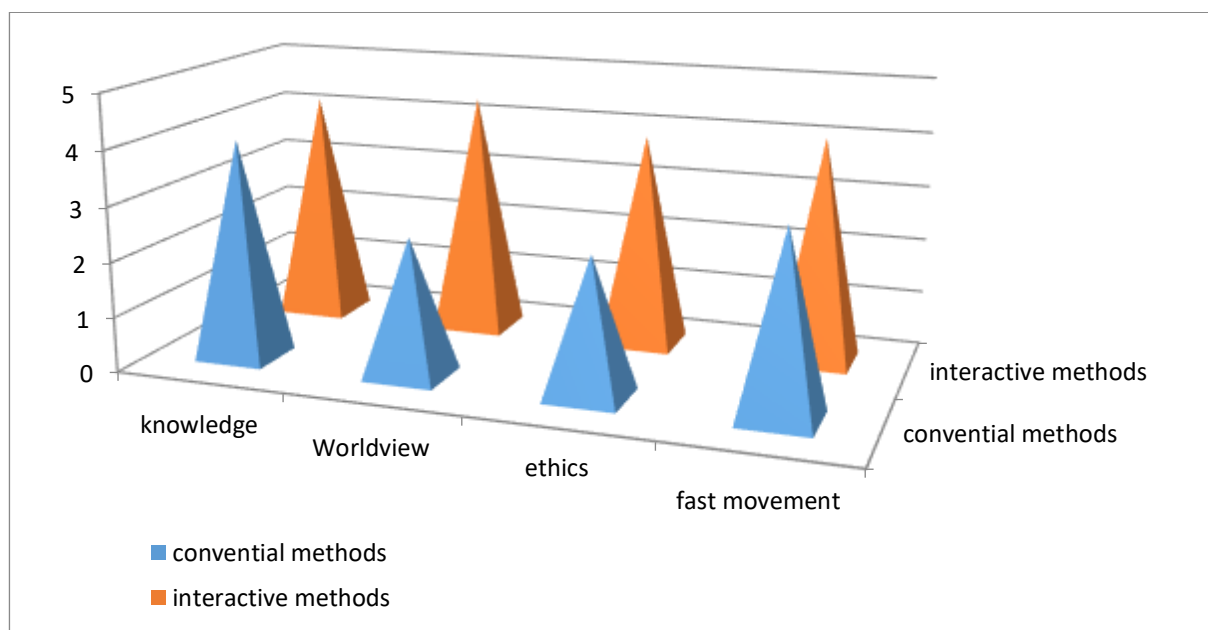

Figure 1. Comparative analysis of methods

We have listed above a number of the functional processes of the interaction of interactive methods. In order to generalize them, we called the impact on knowledge by generalizing the positive qualities such as increasing the level of knowledge, memory, easy learning of terms and the ability to use them independently in activities, increasing mental ability. The second group, called Worldview, included all the effects of expanding the student's horizons through interactive methods, developing the ability to find easy or useful ways out of any problem situation, and being able to express themselves freely on any topic. . The next section introduced ethics as an area of educational influence that shapes cultural ability, encourages teamwork, teaches team members to support and assist each other at all times, and to help people in any situation in social life. Rapid action, quick thinking towards quick results, qualities that encourage you to find quick and easy ways out of difficult situations, have been included in the scope of quality influence called fast action. And as another proof that we can see all the positive aspects achieved through the use of interactive methods in all areas, it is given in the diagram above.

V. DISCUSSION

There are many types of interactive methods, which are selected and prepared according to the nature of the lesson topic and the intended purpose. It should be noted that the organizer of the course process can choose a method from the point of view of the lesson and the topic of the curriculum, as well as introduce a variety of interactive techniques through a creative approach. When we say technique, we do not mean a technical device, but a method that belongs to a small category and is used with modifications by a slightly different approach to the newly formed method. There are specific requirements for the readiness of students to participate in interactive lessons, which include the acquisition of knowledge necessary for active participation in the lesson, readiness for communication, interaction, independent thinking, self-expression, independent expression and defense skills, and so on.

Using the right methods will make the training fun and effective. Along with water, it is the basis for long-term storage in learners' memories. This is because interactive methods can attract even the most irresponsible student to the lesson, who is actively involved in the learning process, among others. It is well known that the process by which a person participates, rather than what he hears and sees, and many things in the process are stored in memory for a long time.

Interactive methods show the importance of the following concepts. These must first be learned by the student himself, otherwise no one can teach him anything. The teacher organizes the process that helps students to "create" knowledge, that is, to master it independently. Knowledge does not appear as it is, it does not stand ready in existence, and it is shaped by man.

VI. CONCLUSION

In conclusion, interactive learning allows you to solve several problems at once. All of these issues are related to the content of the lesson and serve to fully disclose the goals and objectives. The main purpose of effective activities is to develop students' communication skills, strengthen the acquired knowledge, help to

establish emotional connections between students, help students to work together, that is, to form a sense of community, ensures the fulfillment of educational tasks in the team by teaching them to work towards a common goal, to listen to the opinions of their peers. It is in the future that it will be able to make a significant contribution to the enrichment of terminology, both in terms of knowledge and in terms of morality. Also, as a positive result of many interactive lessons, the practice shows that the use of interactive methods in the classroom reduces the nervous tension of students. They allow them to focus on the main issues of the lesson topic by changing the form of their activities as a result of the use of interactive methods.

REFERENCES

1. "National Program of Personnel Training" of the Republic of Uzbekistan T., 1997
2. Abdukodirov A., Ishmukhamedov R., Pardaev A. Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions) .- T .: Istedod, 2008.-180 pages.
3. Badmayev M. Methods of teaching psychology. M. "Vlados" 2001
4. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" T., 1992
5. Turdiev N.SH., Asadov YU.M., Akbarova S.N., Temirov D.SH. Educational technologies aimed at developing students' competencies in the general secondary education system. // Textbook. (Part I). Tashkent, 2015. - 160 b; B. 5-6 b.
6. <http://manzura90.zn.uz/interfaol-metodlar/>
7. <https://www.baylor.edu/atl/index.php?id=965136>
8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1229545014000175>
9. <https://znanio.ru/media/oqitishning-interfaol-metodi-2522604>

МИТОХОНДРИЯНИНГ ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ ВА БАЖАРАДИГАН ВАЗИФАЛАРИ

Таджибаева Гавхарой Исмаиловна¹

Мирзолимов Мирзохид Мирзавалиевич²

¹*Наманган давлат университети ўқитувчиси*

²*Наманган давлат университети катта ўқитувчиси, PhD*

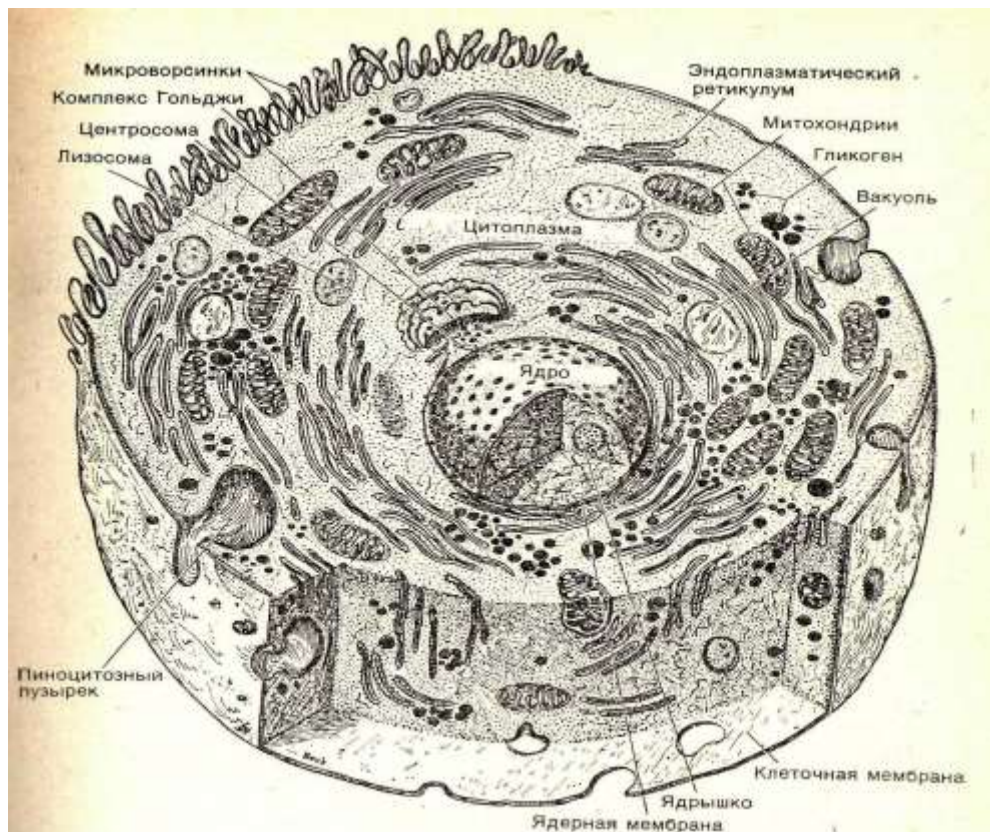
E-mail: mirzohid_0421@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада митохондриялар ва уларнинг тузилиши, бажарадиган функциялари, хужайра ҳаёт фаолиятидаги ўрни тўғрисида маълумотлар келтирилган. Митохондриялар хужайранинг энергетик захира манбааси ҳисобланиб, ҳаёт учун зарур бўлган энергиянинг универсал манбаи АТФ синтезлаш хусусиятига эгадир.

Калит сўзлар: митохондрия: митохондрия, электронлар, метоболизм, ион концентрация, матрикс, криста, АТФ-синтетаза.

Митохондрия шарсимон, таёқчасимон ва ипсимон тузилишига эга. Унинг катталиги 0,2-5 мкм ни ташкил қилади. Битта хужайрадаги митохондрияларнинг сони бир неча донадан бир неча минггача бўлади [Скулачев В.П., 1969, 1989; Ленинджер А., 1966, 1985]. Митохондриялар ҳаракатланади, шаклини ўзгартиради, катта кичиклиги ҳам турлича бўлади. Улар бир-бири билан бирикиб узун тузилмалар ҳосил қилади. Митохондрияларнинг шакли ва катта-кичиклиги тўқима спецификасига боғлиқ бўлиб, ривожланиш жараёнида ўзгариб туради [Бакеева Л.Е. и др., 1986, Бакаева Л.Е., Ченцов Ю.С., 1989, Ченцов Ю.С., 1995, 1997]. Митохондриялар кўпинча хужайранинг моддалар алмашинуви кўпроқ бўлган қисмида тўпланади.

Митохондриянинг оддий микроскопда кўриш мумкин, лекин уларнинг ички тузилишини электрон микроскопда кўринади.

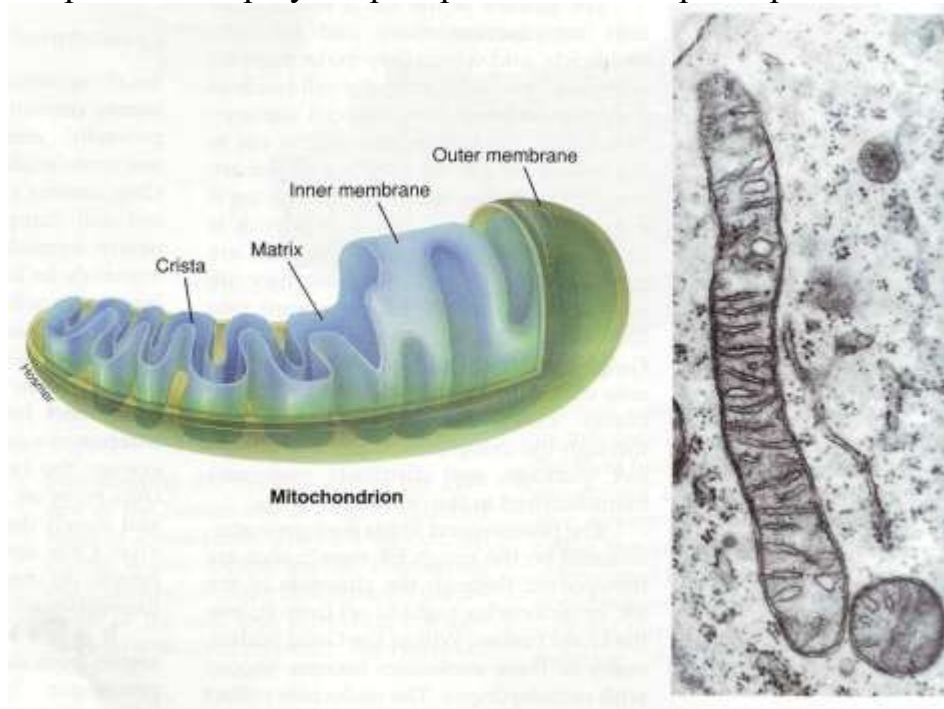

Митохондрия икки мембрана билан ўралган. Ташқи мембрана силлик юзини ташкил қилса, ички мембрана эса ичкарига параллел йўналган жўякчалар хосил қилади. Уларни “крита”лар деб аталади. Жўякчаларда электронларни ташилишида иштирок этувчи нафас олиш ва оксидланишли фосфорланиш жараёнида асосий роль ўйнайдиган турли энзимлар ва элементлар жойлашган.

Асосий бажарадиган вазифаси хосил бўлган энергияни биологик фойдали шаклли энергияга айлантириш бўлган митохондрияларни хужайраларнинг «электрстанциялари» деб ҳам атайдилар. Матрикс таркибида Кребс (ёки уч карбон кислоталар) цикли энзимлари жойлашган бўлади. Электронларни ташилиш тизимини хосил қилувчи энзимлар ички мембрана билан боғланган. Электронларни ташувчи энзимларнинг хар бир гурухини нафас олиш ансамбли деб аталади ва субхужайравий даражада элементар

функционал бирликни ташкил қилади. Масалан, жигар хужайраси митохондрияси 1500га яқин нафас

1 расм. Жигар хужайраларида митохондрияларнинг жойлашуви

2 расм. Жигар митохондриясининг тузилиши

олиш ансамблига эга. Улар тахминан ҳамма митохондриял мембрана-наларнинг чорак оғирлигини ташкил қилади.

Матрикс ўзида юзлаб энзимларни юқори концентрацияли аралашмаларини сақлайди. Шу жумладан пируват ва ёғ кислоталарини оксидланиши ва лимон кислотаси цикли учун керак бўлган энзимларни ҳам ўзида тутиб туради. Ундан ташқари, у ерда митохондрияни ДНК си, митохондрияси специфик рибосомалари, Т-РНК (ташувчи ДНК) ва митохондрия геноми экспрессиясида қатнашувчи хар хил энзимлар жойлашган [Яффе М., Шатц Г., 1987].

Кўплаб бурмачалар ҳосил қилиб ўзининг умумий юзасини кўпайтирган ички мембранада асосан 3 хил типдаги оқсиллар: 1) нафас олиш занжирида оксидланиш реакцияларини катализлайдиган оқсиллар, 2) матриксда АТФ ни

синтезлайдиган АТФ-синтетаза энзим комплекси, 3) матриксга ва ундан метаболитларни ташилишини бошқарадиган махсус ташувчи оқсиллар сақланади.

Ташқи мембрана ўзида массаси 10 000 дальтонгача бўлган ҳамма молекулаларни ўткази оладиган кенг канал ҳосил қиладиган оқсилларни сақлайди. Ундан ташқари, бу мембрананинг таркибига липидларни реакцияга киришига қобилияти бўлган интермедиатга айлантирадиган энзимлар киради, улар матриксда кечадиган метаболик жараёнларда иштроқ қилишади.

Мембриналаро бўшлиқда бир қанча энзимлар жойлашган бўлиб, улар матриксдан чиқаётган АТФ ни ва бошқа нуклеотидларни фосфорилланиши учун фойдаланилади.

Митохондрия матриксида тахминан умумий оқсилларнинг 67 фоизи, ташқи мембранада 21 фоизи, ички мембранада 6 фоизи, мембраналаро бўшлиқда 6 фоизи жойлашган. Ана шу 4 та былақлар (компаратментлар) ўзининг бажарадиган фаолиятига мос келадиган маълум энзимлар гуруҳини сақлайди.

Митохондрияларнинг “крита”лари морфологияси ҳар хил хужайрадаги митохондрияларда турлича бўлади, аммо нима сабабдан турлича бўлиши халигача номалум. Ундан ташқари, митохондриянинг ўзида, у қайси хужайрада жойлашган бўлса, худди ўша хужайра учун керакли бўлган ва унга хизмат қиладиган махсус энзимларни сақлайди.

Ташқи мембранани ички мембранадан фарқларидан бири у жуда кўп миқдорда холестерол сақлайди, фосфолипидлардан фосфатидил-этанолламин, фосфатадилхолин ва фосфатидилинозитлар кўпроқ [Peker E.A. 1976; Алматов К.Т., 1990].

Ташқи мембрана ноорганик ионларни ва нисбатан йирик молекулали (молекула массаси 10 000 дан кам бўлмаган) моддаларни, шу жумладан аминокислоталарини, АТФ, сахароза, нафаснинг оралик маҳсулотларини

ўтказаверади. Бундай юқори ўтказувчанликни асосий сабаби кенг “пора”ли (туйнук) оксилларнинг борлиги ҳисобланади.

Ташқи мембранада фосфолипид ва ёғ кислоталарини фаоллаштирадиган (ацил-КOA-синтетаза), ҳамда моноаминооксидаза энзимлари жойлашган.

Митохондрияни ички мембранаси АТФ синтезлайди. Унда нафас олиш занжири ва фосфорланиш энзимлари жойлашган.

Ички мембрана “креста” билан оксилларга жуда бой. Унда 25% липидлар, 75% оксиллар жойлашган. Бу оксилларнинг 1/3 периферик ва 2/3 интетрал оксиллардан ташкил топган. Ички мембранада холестерол жуда кам бўлади. Фосфолипидлардан фосфатидилхолин, кардиолипин ва фосфотидилэтанолламин, аммо фосфотидилинозит ва фосфатидилсерин жуда кам бўлади.

Митохондриянинг ички мембранасининг ўтказувчанлаги жуда паст бу мембрана орқали фақат кичик молекулали моддаларгина (молекуляр массаси 100 дан кам) ўтиши мумкин.

Шу сабабдан ҳам бу мембранада нафас олиш занжирини оралик маҳсулотлари каби моддаларни (пируват, лимон кислота цикли метаболитлари), аминокислоталарни, АТФ, АДФ, фосфат, Ca^{2+} ларни ўтказадиган ташувчи тизимлар жойлашган.

Ички мембранада электронларни (нафас олиш занжири) ташилишида катнашадиган энзим комплекслари интеграл оксил сифатида жойлашган. Периферик мембрана оксиллари турли дегидрогеназалар матриксда жойлашган нафас субтратларини оксидлайди ва улардан олинган водородни нафас олиш занжирига узатади.

Ички мембранани матрикс томонидан ва кристалларда электрон микроскоп ёрдамида тумалоқ бошчали диаметри 7-9мм ли ва 4мм узунликдаги оёқчали кўзиқоринга ўхшаш мембрана АТФ – юзасини (элементар частицаларни) кўриш мумкин.

Улар АТФ ишлаб чиқарилиши учун хизмат қилишади ва энг камида 8 та полипептид занжирдан ташкил топган. Улардан 5 таси бошчани ташкил қилади, айнан анна шу гидрофил F_1 комплексни ташкил қилади, айнан анна шу комплекс АТФ ни ишлаб чиқаради. Бошқа занжирлар гидрофил ва енгил ажраладиган боғловчи омил (оёқчанинг бир қисми) ва мембранага тизилган гидрофил F_0 комплекси ташкил қилади. Охиргиси энергия қабул қиладиган F_1 комплекси билан электрон ташилишини хамкорликда ишланишини, яъни бу жараёнда энергия ажралиб чиқишини амалга оширади [Тихонов А.Н., 1999].

Митохондриянинг ташқи мембранаси ва матриксини хамма оқсиллари, хамда ички мембранани катта қисми митохондриядан ташқарида синтезланади. Митохондрияда синтезланадиган полипептид занжирлар нисбатан гидрофоб ва мембранага маҳкам боғланган (структура оқсиллари).

Митохондрия мембранаси тизими фақатгина митохондрия структурасининг асоси бўлибгина қолмасдан, у ўзида хужайра алмашинувини интеграллаштирадиган жуда кўплаб юқори ташкиллингэн энзим ансамблини сақлайди.

Кейинги йилларда апоптозда митохондрия асосий роль ўйнаши тўғрисида маълумотлар олинди [Скулачев В.П., 1996; Фильченков А.А., Абраменко И.В., 2001; Youle Y.T., 2000; Susin S.A. et al., 1998; Green D.R., Reed J.C., 1998; Залесский В.Н., Гавриленко Т.И., Фильченков А.А., 2002; Залесский В.Н., Великая Н.В., 2002 а, б; Залесский В.Н., Великая Н.В., 2003; Залесский В.Н., Фильченков А.А., 2003].

«Апоптоз» атамаси гречка «apoptosis» ўзбекчасига «барғни узилиб тушиши» деган маънони билдиради. Бу хужайрани программалаштирилган ўлими, яъни ўзини-ўзи халок қилиш деган маънони англатади.

Хужайра учун апоптоз - хамма ишни бажариб бўлгандан кейин халок бўлиши. Бунда хужайра таркибини ташкил қилган молекулаларини аста секинлик билан босқичма-босқич бўлакларга бўлади ва ўша организмни бошқа хужайралари улардан фойдаланишига имкон беради. Апоптозни некроз

билан умуман тенглаштириб бўлмайди. Некроз бу хужайрани аввалдан режалаштирилмаган ҳалокати бўлиб, бунинг натижасида на фақат хужайранинг ўзи, балки ёнида жойлашган бошқа хужайралар, демак халок бўлади. Апоптозга қарама-қарши некроз хужайрани бошқарувчи тизими томонидан назорат қилинмайди, натижада хужайрадаги метаболик жараёнлар хаосга учрайди, липолитик ва протеолитик энзимларнинг гидролитик активликлари максимал даражада ишлайди.

Аммо апоптозни роли организмни индивидуал ривожланишини маълум бир босқичларида қатнашиши билангина чегараланиб қолмайди. Агар хужайрага вирус кириб қолса, ёки кислородни бир электронли тикланиши маҳсулоти бўлган захарли манбаа ўчоғига айланиб қолган хужайраларни апоптоз орқали йўқ қилинади. Натижада ёнида жойлашган соғлом хужайралар вируснинг ўтишидан ёки захарланишидан сақланиб қолади.

Митохондрия ички мембранасининг деполяризацияланиши апоптозни энг биринчи белгиларидан бири эканлиги кўрсатилган [Zamzani N. et al., 1996]. Деполяризацияланиш ҳам, апоптоз ҳам митохондриянинг ички мембранасида ҳосил бўладиган “пора” (туйнук)ларни ёпиб бекитадиган ингибиторлар томонидан йўқотилади.

Юқорида айтилаган “пора” лар - митохондрияда жуда қизиқиш уйғотадиган жумбоқ. Нима сабабдан митохондриянинг ички мембранаси нормада водород, калий, натрий ва хлор ионларини ўтказмайди, аммо “пора” ҳосил бўлиши билан ундан кичик молекулали ионларни ва массаси 1,5кДа дан паст бўлган ионлашмаган моддаларни ҳаммасини ўтказиш бошлайди?

“Пора”ни ҳосил бўлишини циклофилин катализлайди, унинг ингибитори бўлиб циклоспорин А хизмат қилади [Zoratti M., Szabo I., 1995]. Пора очилаганда митохондрия хужайранинг «электростанция» дан, фойдали энергияни тўпламасдан озиқа моддаларни кислород билан ёндирадиган ўчоққа айланади.

Кремер ва унинг ходимлари [Zamzani M. et al., 1996; Marchett P. et al., 1996] ядро фракциясига митохондрия кўшилганда ядро структурасида апоптик ўзгаришлар чақириши аниқланди. Ана шундай ўзгаришлар митохондрияда “пора” лар пайдо қиладиган органик гидроперекис ёки хлор карбонилцианидфенилгидразин (ХКФ) кўшилганда кузатилади, “пора” хосил бўлишини ингибитори хисобланмиш циклоспорин А ва оқсил Bcl – 2 апоптик эффеқтини тўхтатади.

Митохондрияни гипотоник эритмада бўртириб-шиширганда ёки дигитонин детергенти таъсири остида қолдирилганда “апоп» тик эффеқт чақирилиши аниқланган. Бу иккала ҳолатда митохондриянинг ташқи мембранасида узилишлар кузатилади. Муаллифлар бу маълумотлар асосида митохондрикнинг ташқи ва ички мембранаси орасида ядрога хужум қилиб “апоптоз” чақирадиган омил бўлса керак деган тахмин қилишди. Ташқи мембранани ёрилиши ўша омилни у ердан чиқиб ядрога бориши ва ядрони жароҳатлаб “апоптоз” чақиради деган фикрни аниқлаш учун тадқиқотлар ўтказишди. Уларнинг тахмини ажойиб равишда тасдиқланди. Митохондрия мембраналарини орасида жойлашган омилнинг молекула оғирлиги 50 кДа га тенг бўлган оқсил эканлиги маълум бўлди. Бу оқсил тозаланиб ядрога кўшилганда хужайрада типик “апоп” тик эффеқт кузатилди.

Бир қанча тадқиқотчилар [Kumar S., Harvey N.L., 1995; Thornberry N.A., Molineaux S.M., 1995] “апоптоз” чақирувчи янги оқсилни махсус ингибиторини топиш шарафига муяссар бўлишди. У N-бензилоксикарбонил-val-ala-asr-фторметикетон (Z-VAD.fmk) проинтерлейкин – 1 b ни интерлейкин – 1 b га айлантурувчи протеазани ингибиторларидан бори бўлиб чиқди. Кейинги тажрибаларида Z-VDD.fmk хужайрага кўшилганда “апоптоз” ни тўхтатиши ва бу эффеқт фақатгина сут эмизувчи ҳайвон хужайраларигагина эмас, балки ҳашорат хужайраларига ҳам хос эканлиги аниқланди.

Кремернинг фикрича «апоптоз чақирувчи, яъни «ўзини-ўзи халок қиладиган оқсил» митохондрияни ташқи ва ички мембраналарининг

оралиғида сақланади аммо ядрога кодланади. Муаллифлар тадқиқот ўтказишиб «ўзини-ўзи ҳалок қиладиган оксил» митохондрия ДНК сини сақламайдиган линия P⁰ хужайрасининг митохондриясида топишди.

Шу олинган натижалар митохондриянинг структура ва функциясига бўлган қизиқишни янада кучайтиради. Аммо шу вақтгача эмоционал стресснинг ривожланиш динамикасида митохондрияларнинг нафас олиши ва оксидланишли фосфорланишига таъсири яхши ўрганилмаган. Хозирги пайтда митохондрия хужайрада кечаётган АТФ га боғлиқ турли физиологик биокимёвий жараёнларни нормал кечишини таъминлашдан ташқари жуда кўплаб бошқа реакцияларда иштрок этиши ва назорат қилиши аниқланган. Ана шу сабабли ҳам мен ўз олдимга эмоционал стрессда хужайранинг энергетик метаболизмидаги ўзгаришлари ўрганишни мақсад қилиб қўйдим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алматов К.Т. Ферментативные превращения фосфолипидов мембран митохондрий. Ташкент: Университет. 1993. 30 с.
2. Алматов К.Т., Юсупова У.Р., Абдуллаев Г.Р. ва б. Организмнинг нафас олиши ва энергия ҳосил қилишини аниқлаш. – Тошкент: - 2013. - 103 б.
3. Мирзаолимов Мирзохид Мирзавалиевич., Абдуллаев Гофуржон Рахимжонович., Влияние перекисного окисления липида на митохондрию печени крыс при постнатальном онтогенезе // International journal of discourse on innovation. Integration and education, Uzb, December 11 th, 2020. – p.78-86.
4. Mirzahid Mirzavaliyevich Mirzaolimov., Gafurjan Rakhimjanovich., Shuxrat Salijonovich Abdullayev., ROLE OF A CALORIE-RESTRICTED DIET IN PROLONGING THE LIFESPAN OF AN ORGANISM AND I AN OF AN ORGANISM AND ITS MITOCHONDRI OCHONDRIAL MECHANISMS// Vol. 1 : Iss. 10 , Article 19. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/19>

5. Axmerov R. N. et al. ON THE POSSIBILITY OF UNCOUPLED MITOCHONDRIA IN BROWN FAT OF NEWBORN GUINEA PIGS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 9. – С. 49-55.
6. Mirzaolimov M. M., Abdullaev G. R., Abdullayev S. S. ROLE OF A CALORIE-RESTRICTED DIET IN PROLONGING THE LIFESPAN OF AN ORGANISM AND ITS MITOCHONDRIAL MECHANISMS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 10. – С. 106-112.
7. Niyazmetov B. et al. UNCOU'LED RESPIRATION IN BIRD MITICHONDRIA: CONNECTION WITH THERMOGENESIS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 2. – С. 100-104.
8. Soliev N., Mirzaolimov M. ACTION OF CALCIUM ON THE CONTENT OF PHOSPHOTYDYLCHOLIN, PHOSPHATYL ETHANOLAMINE AND THEIR LYSOFORMS IN THE RAT LIVER MITOCHONDRIA //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 3. – С. 69-71.
9. Mirzaolimov M. M. et al. THE METHOD OF SEPARATION OF MITOCHONDRIAS AND DETERMINATION OF PHYSIOLOGICAL AND BIOCHEMICAL CHANGES IN ORGANISMS IN ONTOGENESIS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – T. 2. – №. 3. – С. 175-178.
10. Андреева Л.И., Кожемякин Л.Д., Кушкин А.А. Модификация метода определения перекисей липидов в тесте с тиобарбитуровой кислотой // Лабораторное дело. – Москва: – 1989. – №1. – С. 41-43.
11. Баджинян С.А. Антиоксидантная терапия – защита мозга от свободных радикалов // Медицинская наука Армении НАН РА: – 2017. – Т.57. №1. – С. 35-44.

12. Батин М. Научные тренды продления жизни. Обзор исследований в области биологии старения. // Фонд поддержки научных исследований «Наука за продление жизни» – Москва: – 2010. – 416 с.
13. Белостоцкая Л.И., Лемешко В.В., Никитченко Ю.В., Падалко В.И. Трансформация энергии в митохондриях, монооксигеназная система и перекисное окисление липидов в печени крыс в условиях пролонгирования жизни калорийно-ограниченной диетой // Проблемы старения и долголетия – 1991. – №1. – С. 11-17.
14. Владимиров Ю.А., Арчаков А.М. Перекисное окисление липидов в биологических мембранах. Москва: Наука, 1972, 214 С.
15. Голубев А.Г. Изнанка метаболизма // Биохимия. – 1996. – Т.61.№11. – С. 2018-2039.
16. Гривенникова В.Г., Виноградов А.Д. Генерация активных форм кислорода митохондриями // Успехи биол.химии. – 2013. – Т.53. – С. 245–296.
17. Губский М.В., Примак Р.Г., Богданов Л.А., Задорина О.В. Перекисная модификация саркоплазматического ретикулула скелетных мышц при антиоксидантной недостаточности и действия ионола. 2. Физико-химические характеристики мембран саркоплазматического ретикулула // Украин. биохим. журнал. – 1991. – Т.63.№4. – С.87-96.
18. Скулачев В.П. Аккумуляция энергии в клетке. Москва: Наука, 1969. - 493 с.
19. Скулачев В.П. Энергетика биологических мембран. Москва: Наука, 1989, 564 с.
20. Скулачев В.П. в своем межмембранном пространстве митохондрия таит «белок самоубийства», который, выйдя в цитозоль, вызывает апоптоз./ Биохимия, 1996, т.61, вып.11, с. 2060-2063.

АДАПТАЦИЯ ПЕРВОКЛАСНИКА К ШКОЛЕ: ВАЖНЫЙ ЭТАП В ЖИЗНИ КАЖДОГО РЕБЕНКА

Жумабаевой Мукаддас Иминбаевна

Учительница начальных классов школы- 3 города Навои

Аннотация: В статье даны рекомендации автора по адаптации первоклассников к школе.

Ключевые слова: адаптация, ребенок, школа, класс, переутомление, психолог, организм ребенка, стресс, новая среда.

Часто бывает, что внешние проявления дезадаптации у детей одинаковые, но имеют совершенно разные причины и в каждом случае нужно разбираться индивидуально.

Поступление в школу, начало школьного обучения – стрессовый момент в жизни каждого ребенка, который кардинально меняет весь его образ жизни. Беззаботность и игру сменяют новая деятельностью — обучение, новая среда, новый распорядок дня, новые знакомые, необходимость подстраиваться под новые правила и требования, которые порой идут вразрез с желаниями ребенка. Наряду с радостью, восторгом, интересом и удивлением первоклассники испытывают тревогу, растерянность, напряжение. Всё это оказывает колоссальные физические, умственные, эмоциональные нагрузки на детей. Период адаптации к школе является очень сложным для малышей. В первые недели посещения школы у учеников первых классов снижается сопротивляемость организма, могут нарушаться сон, аппетит, повышаться температура, обостряться хронические заболевания. Дети без явного повода капризничают, раздражаются, плачут.

Период адаптации в разных условиях составляет от двух месяцев до года. Этот процесс во многом зависит от личностных особенностей ребёнка;

степени готовности к школе (не только интеллектуальной, но и психологической, и физической); от того, достаточно ли малыш социализирован, развиты ли у него навыки сотрудничества, посещал ли он детский сад.

Часть детей достаточно быстро включаются в новую, школьную жизнь. Период адаптации у них длится от двух недель до двух месяцев. Об успешном прохождении этого процесса, по мнению психологов, можно говорить, если ребенок весел, спокоен, быстро находит друзей среди одноклассников, хорошо отзывается об учителях и ровесниках, без напряжения выполняет домашние задания, легко принимает правила школьной жизни, новый режим дня для него комфортен (не плачет по утрам, нормально засыпает вечером и т.д.). У ребенка нет страхов по поводу сверстников и учителей, он адекватно реагирует на замечания учителя.

У других детей период адаптации сильно затягивается (до одного года), связанные с ним проявления приобретают психосоматический характер (ребенок начинает часто болеть). К видимым признакам дезадаптации можно отнести: плохое настроение с утра;

- переутомление;
- головные боли и боли в области живота, рвота;
- нарушение сна;
- страх перед предстоящей работой в классе (порой он настолько велик, что ребенок в решающие дни совсем не может идти в школу);
- жалобы на одноклассников, на требования учителя;
- трудности в учебной деятельности;
- слезливость, обиды.

Часто бывает, что внешние проявления дезадаптации у детей одинаковые, но имеют совершенно разные причины и в каждом случае нужно разбираться индивидуально.

Так, причиной неприспособленности к предметной стороне учебной деятельности может быть недостаточное интеллектуальное и психомоторное развитие ребенка, отсутствие помощи и внимания со стороны родителей. Неспособность произвольно управлять своим поведением является следствием отсутствия внешних норм, ограничений. Неправильное воспитание в совокупности с игнорированием взрослыми индивидуальных особенностей ребенка может стать причиной неспособности принять темп школьной жизни (особенно у соматически ослабленных детей с ослабленным типом нервной системы). Школьный невроз, «фобия школы», неумение разрешить противоречие между семейными и школьными «мы» могут быть вызваны тем, что ребенок не может выйти за пределы семейной общности – семья не выпускает его (чаще это встречается у детей, родители которых бессознательно используют их для решения своих проблем). Таким образом, успешная адаптация ребенка к школе во многом зависит от родителей. В статьях «Советы родителям первоклассников» представлен ряд универсальных рекомендаций как помочь ребенку адаптироваться к школе. Однако если ученик в течении долгого времени не может привыкнуть к новой среде, следует обратиться к помощи психолога, который поможет выяснить причины сложившейся ситуации и подскажет приемы и способы воспитательной работы, которые помогли бы ребенку лучше приспособиться к школе. Подробнее об этом читайте в статье «Почему первоклассник не хочет учиться?». Пускать этот процесс на самотек недопустимо – первый год обучения определяет всю последующую школьную жизнь ребенка, в этот период он совершает чрезвычайно важные шаги в своем развитии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мусурмонова О. «Духовные ценности и воспитание молодежи», Ташкент, «Учитель», 1996.
2. Гуломов А., Нематов Х. Содержание чтения. Ташкент, «Учитель», 1995.

НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА СУГОРИЛАДИГАН ЕРЛАРНИНГ МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ БАХОЛАШ

А.С. Баратов М. Махкамова - НамДу

Аннотация: Ушбу мақолада Наманган вилоятида сугориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати баҳолаш, ерларнинг шўрланиши ва унга қарши кураш масалалари ёритилган

Калит сўзлар: Гидротехник иншоотлар, мелиоратив ҳолат, тупроқ шўрланиши, зовурлар, сугориш тармоқлари

ВОПРОСЫ УЛУЧШЕНИЯ МЕЛИОРАТИВНОГО СОСТАЯНИЯ ОРАЩАЕМОЕ ЗЕМЕЛЬ НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: В статье освещаются вопросы состояния орошаемых земель, засоления и меры по их предоевращению

Ключевые слова: Гидротехнические сооружения, мелиоративное состояние, засоление почвы, дренаж, сети орошения

THE PROBLEMS OF GETTING BETTER LAND-RECLAMATION OF NAMANGAN- AGRICULTURE

Annotation: In this article it will clarified that reclamative position of irrigateble lands in Namangan, being salty land and fighting against it

Keywords: Hydraulic construction, reclamative position, being salty of soil, ditch, branch of irrigating

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада барқарор ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, уларнинг унумдорлигини ошириш ва шу асосда қишлоқ хўжалиги экинлари

ҳосилдорлигини кўпайтириш, шунингдек мелиорация ишларини ташкил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда суғориладиган ерларнинг қарийб 8 фоизининг мелиоратив ҳолати ёмон бўлиб, бу аввало тупроқнинг шўрланиш даражаси юқорилиги ва ер ости сувларининг кўтарилиши билан боғлиқ.

Республикамиздаги мавжуд суғориладиган ер майдонларининг қарийб 2, 1 млн.гектари ёки 49 фоизи турли даражада шўрланган бўлиб, шундан 3, 0 фоизи кучли, 15 фоизи ўрта ва 31 фоизи кам шўрланган ерлар ҳисобланади.

Айниқса, ер ости сувлари сатҳининг жойлашиш чуқурлиги қишлоқ хўжалиги экинларнинг ҳосилдорлигига кескин таъсир қилади. Суғориладиган ерларнинг сизот сувлари сатҳининг чуқурлиги бўйича майдонларга бўлиниши: 0-1, 5 метргача 219, 4 минг.га, 1, 5-2, 0 метргача 694, 4 минг.га, 2, 0-3, 0 метргача 1813, 9 минг.га, 3, 0 метрдан юқори 1576, 1 минг.га ни ташкил қилади[1].

Мамлакатимизнинг суғориладиган ерларидан ер ости сизот сувларини олиб чиқиб кетиш орқали ерларни мелиоратив ҳолатини меъёр даражада сақлаш учун 141, 0 минг км узунликдаги коллектор-дренаж тармоқлари хизмат қилади. Шу жумладан, 1231, 2 км магистрал, 6077, 1 км туманлараро, 95452, 0 км хўжаликлараро коллекторлар ҳамда 38284, 7 км давлат ва хўжаликлар ҳисобидаги ёпиқ-ётиқ дренажлар ҳисобланади.

Наманган вилоятида ҳам тупроқ шўрналиши суғорма деҳқончилиқни ривожланишига жидий таъсир кўрсатмоқда. Вилоятда мавжуд 274,4 минг гектар ерларнинг 24.7 минг гектар турли даражада шўрланган ерлар деб баҳоланса, шундан 6522 гектари ўртача шўрланган, 17,5 минг гектари кам шўрланган, 764 гектар майдон кучли шўрланган ерлар ҳисобланади. Экологик жиҳатдан мелиоратив ҳолати ёмон ерлар вилоятнинг асосан қишлоқ хўжалигига ихтисослашган Мингбулоқ, Поп ва Чуст туманларида тарқалган. Вилоятдаги 24,7 минг гектар турли даражада шўрланган ерларнинг 23700

гектаридан ортиғи манашу учта туманга тўғри келади. Вилоятда Мингбулок ва Поп туманлари тупроқ шўрланиши ва закан ва зовурлар билан таъминганлик даражасига кўра олдинги ўринда туради.

Вилоятида суғориладиган майдонларнинг 135882 га закан-зовурлар билан таъминланган, жами заканларнинг умумий узунлиги 5070,7 км. дан иборат. Зах қочириш тармоқларини 1813,8 км. хўжаликлараро заканлар 3227,31 км. хўжалик ички қисмида 29,6 км. ёпиқ-ётик зовурлардан иборат[1]. Суғориладиган майдонни 143294 гек. қисми адирликлардан ва адирлик ён бағрида бўлганлиги сабабли закан-зовур тармоқларини қуришга эҳтиёж йўқ, чунки, бу ерларда ер ости сувлари сойлар ва жарликларга йиғилади[2].

Мингбулок туманида жами суғориладиган ерлар 37.7 минг гектарни ташкил этади. Мавжуд суғориладиган ерларнинг 22.4 минг гектари шўрланмаган, 15.3 минг гектари турли даражада шўрланган, 3.8 минг гектари ўртача шўрланган ерларга, 11.4 минг гектари кам шўрланган ерларга 114.6 гектар ерлар кучли даражада шўрланган ерларга тўғри келади. Мингбулок туманидаги “Қорақалпоқ”, “Қорашахар”, “Аччиққўл”, закан, зовурлар ва кузатув қудуқлари туман қишлоқ хўжалигида экологик жихатдан эътиборга молик ҳудудлар ҳисобланади.

Поп тумани вилоятда суғориладиган ер майдони катталиги бўйича энг олдинги ўринда турувчи туман ҳисобланади. Туманда суғориладиган ер майдонлари 39.6 минг гектар бўлиб, бундан шўрланмаган ерлар 31.8 минг гектарни ташкил қилади. Тумандаги суғориладиган ерлардаги энг асосий муоммолар турли даражадаги шўрланган ерлар ҳисобланади. Чунки, йил давомида тупроқ шўрини ювиш ва закан-зовурларни тамирлаш учун катта маблаҳ сарфланади. Поп туманида бундай шўрланган ерлар 7.8 минг гектарни, кам шўрланган ерлар 4.8 минг гектарни, ўртача шўрланган ерлар 2.3 минг, кучли шўрланган ерлар 609.6 гектарни ташкил қилади[3].

Поп туманининг Сирдарё” закан ва зовурлар тизимининг умумий узунлиги 175,8 км бўлиб, “Пунгон”, “Машал” “Поп-Яккатут” ва “Иттифоқ”

сув истеъмолчилари уюшмалари худудларида жойлашган суғориладиган майдонларга хизмат кўрсатади. Туманидаги “Қорақолпоқ” тизимига кирувчи закан ва зовурлар “Навбахор” “Шамшод”, “Азамат”, “Абдукаххор Мухаммадали Шохсанам” фермер хўжалиklarини 320 гектар суғориладиган майдонлар мавжуд ушбу худудларнинг ер ости сизот сувларининг сатхи вегетация даврида 0,5-1,0 метрни ташкил этади.

“Навбахор” худудидаги “Шамшод” Азамат”, “Абдукаххор Мухаммадали Шохсанам” фермер хўжалиklarини 320 гектар суғориладиган майдонлари тўғри келади. Бу худуддаги муоммолардан яна бири вегетация даврида қўшни чегарадош Фарғона вилояти Учкўприк туманида балиқчилик хўжалиklarини учун барпо этилган сунъий кўллар рельефи жихатдан баландда жойлашганлиги сабабли ер ости сизот сатхи 0,5-0,1 метргача кўтарилмоқда ва агротехник тадбирларни бажариш учун қийинчиликлар туғдирмоқда.

“Аччиққўл” закан ва зовурлар тизимининг умумий узунлиги 280,9 км бўлиб, Поп туманининг “Наврўз” ва “Навбахор” сув истеъмолчилари уюшмаси худудида жойлашган суғориладиган майдонларга хизмат кўрсатади. Тизимда 5740 гектар суғориладиган майдоннинг 3120 гектарига пахта, 2320 гектарига ғалла экилади. Аччиққўл закан ва зовурларда ҳам ер ости сизот сувлари сатхи 0,6-1,0 метргача кўтарилган бўлиб, ушбу худуддаги ерларнинг 825 гектари кам 812 гектари ўрта ва 43 гектари кучли шўрланган ерлар хисобланади[4].

Вилоятда ер ресурсларидан самарали фойдаланишдаги асосий вазифалардан бири суғориладиган экин майдонларининг тупроқ шўрланишини аниқлаш ва шўр ювишни ўз вақтида сифатли ўтказиш учун барча фермер хўжалиklarига тавсияномалар ишлаб чиқишдан иборат. Бундан ташқари шўр ювишнинг сифатини назорат қилиш, мелиоратив ҳолати ёмон ерларни аниқлаш ва лойихалар тузиш талаб этилади. Аслида, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ер ости сизот сувларининг сатхини меъёрида

сақлаш, шўрланган майдонларнинг шўрини берилган тавсияномалар асосида ювишни ташкил қилишга боғлиқдир[5].

Бугунги кунда шўрланган ерларда тупроқ шўрини ювишни ташкил этиш ва амалга ошириш учун қуйидаги тавсиялари ишлаб чиқанлиги муҳим аҳамиятга эга. Булар:

- Мелиоратив экспедициялар тавсияларига кўра шўри ювилиши лозим деб топилган майдонларни аниқлаш;
- Шўр ювиш режалаштирилган ҳар бир майдон бўйича шўр ювиш турини танлаш (кучли шўрланган ерларда-чеклар, ўртача ва кам шўрланган ерларда - каторлар ёки эгатлар ёрдамида амалга ошириш);
- Ариқ-зовурларни чўкинди ва ўсимликлардан тозалаш;
- Шўрланмаган майдонларга 1000 м³/гек. (яхоб суви эгатлар бўйича шўр ювиш)
- Кучсиз шўрланган майдонларга 2000 м³/гек. (яхоб суви билан бирга эгатлар бўйича шўр ювиш)
- Ўрта шўрланган майдонларга 3500 м³/гек. (майда чеклар бўйича шўр ювиш - 2 марта сув тўлдириш)
- Кучли шўрланган майдонларга 5000 м³/гек. (майда чеклар бўйича шўр ювиш -3 марта сув тўлдириш) миқдорда сувдан фойдаланиш тавсия этилади.

Таҳлилларга кўра, вилоятдаги шўрланган ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун ҳар йили катта миқдорда харажат ва вақт талаб этилади. Муаммоларни тугал ечимини топгунга қадар тезкор тадбирларни амалга ошириш яъни вилоятдаги барча фермер хўжаликлари раҳбарлари ички закан- зовурларни мунтазам режа асосида белгиланган вақтда тозалашни ташкиллаш мақсадга мувофиқ. Берилган тавсиялар асосида ерларнинг шўрини ювиш ва ерларни 40-45 см чуқурликда хайдаш, шўр ювиш ишларини сифатли ўтказиш, суғориш тармоқларини қайта таъмирлаш, сувдан унумли фойдаланишни назорат қилиш каби чора-тадбирлар қишлоқ хўжалигида мавжуд ерлардан самарали фойдаланишга имкон яратади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.Баратов.Наманган вилояти суғориладиган ерларда чўлланиш ва қурғоқчиликка қарши кураш муоммолари. Чўлланиш муоммолари: динамика, баҳолаш, ечим. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари.- Самарқанд 2019. -Б 48-50
- 2.Қўзиёв Р.Қ., Абдурахмонов Н.Ю., Боиров А.Ж., Тошқўзиёв М.М., Ахмедов О.У., Исмонов А.Ж., Мирсодиқов. Сирдарё вилояти суғориладиган тупроқларини мелиоратив ҳолати ва уларнинг унумдорлигини сақлашга доир тавсиялар. Ер ресурсларини бошқариш бўйича Марказий Осиё давлатлар ташаббуси II-босқичи доирасида “билимларни бошқариш” лойиҳаси.- Б 18-22
3. Маткаримов М.М. Сув тежовчи ва муҳофаза қилувчи технологияларни қўллаш жараёнларини бошқариш. Автореф. Дис. иқт.фан.номз.- Самарқанд: 2006.-9 б.
4. [www. Lex.uz](http://www.Lex.uz)
5. www.stat.uz

**TALABALARNING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI
TAKOMILLASHTIRISHDA INTEGRATIV-DIFFERENTIAL
YONDASHUV**

Daminov Lazizbek Olimovich

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak mutaxassilarni integrativ-differentsial yondashuv asosida texnologik kompetentligini rivojlantirish, kompetentlikni shakllantirish yo'nalishlari yoritilgan hamda talabalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanilishi mumkin bo'lgan metodika taklif etilgan.

Tayanch so'zlar: integrativlash, texnologik kompetentlik, tashxis, tarbiyaviy kontseptsiya, differentsial yondashuv, integratsiya.

Аннотация. В статье рассматривается развитие технологической компетентности будущих специалистов на основе интегративно-дифференциального подхода, формирование компетенций и предлагается методика, которую можно использовать с учетом психофизиологических особенностей студентов.

Ключевые слова: интеграция, технологическая компетентность, диагностика, образовательная концепция, дифференциальный подход, интеграция.

Annotation. The article describes the development of technological competence of future professionals on the basis of an integrative-differential approach, the formation of competencies and suggests a method that can be used taking into account the psychophysiological characteristics of students.

Keywords: integration, technological competence, diagnosis, educational concept, differential approach, integration.

Mamlakatimizda zamon talablari asosida ta’lim jarayonini tashkil etish, jumladan, oliy ta’lim muassalarida talabalarni integrativ-differentsial yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashda tizimli yondashuv, ta’lim mazmunini integratsiyalash, ilg’or pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali yuqori malakali kadrlar tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasida “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” muhim ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Bu esa, oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak mutaxassilarni integrativ-differentsial yondashuv asosida ularning texnologik kompetentligini rivojlantirishni taqozo etadi.

Talabalarning texnologik kompetentligini takomillashtirishda integrativ-differentsial yondashuv ularni ma’lum bir klassifikatsiyaga oid yosh va individual xususiyatlaridan kelib chiqib dastlabki guruhlariga ajratishdan iboratdir [2].

Talabalarning qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda integrativ-differentsial yondashuv natijasida dastur materiallarining to’liq o’zlashtirilishiga erishiladi hamda ularning o’qishga, fanga bo’lgan qiziqishi va faolligi oshadi. Talabalarning imkoniyatlariga mos holda ta’lim mazmunining tanlanishi o’quv yuklamalarini o’zlashtirishda qiyinchilik tug’dirmaydi, chuqur va keng bilim olishga erishiladi [3], [7].

Rivojlangan mamlakatlar qatoridan o’rin egallash, juda tez o’zgarib borayotgan zamon bilan hamnafas bo’lib yashash, har qachongidan ham murakkab va keskin bo’lib borayotgan hayot bilan hamqadam bo’lish - davlat va jamiyat manfaatini

birinchi o'ringa qo'yib ishlashga qodir bo'lgan kadrlarni tayyorlash, ya'ni ularni kasb-hunarga yo'naltirish ishidan boshlanadi [4].

Texnologik kompetentlikni shakllantirish asosan uch yo'nalishda olib boriladi: insonparvarlik, davlat va jamiyatni kadrlar bilan ta'minlash hamdajamiyat ehtiyojini qondirish. Bugungi kunda integrativ-differentsial yondashuv rivojlanishi bilan bu vazifalarning mohiyati va amaliy ahamiyati takomillashib bormoqda. Uzoq yillar davomidatexnologik kompetentlikni shakllantirishda tashxis va tarbiyaviy kontseptsiyadan unumli foydalanib kelingan[5], [11].

Tashxis kontseptsiyasi talabani kasbga yaroqliligini aniqlab, integrativ-differentsial yondashuvnirivojlantirishga olib keladi. Tarbiyaviy kontseptsiya talabani avvaldan rejalashtirilgan faoliyati bilan mos holda kasbiy kompetentligiga yo'naltiriladi. Pedagogikada integrativ-differentsial yondashuvni qo'llashdagijuda ko'p muammolar tarbiyaviy kontseptsiya doirasida ko'rib chiqilgan [8].

Talabalarning texnologik kompetentligini takomillashtirishda integrativ-differentsial yondashuvni qo'llashda talabalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi metodikani taklif etamiz [6], [9].

1. Tayyorgarlikning quyi darajasidagi talabalar (kasbiy qiziqishlar shakllanmagan).

Maqsad: qiziqishni shakllantirish.

Pedagogik vazifalar:

1. Bilimlarni kengaytirish.
2. Qiziqish va mayllarni e'tiborga olish

Ishning asosiy mazmuni:

1. Maslahat.
2. Dastlabki tashxis.

Ishning boshlang'ich shakllari:

1. Baxs-munozara.
2. Ko'rgazmalariga borish.
3. Test, anketa-so'rovnomalarini o'tkazish.

Natijaviylik ko'rsatkichlari [10]:

1. Kompetentlik mazmunini anglab yetgan talabalar sonini kengaytirish.
2. Loyiha mavzularini tanlagan talabalar sonini kengaytirish.

II. Tayyorgarlikning o'rta darajasidagi talabalar.

Maqsad: Qiziqishlarni shakllantirish.

Pedagogik vazifalar:

1. Mehnatsevarlik, madaniyat, ishga ijodiy yondashuvni tarbiyalash
2. Jamiyatda obro'-etiborli mehnat motivlarini shakllantirish
3. Tushunchalarni shakllantirish.

Ishning asosiy mazmuni:

1. Rivojlanuvchi kasbiy tashxis
2. Kasbiy maslahat.

Ishning boshlang'ich shakllari:

1. Ijodiy loyihalarni bajarish bo'yicha guruhli bilimlar.
2. Guruhli va yakka holdagi maslahatlar.
3. Ijodiy loyihalarni bajarish jarayonida talabalarni kuzatish.

Natijaviylik ko'rsatkichlari:

1. Talabalarning texnologik kompetentligini takomillashtirish

III. Tayyorgarlikning yuqori darajasidagi talabalar.

Maqsad: Qiziqishlarni kengaytirish

Pedagogik vazifalar:

1. Bilim va ko'nikmalarni shakllantirish
2. Zaruriy kasbiy, shaxsiy sifatlarni tarbiyalash
3. Talabalarning qiziqish va mayllari paydo bo'lishiga shart-sharoit yaratish

Ishning asosiy mazmuni:

1. Boshlang'ich kasbiy ta'lim va tarbiya
2. Dastlabki kasbiy moslashish.
3. Talabalarning qiziqishlarini rivojlantirish

Ishning boshlang'ich shakllari:

1. Yakka maslahatlar.
2. Ijodiy loyihalar himoyasiga tayyorgarlik ko'rishda amaliy va metodik yordam ko'rsatish.

3. Loyihalar himoyasining natijalari tahlili va tavsiyalar berish.

Natijaviylik ko'rsatkichlari:

1. Texnologik kompetentlikni takomillashtirish.
2. Integrativ-differentsial yondashuvning sub'ektiv va ob'ektiv ahamiyatini oshirish.

Ko'pincha talabalarni Texnologik kompetentligini takomillashtirishda integrativ-differentsial yondashuvni qo'llash tashkilotchilik ishlari, ijodkorlik ob'ektlarini aniqlash, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, ota-onalar bilan ishlash, fanlararo bog'liqlik kabi bo'limlarda amalga oshiriladi. Biroq bunday yondashuv tayyorgarlikning turli darajasida bo'lgan talabalarning kompetentligini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etmaydi. Talabalarning texnologik kompetentligini takomillashtirishda integrativ-differentsial yondashuvni qo'llash mexanizmi sifatida kompleks maqsadli rejalashtirish metodini tanlash mumkin.

Maqsadlar asosida boshqarishda:

- oxirgi natijani rejalashtirish;
- maqsad, vazifa va uni amalga oshirish vositalari orasidagi bog'liqlikni amalga oshirish;
- qo'yilgan maqsadga minimal darajada resurslarni sarflab, optimal vaqtda hulosa chiqarishga harakat qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. –T., 2017. B.39.
2. Чечель И.Д. Профессиональное самоопределение учащихся инновационных учебных заведений. Часть I. - М.: РИПКРО МО РФ, 1995. - 165с.

3. Дядиченко Е.А. Уровневая дифференциация в личностно-ориентированном образовании (на материала обучения физике в вечерней школе): Автореф. канд. пед. наук. – Майкоп, 2004. – 25 с.

4. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Toshkent, TDPU, 2013.

5. Zokirova D. N. INTEGRATION OF PROFESSIONAL AND EDUCATIONAL DISCIPLINES INTO TRAINING OF SELF-LEARNING MOTIVATED STUDENTS //Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 2021. – №. 6. – S. 24-28.

6. Zokirova D. N. Goals And Objectives Of Organizing Independent Work Of Students //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 179-182.

7. Sayfullayeva, D. A., Tosheva, N. M., Nematova, L. H., Zokirova, D. N., & Inoyatov, I. S. (2021). Methodology of using innovative technologies in technical institutions. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 7505-7522.

8. Nematillaevna Z. D. Problems in providing independent learning education and ways to prevent them //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 1431-1436.

9. Otamirzaev O. U., Zokirova D. N. Mustaqil o’rganishga undovchi ta’lim berish usullari va ularning samaradorligi //Міжнародний науковий журнал Інтернаука. – 2017. – №. 1 (1). – С. 50-52.

10. Otamirzaev O. U., Zokirova D. N. PROBLEMS ARISING WHEN APPLYING THE “BOOMERANG” METHOD IN THE COURSE OF TRAINING AND METHODS FOR THEIR ELIMINATION //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 11. – С. 270-274.

11. Зокирова Д. Н. Мустақил ўрганишга ундаш орқали таълим беришда гуруҳ бўлиб ишлашни қўллаб-қувватлаш //Научное знание современности. – 2018. – №. 4. – С. 15-21.

**TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINI IQTISODIY
JARAYONLARNI LOYIXALASH ASOSIDA RIVOJLANTIRISH-NING
PEDAGOGIK SHART – SHAROITLARI**

K.D. Kanglibekov

*Pedagogik innovatsiyalar, kasb-hunar ta’limi boshqaruv hamda
pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish
instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada professional ta’limda talabalarning mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik shart – sharoitlari yoritilgan. Iqtisodiyot sohasida bo’lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning loyihaviy-iqtisodiy faoliyating o’ziga xos, mazmuniy xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so’zlar: mustaqil ta’lim, refleks, bashoratlash, empirik, moliyaviy, marketing, innovatsiya, loyihaviy-iqtisodiy, algoritmlash, individual.

Bugungi kunda bo’lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida mustaqil ta’limni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil ishlarni bajarish jarayonida talabalarda ijodiy fikrlash reflekslari rivojlantiriladi. O’quv fani bo’yicha bilimlarni har tomonlama o’zlashtirishda mustaqil o’quv faoliyati muhim sanaladi. Chunki, yuqori darajadagi bilimni talabalarga o’quv auditoriyasidagi mashg’ulotlar to’liq bera olmaydi. Bunda mustaqil o’quv faoliyati bilim va ko’nikmalarni to’ldiruvchi va rivojlantiruvchi vazifasini bajaradi [1].

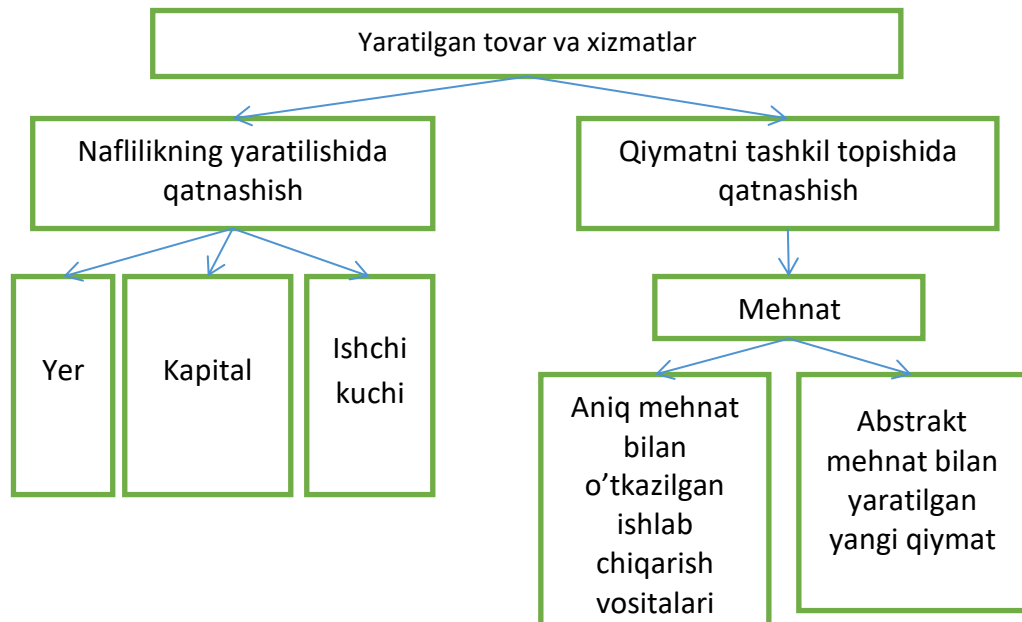
Mustaqil ta’lim – olingan bilim ko’nikma va malakalarni mustahkamlash qo’shimcha ma’lumot yoki materialni mustaqil o’rganish maqsadidagi o’quv shaklidir.

Mustaqil faoliyat muayyan fandan o’quv dasturida belgilangan hamda talaba tomonidan o’zlashtirilishi lozim bo’lgan bilim ko’nikma va malakalarni shakllantirishni amalga oshirishga xizmat qiladi o’qituvchi tavsiyalari asosida

auditoriya yoki auditoriyadan tashqarida bajariladi. Fanning xususiyatidan kelib chiqib mustaqil ishlar turlari bo'yicha topshiriqlar ishlab chiqiladi [2].

Bashoratlash bu jarayonni - oldindan aytib berish va ko'rish - bu turli ma'nolarga ega biri biriga yaqin tushunchalardir. Oldindan aytib berish – bu mantiqiy xulosalar asosida sub'ekt yoki ob'ektning kelajakdagi holati haqidagi mulohazalardir. Oldindan ko'ra bilish –bu ob'ektni qonuniy rivojlanishini anglashga asoslangan ob'ektni kelajakdagi holati haqida mulohazalardir. Oldindan ko'ra bilishning ilmiy, ilmiy bo'lmagan va empirik shaklini farqlashadi. Ilmiy ko'ra bilish tabiat, jamiyat (ob-havo bashoratlari, mamlakat rivojlanishining prognozi va boshqalar) qonuniy rivojlanishining ilmiy metodlar asosida qurishga asoslangan ilmiy nazariy natijalar hisoblanadi. Ilmiy bo'lmagan oldindan ko'rish real bo'lmagan, o'zaro bog'langan fantastik ko'rish (nostandart bashoratlari). Empirik ko'rish insonlarning har kungi tajribalariga asoslanadi [3].

Tashkiliy pedagogik shart - sharoitlar – ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchilarning o'qitish va rivojlanishni amalga oshirishlariga taaluqli bo'lgan usullar voitalar va qoidalardir. Tashkiliy pedagogik shart – sharoitlarni loyihalashtirishda ichki va tashqi omillarni o'rganib biz tashkiliy va pedagogik shart – sharoitlarning komponentlari o'zaro aloqadorligini va funktsional shartlanganligini taъminlovchi ta'limning yangicha mazmuniga o'qitishdagi yangicha tashkiliy shakllarga metodlarga va vositalarga ega bo'lgan tizimli yondashuvga tayandik. Tashkiliy pedagogik shart – sharoitlarni asoslashda tizimli yondashuv bizga talabalarning mustaqil tayyorgarliklarida iqtisodiy jarayonlarni rejalashtirishda qo'l keladi [4].

1.1-rasm. Ishlab chiqarish jarayonining ikki tomoni

Professional ta’limda talabalar mustaqil tayyorgarligining o’z ichiga bir qancha bloklarni qamrab oladi [8], [10]:

- Boshqaruv bloki me’yoriy – huquqiy moddiy – texnik kadrlar shart-sharoitlarini yaratish ishlab chiqarish va ta’lim berish jarayonlari yaxlitligini ta’minlash orqali uzluksiz professional ta’limning jadallashtiruvini taminlaydi.

- Psixologik – pedagogik blok o’qitish va tarbiyalashga shaxsga yo’naltirilgan va shaxsiy foaliyatli yondashuvlarni ta’lim jarayonining insonparvarlashuvi ijtimoiy – iqtisodiy munosabatlarning barqaror psixologik muhitining yaratilishini ta’minlaydi.

Pedagogik ta’lim nazariyasida loyihalash quyidagicha ikki jihatdan tahlil qilinadi. Birinchi - ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan pedagogik loyihalash texnologik loyihalash jarayoniga o’xshashlikda ko’rib chiqiladi. Bunda tegishli bosqichlar boshlang’ich materialni tanlash, uning xossalari darajalari va tayyor mahsulot sifati talablarini belgilash, texnologik jarayonning borishi va tayyor mahsulot sifati ustidan nazorat metodlarini aniqlashga qaratiladi. Ikkinchi - ijtimoiy-pedagogik

jihatdan loyihalashtirish pedagogik voqelikni o'zgartirish va shaxsiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan faoliyat sifatida qaraladi.

Tadqiqotlarda aniqlanganki, loyihalash jarayon sifatida me'yoriy va ijodiy tavsifga ega. Bir tomondan, loyihalash jarayoni me'yorlangan, o'z bosqichlari, amalga oshirish tamoyillari va usullariga ega. Boshqa tomondan, pedagogning ijodiy qadriyatli yo'nalganligiga tayanadi. Pedagogik ta'lim nazariyasida loyihalash muammosini ishlab chiqishda u “faoliyat” tushunchasi bilan uzviy bog'langan va faoliyatning taxminiy variantlarini yaratish hamda uning natijalarini tashxislashdan iborat, deb qaralgan tadqiqotlar alohida o'rin tutadi. Mazkur faoliyatda asosan loyihalash g'oyalari va uning yechimlarini generatsiyalash, ishlash va integratsiyalash, loyihalashning ijobiy natijasi sanaladi. Loyihalashda muayyan pedagogik-texnologik vazifalarni hal qilish natijasi ifodalangan bo'lib, muayyan g'oyani yaratish, konstruksiyalash va amaliyotda foydali natijagacha yetkazishni ko'zda tutadi [5].

“Professional ta'lim (Iqtisodiyot)” mutaxassisligi bo'yicha talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning quyidagi talablari keltiriladi. Dasturini o'zlashtirgan bitiruvchilarning kasbiy faoliyati sohasi turli mulkchilik shakli va sohasidagi firmalarning iqtisodiy, moliyaviy, marketingli va tahliliy xizmatlari; davlat hokimiyati organlari, idoraviy va akademik ilmiy-tadqiqot tashkilotlari; kasbiy ta'lim tashkilotlari; oliy ta'limning o'quv muassasalari, qo'shimcha ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi. Bunda talabalar kasbiy faoliyati ob'ekti bo'lib, xo'jalik yurituvchi agentlarning xatti-harakati, ularning harajatlari va mehnat natijalari, amal qilayotgan bozorlar, moliyaviy va axborot oqimlari, ishlab chiqarish va ilmiy-tadqiqot jarayonlari hisoblanadi. Mazkur ob'ektlar doirasida va kasbiy faoliyatning muayyan sohasiga qo'llagan holda iqtisodchi o'zining kasbiy kompetentligini amalga oshiradi [6].

“Professional ta'lim (Iqtisodiyot)” yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning asosiy maqsadi – bitiruvchilarning umummadaniy, umumkasbiy va kasbiy kompetentsiyalarini u yoki bu kasbiy faoliyat doirasida shakllantirish

hisoblanadi. Bitiruvchilar tayyorlanishi zarur bo'lgan kasbiy faoliyat turlariga ilmiy-tadqiqot, loyihaviy-iqtisodiy, tahliliy, tashkiliy-boshqaruv va pedagogik faoliyat kiradi.

Kasbiy faoliyatning loyihaviy-iqtisodiy ko'rinishidan kelib chiqqan holda quyidagi kasbiy vazifalarni hal qilishga tayyor bo'lishi kerak: noaniqlik omilini hisobga olgan holda topshiriqlarni tayyorlash va loyihaviy yechimlarni ishlab chiqish; uslubiy va normativ hujjatlarni ishlab chiqish; xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari tizimini o'ylab topish va yechimlarini ishlab chiqish; turi mulchilik shaklidagi muassasa va tashkilotlarning rejalaridagi iqtisodiy bo'limini ishlab chiqish; turli bozorlarda iqtisodiy agentlar harakatining strategiyasini ishlab chiqish [7].

Adabiyotlarni nazariy tahlil qilish iqtisodiyot sohasida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning loyihaviy-iqtisodiy faoliyatingo'ziga xos xususiyatlarini ochib berishda, ularga quyidagilarni kiritish imkonini berdi [9], [11]:

– fanlararo xususiyatga ega bo'lishi, turli o'quv fanlaridan bilimlarni jalb qilish va ularni loyihalashtirish natijasida olish;

– algoritmlashtirish, ular tahlil, maqsadni aniqlash, rejalashtirish, tashkil qilish, tartibga solish, nazorat va bashorat kabi vazifalarni amalga oshirishga yordam beradi;

– talabalarning kasbiy qiziqishlarini kasbiy vazifani to'liq ko'ra bilish hisobiga faollashtirish, belgilangan vazifani bo'lajak kasbiy faoliyatdan kelib chiqqan holda hal qilish;

– loyihaviy vazifalarni kompleks ravishda bajarish munosabati bilan talabalarning kasbiy o'z o'rnini topishini ta'minlovchi rivojlanishi, o'qitiladigan fanlarni real loyihaviy faoliyatga yaqinlashtirish, iqtisodiy muammolar/topshiriqlarni real voqelik vaziyatida yecha olish.

Hulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadqiqotchilar iqtisodiy jarayonlarni loyihalash faoliyat doirasida iqtisodchi tomonidan amalga oshiriladigan asosiy vazifalarni ajratib ko'rsatadilar. Ularga ko'ra, ushbu vazifalar loyihani tayyorlashda

iqtisodchi tomonidan hal qilinadigan vazifalarning umumlashtirilgan guruhini aks ettirib, umuman olganda istisodchi mutaxassisining kasbiy kompetentsiyasi iqtisodiy tahliliy va baholash faoliyati, iqtisodiy hodisalar va jarayonlarni bashorat qilish, korxonalar, muassasa, tashkilot va uning alohida omillarining xo'jalik-iqtisodiy rejalashtirish to'g'risidagi tasavvurlarni hosil qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Djuraev R.X., Tayloqov N.I. Axborotlashgan ta'lim muhiti-o'qitish samaradorligini oshirish vositasi // “Uzluksiz ta'lim”. IMJ. – T., 2004. – №3. – B. 3-7.
2. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish. - T. Fan, 2004, 124 bet.
3. Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Проективная деятельность будущего учителя. Учеб.пособие. – Т.: GrandPaper, 2011. – 92 с.
4. Ходжаев Б., Уразова М. Умумий педагогика. – Т.: ТДПУ, 2015.
5. Turayev M.F. Communicative competence and professional success of a modern teacher. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(02) 2021, 400- 403.
6. Turayev M.F. Training of future programmers for professional activity on the basis of modern information and pedagogical technologies. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 8, 2020, (Part II, 164-168)
7. Zokirova D. N. INTEGRATION OF PROFESSIONAL AND EDUCATIONAL DISCIPLINES INTO TRAINING OF SELF-LEARNING MOTIVATED STUDENTS //Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 2021. – №. 6. – S. 24-28.
8. Zokirova D. N. Goals And Objectives Of Organizing Independent Work Of Students //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 01. – C. 179-182.

9. Sayfullayeva, D. A., Tosheva, N. M., Nematova, L. H., Zokirova, D. N., & Inoyatov, I. S. (2021). Methodology of using innovative technologies in technical institutions. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 7505-7522.

10. Nematillaevna Z. D. Problems in providing independent learning education and ways to prevent them //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 1431-1436.

11. Зокирова Д. Н. Мустақил ўрганишга ундаш орқали таълим беришда гуруҳ бўлиб ишлашни қўллаб-қувватлаш //Научное знание современности. – 2018. – №. 4. – С. 15-21.

**MODERN METHODS OF TEETH HYPERSENSITIVITY TREATMENT
IN DIFFERENT GROUPS OF INDIVIDUALS**

Saidova N.A., Elova Kh.R.

Bukhara State Medical Institute

Resume.

Hypersensitivity of the teeth is one of the most common complaint of patients, which, as a rule, leads them to the dentist. Most often, hypersensitivity manifests itself as a sharp or moderate pain when exposed to various factors, these can be chemical (sour food), thermal (most often it is cold water, ice cream, a sharp change in cold drinks or food to warm) and mechanical (toothbrush, toothpick).

Hypersensitivity of hard tissues of the teeth, occurs quite often in violation of the structure of teeth's hard tissues (caries process, increased abrasion of dental tissues, enamel erosion, wedge-shaped defects, etc.), periodontal diseases, and in some cases without visible changes in teeth .

Key words: *hypersensitivity of dental hard tissues, remineralizing therapy, Denta-Fluo.*

The relevance of this article lies in the fact that ,in the group of elderly patients (55-75 year-olds) there were used various methods of treating this disease, each of which has its own advantages and disadvantages.

The article aims to compare several methods of hypersensitivity treatment of dental hard tissues and their effectiveness. Hypersensitivity of teeth is one of the most common complaints of patients, which, as a rule, lead them to the dentist. Most often, hypersensitivity manifests itself as a sharp or moderate soreness when exposed to various factors, these can be chemical (sour food), thermal (most often it is cold water, ice cream, a sharp change from cold drinks or food to warm) and mechanical (toothbrush, toothpick). Hypersensitivity of dental hard tissues, occurs

quite often in violation of the dental hard tissues' structure (caries process, increased abrasion of dental tissues, enamel erosion, wedge-shaped defects, etc.), periodontal diseases, and also in some cases without visible changes in teeth .

Purpose of the study: To evaluate the effectiveness of the treatment of hypersensitivity of dental hard tissues using various methods.

Materials and methods of examination: 24 people aged 55–75 years with hypersensitivity of dental hard tissues were under observation. All patients were taught hygienic care of the oral cavity and were divided into 2 groups: 1st (controlling group) - 12 individuals received local remineralizing therapy according to the method of P. A. Leus, E. V. Borovsky (applications of 10% calcium gluconate solution) , within 20 days. In the 2nd group (experimental group) — 12 patients received treatment fluorine-containing preparation from the company Dentals Pharma GmbH - "Denta-Fluo". Hypersensitivity of teeth hard tissues was detected by taking an anamnesis and complaints of patients to various irritants. During the collection of anamnesis, it was revealed that 30% of the individuals complained of thermal stimuli, 20% of chemical stimuli, and 50% had complaints of common irritants. Remineralizing therapy is a local prevention of dental caries, by restoring the mineral composition of teeth, helps to maintain the resistance of the enamel to the caries process and eliminate the increased sensitivity of teeth. E. V. Borovsky and P. A. Leus (1972) proposed a method for the prevention and treatment of initial manifestations of dental caries by using calcium gluconate and sodium fluoride. Before a prophylaxis session, patients brush their teeth for 2-3 minutes of hygienic paste. Next, the teeth are lined with cotton swabs moistened with a 10% solution of calcium gluconate. The application lasts 3-5 minutes. Upon completion of the application of gluconate, the second stage of the procedure is carried out: the teeth are covered with rollers moistened with a 2% solution of sodium fluoride for 1–2 minutes. Treatment with "Denta-Fluo" is a new and very effective component of the treatment of hypersensitivity of dental hard tissues .This preparation contains a special varnish containing in equal amounts of sodium fluoride and calcium

fluoride, which provides a quick and lasting result. The good effect is explained first by the sealing of the dentinal tubules with varnish and the rapid elimination of pain, and then by the gradual stimulation of the formation of secondary dentin by calcium fluoride compounds. Stages of treatment of dental hypersensitivity by using the drug "Denta-Fluo", the first step is to preliminarily clean the teeth with a professional fluoride-free paste, isolation of teeth from saliva using standard rollers.

The surface of teeth, previously dried with warm air, was treated with Denta-Fluo using sponge balls (Pele Tim). After application, the varnish was left on the tooth surface for 20 seconds. The patient was not recommended to eat solid food for two hours and not to brush his teeth for 12 hours after the procedure.

Clinical observations show that with such a complex treatment of hypersensitivity of dental hard tissues, the effect occurs rather quickly and is persistent, since remineralization processes occur both from the side of the enamel and from the side of the pulp: the content of calcium phosphate in the tissues of the tooth increases.

Results. In the treatment of hypersensitivity of dental hard tissues by various methods, we obtained the following results. When using the method of "remineralizing therapy" by a conservative method, complaints decreased in seven of those surveyed, in five they completely disappeared. During the treatment with the drug "Denta-Fluo" in the control group, all the complaints completely disappeared in all of the participants of poll sample.

With the traditional method, the course of treatment was 10 sessions and each individual procedure (including preparation to the procedure) took about (20-25 minutes), which, according to the patients, seemed very inconvenient, and when treated with Denta-Fluo, patients expressed positive opinions, apparently the reason for this, was not only the complete absence of pain reaction to various stimuli, but also the duration of treatment (in one visit).

Conclusions: Summing up, as a result of our study, we found that the treatment of hypersensitivity of dental hard tissues by using the drug "Denta-Fluo" is more effective and takes less time.

Bibliography:

1. Patrikeev, B.K. Diseases of teeth of non-carious origin / V.K. Patrikeev // Therapeutic dentistry textbook. - M.: Medicine, 1982.-S.136-140.
2. Borovsky, E.V. Non-carious lesions of the teeth: clinic and treatment / E.V. Borovsky, P.A. Leus, G.K. Lebedeva. - M.: Medicine, 1978. - 16 p.
3. Garage, I.S. Treatment of pathological abrasion of teeth using hydroxyapatite and fluorine-containing drugs: Abstract of the thesis. dis. ... cand. honey. Sciences / I.S. Garazh. - Stavropol, 2004. - 22 p.
4. V.A. Osipova, P.A. Burdina /Comparative analysis of the effectiveness of the use of dental preparations to reduce hypersensitivity of teeth// SCIENTIFIC NOTES SPbGMU im. acad. I. P. Pavlova - S.57-62
5. A. K. Iordanishvili, A. K. Orlov, V. V. Yankovsky / Hypersensitivity of dental hard tissues: prevalence and age-related features of the clinical course in elderly and senile people // Bulletin of St. Petersburg University 2014 - issue 4 - pp 137-144
6. Kovalenko I.P. /Efficiency of treatment of hyperesthesia of hard tissues of teeth by remineralization method /Belarusian Medical Academy of Postgraduate Education, Minsk// MODERN DENTISTRY N2 2013 P.85-88
7. Ivanova, T.I. Refinement of the crystal structure of apatite enamel of human teeth of the older age group / T.I. Ivanova, V.V. Golubtsov, O.V. Frank-Kamenetskaya, A.N. Shmakov // Mineralogical Museums. - St. Petersburg: St. Petersburg State University. - 2005. - P.246.
8. S.I. Gazhva, N.N.Shurova, O.V. doi.org/10.17116/stomat20189705111
9. Kamilov Kh.P. Saidova N.A. Experimental methods for reproducing gingivitis // Actual problems of fundamental, clinical medicine and the possibility

of distance learning. Materials of the international scientific and practical online conference. Samarkand, 2020. - P. 58.

10. Saidova N.A. The use of vector therapy for the treatment of hypertrophic gingivitis in adolescents // 1st Scientific and Practical Conference with International Participation. Topical issues of dentistry. - Moscow, 2018.

11. Kamilov Kh.P., Saidova N.A., Takhirova K.A., Makhmudova N.Z. Changes in indicators of local immunity of the gums and oral cavity in the treatment of hypertrophic gingivitis in adolescents // A new day in medicine. - Bukhara, 2020. - No. 2 (30). - S. 382-386.

12. Saidova N.A., Zoyirov T.E. Features of hypertrophic gingivitis in adolescents // Uzbekistan medical journals. - Tashkent, 2019. No. 3. S.83-85.

**COMPARATIVE STUDY OF LEXICAL AND GRAMMATICAL
PECULIARITIES OF STATIVE VERBS IN THE ENGLISH AND UZBEK
LANGUAGES**

Hislat mahalla of Almazar district

a student of Tashkent State National University

Botirova Mayjuda Jomuratovna

ABSTRACT: In this article important features of verbs in English and Uzbek languages were discussed. Through this article peculiarities of state verbs, their function and ways of usage in both languages were noted.

KEY WORDS: *dynamic, stative, integral seme, duration, result of ovement, execution, movement, skill, imagery, biological, confidently.*

Every English sentence must have a verb. The verb could be classified as dynamic, stative, or both. A dynamic verb describes an action; a stative verb describes a condition. This classification is important because it determines how the verb can and cannot be used. Knowing the difference between stative and dynamic verbs will help you speak and write correctly and avoid basic errors in exams or emails, as well as in many social, academic, and business situations. Dynamic verbs describe action. Examples are run, jump, work, play, eat, or drink. They are the most common type of verb and can be used correctly in all verb tenses and aspects. They are usually the easiest to learn. Stative verbs describe states or conditions. They can be used in simple and perfect tenses and aspects. However, they cannot be used in the continuous or progressive forms. This limitation makes stative verbs a little more difficult to master, which means practice is necessary. Dynamic/Stative verbs can be used in either way, depending on the context or

meaning. Examples are have, think, and feel. These verbs are usually the most challenging because there’s no one rule; you have to think about each situation separately. Practice is essential. However, by paying careful attention, you can learn to use these unusual verbs correctly and confidently.

State verbs in the sentences are realized in the active, reflexive, compulsive, passive and mutual voices. State verbs with integral seme «duration», «result of movement», «execution», «movement», «skill», «imagery», «biological», «physiological» and «psychic» – are realized in speech mostly in the active voice. The agent of this verbs finds expression in the character of the object. The agent of some state verbs with the integral seme «result of movement», «execution», «imagery», «physiological» and «psychic» do not appear as functions of the object in sentence. Agent's non-objectivity, but only its subjectivity, follows from the transitivity of certain state verbs. The agent of some transitive state verbs with the integral seme «execution» and «psychic», even though they have own object, they are not only the producer (source) of the state, but also the object of the produced state. The possibility of combining state verbs with a direct object, that means, their transitivity deserves special attention. State verbs with the integral seme «execution», «physiological» and «psychic» are realized in the sentence in a reflexive voice. Agent is an object in all cases. Verbs with the integral seme «duration», «result of movement», «movement», «biological», «physiological» and «psychic» are realized in speech in a compulsory voice. Stative verbs (or state verbs) have the following characteristics:

- ✓ They express a state rather than an action;
- ✓ They refer to thoughts, senses, emotions, feelings, and possessions;
- ✓ They are not usually used in the continuous (progressive) tenses (i.e. with -ing);
- ✓ Some verbs can be used as both state verbs and action verbs;

So as opposed to action verbs, they reflect a mental process rather than a dynamic activity. For example:

•I am playing football tomorrow (= action)

I went to town yesterday (= action)

•I think I will go to town (= a thought)

I hate spicy food (= an emotion)

There is not one way to classify them and words could fit in various categories, but here are some common examples of stative verbs placed into four common categories. Here are some stative verb sentences using these verbs. Remember these state verbs cannot be used in the continuous tenses.

➤ Thoughts - I doubt she will go tonight;

➤ Emotions - She adores her children;

➤ Senses - He smells very bad;

➤ Possession- That bag belongs to me;

We also use stative verbs for measurements, costs, and weights, so again these are not used in the continuous tenses: He weighs 190 kilograms;

Some verbs can express both an action and a state. However, they are usually being used to convey a different type of meaning in each case. Action verbs refer to something dynamic, such as some kind of activity, rather than stative verbs, which reflect a state of mind or a mental process. Here are some examples. As you can see, the action verbs can be in the continuous tense.

State: I have a car (= possession/ownership)

Action: I'm having a good time (= the action of enjoying oneself)

State: I see you have a new coat (= sense/perception)

Action: I'm seeing John now (= the action of having a relationship)

The verbs of state in the Uzbek language according to the extra-linguistic substrate express a huge number of processes associated with natural phenomena, the formation of thinking and human behavior, etc. In the process of analyzing state verbs in the Uzbek language by their semantic components, the following lexical-semantic groups of this semantic field were identified:

- 1) verbs of a continuous state,
- 2) verbs of a state that is the result of movement,
- 3) verbs of a performance state,
- 4) the verbs of the state of motion,
- 5) the verbs of the state of skill,
- 6) the verbs of the figurative state,
- 7) the verbs of the biological state,
- 8) the verbs of the physiological state,

9) the verbs of the psychic state. In these lexical-semantic groups, «state» is an archisema, and «duration», «result of movement», «execution», «movement», «skill», «imagery», «biological», «physiological» and «psychic» - an integral seme within its lexically semantic group.

The agent actant of state verbs in the active voice with the integral seme «duration» (turmoq 'to stand', o'tirmoq 'to sit', yotmoq 'to lie'), «result of movement» (to'xtamoq 'to stop', tinmoq 'to rest', zanglamoq 'to rust'), «execution» (salqinlamoq 'to relax in a cool place'), «movement» (kuchaymoq 'strengthen', og'irlashmoq 'get heavy', tezlashmoq 'accelerate'), «skill» (ko'nikmoq, odatlanmoq 'to get used to'), «imagery» (alangalanmoq 'to ignition', mixlanmoq 'to be nailed', qaqqaymoq 'stick up'), «biological» (qarimoq 'getting old', chanqamoq 'to be thirsty', gullamoq

'blooming'), «physiological» (uxlamoq 'to sleep', ozmoq 'to lose weight', charchamoq 'get tired'), «psychic» (qo'rqmoq 'to afraid', hayajonlanmoq 'exciting', g'azablanmoq 'to get angry') etc. is realized in logical entities of an objective nature.

References

1. Ivanov S.N. About voice category with suffix '-gan' in Uzbek language. «Questions of Linguistic knowledge», 1957. № 2; Ivanov S.N. Notes about Uzbek language syntax. – L. 1959; Martinov V.V. Category of language. – M.,1982. p.111; Ivanova I. P., Burlakova V.V., Pocheptsov G.G. Theoretical grammar of modern English. – M. 1981. p.74.
2. Popov A. Comparative syntax in nominative, vocative, accusative cases «Philological notes», № 4-5. 1879;
3. <https://learnenglish.britishcouncil.org/grammar/b1-b2-grammar/stative-verbs>.
4. <https://www.perfect-english-grammar.com/stative-verbs.html>.

**FORMATION OF FRIENDLY RELATIONS IN PHYSICAL EDUCATION
CLASSES FOR CHILDREN 6-7 YEARS OLD**

F. Kholikov from Jizzakh State Pedagogical Institute

Resume: This article reveals the current search for effective ways and means of forming relationships that affect the formation of socially valuable qualities of the child's personality and determine his behavior in the society of his peers; orientation of behavior.

Key words: relationship, humanism, personality, benevolence, responsiveness, justice, empathy.

The study of human relations, which has become, according to prominent scientists, the "problem of the century", is a key problem for social psychology. The development of social and emotional intelligence, emotional responsiveness, empathy, the formation of readiness for joint activities with peers, the formation of a respectful attitude and a sense of belonging to one's family and to the community of children and adults in preschools is the content of the social and communicative development of children.

Therefore, the study of the child in the system of his relations with peers in the kindergarten group acquires great importance and relevance, since preschool age is a particularly crucial period in education. It is the age of the initial formation of the child's personality. At this time, in the communication of the child with peers, rather complex relationships arise, which significantly affect the development of his personality.

Communication with children is a necessary condition for the mental development of the child. The need for communication early becomes his basic social need. Communication with peers plays an important role in the life of a preschooler. It is a condition for the formation of the social qualities of the child's

personality, the manifestation and development of the beginnings of friendly relations between children.

Communication with children is a necessary condition for the mental development of the child. The need for communication early becomes his basic social need. Communication with peers plays an important role in the life of a preschooler. It is a condition for the formation of the social qualities of the child's personality, the manifestation and development of the beginnings of friendly relations between children.

So in his works, the American psychologist T. Shibutani, developing this idea, says that children whose parents keep them from playing with their peers often experience difficulties in relationships in life. He wrote that only "a group of equals accustoms the child to mutual actions and severely corrects mistakes." T. Shibutani suggested that the lack of that experience of a child's communication with peers dulls the ability to understand other people.

Pedagogical and psychological studies show what a big role in shaping the relationship of children with each other can play, which for a small child is not only a school of knowledge of the surrounding world of adults, but also a school of human relations. The way of life of children in kindergarten and the peculiarities of their activities also leave a certain imprint on the relationship of children.

At present, in the theory and practice of preschool pedagogy, more and more importance is attached to children's joint activities as a means of moral education. Joint activities unite children with a common goal, task, joys, sorrows, feelings for a common cause.

Of particular importance in shaping the personality of older preschoolers are relationships that are built on the basis of goodwill. As noted by P.F. Lesgaft, the physical education of children should not be limited only to the improvement and formation of motor skills, it must also be associated with the tasks of moral education. However, to date, these opportunities have not been practically taken into

account and, therefore, they are not sufficiently realized in the motor activity of preschoolers.

The joint motor activity of children, a variety of physical exercises, ways of organizing preschoolers, emotional richness, rhythm, musicality and aesthetics of movements create ample opportunities for accumulating positive experience of interaction between older preschoolers and peers. The social orientation of the individual is manifested and formed in relationships, it is extremely important that humane relations be dominant, one of the important components of which is benevolence.

Benevolent relations are a product of the socially conditioned content of communication. Communication, being the most important social need of a developing personality, is inseparable from relationships. Their bilateral meaningful relationship is emphasized in philosophical, psychological, and pedagogical works. Communication and attitude are two interrelated and interdependent aspects of the phenomenon

“Goodwill is an attitude towards a person, focused on promoting his good, on doing good. Subjectively, benevolence is manifested in goodwill, sympathy, sympathy, beneficence. From a moral point of view, benevolence is a duty of man. Goodwill emphasizes not only the unconditional recognition in another person of his moral dignity, but peacefulness, friendliness, and readiness for fruitful cooperation are expressed.

The benevolent relations of preschoolers in the process of physical education are a general emotional-positive orientation of the child's behavior in his relationships with peers, manifested in the ability to sympathize, understand the state of peers, in readiness to provide assistance and cooperate in joint motor activity.

In modern studies, motor activity is considered as an activity aimed at physical development and motor activity, as a means of versatile influence on the child. In older preschool age, the physical abilities of children increase. Preschoolers already have a good command of most of the main types of motor actions. This makes it

possible to use physical exercises more widely for the purposeful development and education of the child's personality, enriching the culture of communication with peers.

General developmental exercises are performed by children mainly in the frontal way and in all directions. Practically no exercises are carried out in pairs, triples, subgroups without an object, with objects, with one common object (exercises with a long rope, etc.), which prevents the accumulation of valuable experience in a friendly attitude of preschoolers.

The widespread use of joint exercises will contribute to the development of cooperation, which requires the ability to agree, coordinate one's actions with children, respond positively to a mismatch in movements, etc. In the course of the main movements, situations arise that put children in front of the need to help their peers. Preschoolers can be involved in helping each other, which contributes to the development of a caring attitude towards those who need it.

It should be noted that one of the productive forms of the educational process in the system of preschool education, outdoor games and physical exercises, not only improve the health and develop the child's body, but also is a means of educating character, affect the behavior of children.

Outdoor games can be practiced at any time of the year. From one child to the whole group can take part in games, you can play with adults and without their participation

Classes with outdoor games contribute to the education in children of discipline, collectivism, determination, courage and other qualities necessary for every person.

List of used literature:

1. Smirnova E. Igry, napravlenные na formirovanie dobrojelatelного otnosheniya k sverstnikam [Text] / E.O. Smirnova, V. Xolmogorova // Doshkolnoe vospitanie, 2003, № 8, p. 73-77.

2. Smirnova E. Doshkolnyy vozrast: formirovanie dobrojelatelnyx otnosheniy [Text] E.O. Smirnova, V. Xolmogorova // Doshkolnoe vospitanie, 2003, № 9, p. 68-76.
3. Agapova I.A. Featured games for preschoolers / I.A. Agapova, M.A. Davydova. M.: ARKTI, 2008. - 124 p.
4. Varenik E.N. Fizkulturno-ozdorovitelnye zanyatiya s detmi 5-7 let. - M.: TTs Sfera, 2009. - 128 p.
5. Kojukhova N.N., Ryjkova L.A., Samodurova M.M. Vospitatel po fizicheskoy kulture v doshkolnom uchrejenii: Uchebn. posobie dlya studentov fak. doshk. obrazovaniya high ped. uchebn. zavedeniy / N.N. Kojuxova, L.A. Ryjkova, M.M. Samodurova. - M.: Akademiya, 2002. - 316 p.
6. Goroxova M.Yu. Development of activity and self-sufficiency of pre-school children: monograph / M.Yu.Goroxova. - Samara: GOU SF GOU VPO MGPU, 2011. - 104 p.
7. Gromova O.E. Sporting games for children / O.E.Gromova. - M.: TTs Sfera, 2009. - 128 p.
8. Pedagogicheskiy slovar: [ucheb.posobie dlya studentov vuzov] / pod red. V.I. Zagvyazinskogo, A.F. Zakirovoy. - M.: Akademiya, 2008. - 344 p.
9. Stepanenkova E.Ya. Theory and methods of physical education and child development: Ucheb.posobie for stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / E.Ya. Stepanenkova. - 2-e izd., Ispr. - M.: Izd. center "Academy", 2006. - 368 p.
9. Finogenova N.V., Reshetov D.V. Vozmojnosti podvijnyx igr v protsesse sotsialno-lichnostnogo razvitiya detey 5-6 let // Uchenye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta. 2012. № 8. S. 98-102.
10. Elkonin D.B. Psychology igry / D.B. Elkonin. - M.: Pedagogika, 1978. - 304 p.

11. Kholikov, F. (2020). THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN FAMILY AND PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN FORMING A HEALTHY LIFESTYLE FOR CHILDREN 6-7 YEARS OLD. *Journal of pre-school education*, (1).
12. Kholikov, F. (2021). ORGANIZATION AND CONDUCT OF COMPETITIONS FOR CHILDREN FROM 6 TO 7 YEARS OLD .: ORGANIZING COMPETITIONS FOR CHILDREN FROM 6 TO 7 YEARS OF AGE. *Journal of Preschool Education*.
13. Kholikov, F. (2021). 2021 METHODOLOGY OF PHYSICAL EDUCATION OF CHILDREN FROM 4 TO 7 YEARS. *Journal of Preschool Education*, 4 (*Preschool education journal*).

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARINING
O’RGANILISHI BO’YICHA QO’SHIMCHA MA’LUMOTLAR

Ikbol Ismailova Olimboyevna

*Xorazm viloyati Tuproqqal'a tumani 2-son umumta'lim
maktabi. O'zbek tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Telefon raqam: +998888588086

Annatsiya: Ushbu maqola mumtoz adabiyotdagi tasavvufiy g’oya va timsollarga ega bo’lgan asarlar mohiyatini tushunish va izohlash , badiiy asarlardagi munosib namunalarga tayangan holda o’zida yuksak insoniy fazilatlarni tarbiyalashga intilish ; asardagi milliy ruh, o’zbekona insoniy sifatlar hamda chigal munosabatlarda o’z hayotiy tajribasi va asar tasvirini qiyoslagan holda baho bera olish. Badiiy asar qahramoni ruhiyatini anglash va faol munosabat bildirish haqida.

Kalit so'zlar: Adibning portreti, slaydlar, oyto’ldi nomi, arg’uvon, salohiyat, andisha ,

Kirish: Ulug’ adib va shoir Yusuf Xos Hojib qalamiga mansub “ Qutadg’u bilig” turkiy tilda yaratilgan she’riy shoh asardir. Uni qomusiy asar deb atasak bo’ladi . Chunki “ Qutadg’u bilig “ da xalq hayotining barcha tomonlari o’z aksini topgan. Unda ezgulik , insonparvarlik g’oyalari ta’sirli ravishda bayon etilgan . Bu kitob juda azizdir . Bu kitobni o’quvchi va baytlarining mag’zini chaquvchi kishi kitobdan ham azizroqdir . Kitob qaysi yurtga , yo qaysi iqlimga yetib borsa , g’oyat yaxshiligidan , nihoyatda darajada ajibligidan o’sha ellarning donishmandlari , olimlari uni matlub ko’rishgan .

Asosiy qism: Bu kitobni yozgan kishi Balosog’unda tug’ilgan , sabr – qanoat sohibidir. Ushbu kitobni Qoshg’arda yozib tugatib , Mashriq podshohi Tavg’ochxon

huzuriga keltirgan , podshoh uni taqdirlab va e’zozlab saroyida Xos Hojiblik lavozimiga tayin qilgan . Shuning uchun u Yusuf Ulug’ Xos Hojib nomi bilan mashhur bo’lgan . Bu kitob quyidagi qahramonlari bilan qadrlidir : biri – adl , ikkinchisi davlat , uchinchisi – aql , to’rtinchisi – qanoat . Yana bularning har biriga turkcha nom berilgan . Adlga – Kuntug’di “elig” nomi berilib , “ podsho” o’rnida tutilgan ; davlatga – Oyto’ldi nomi berilib , vazir lavozimiga qo’yilgan ; aqlga – O’gdulmish nomi berilib , vazirning o’g’li o’rnida tutilgan ; qanoatga _ O’zg’urmish nomi berilib , O’gdulmishning qarindoshi deyilgan.

Kitobda ular orasidagi suhbat munozara va savol – javob tarzida hikoya qilingan.

“ Qutadg’u bilig” da insonning qadr – qimmatini bilim bilan belgilanishi , tilning fazilatlari , foyda va zararlari haqida ...

Olamga odamzod sara mavjudot sifatida keldi , u salohiyat , bilim va zakovatga ega bo’ldi .

Unga tabiat aql va on ato qildi , so’zlash qobiliyatini berdi, uni andisha , xushxulq va go’zal fe’l bilan ta’minladi .

Unga bilim hadya qildi , shu tufayli inson ulug’likka erishdi , zakovatlar ato qildi , shu tufayl inson chigal jumboqlarni hal qildi .

Tabiat kimga zakovat , aql – idrok , bilim bersa , u ezgu ishlar qilishga qo’l uradi .

Bilimning buykligini va zakovatning ulug’ligini anglagin , bu ikkalasiga ega bo’lgan sara kishilar ulug’likka erishadilar .

Zakovatlilar uqadilar va bilimlilar biladilar , bilimli va zakovatlilar tilaklariga yetadilar .

Bilim haqida nimalar deyilgan , bu so’zning ma’nisini chaq , bilimli kishilardan balo – ofatlar yiroqlashadi .

Zakovat va bilimning ochqichi tildir , odamni yorug’likka boshlovchi til – ravon tilni o’rgangin .

Odamni til ulug’laydi , uni baxtiyor qiladi , uning boshiga balolar keltiradi .

Til qafasda yotuvchi arslon kabidir , qafasdagi g’addor vahshiy boshinga yetishi hech gap emas .

Sen o’zingning eson – omonligingni istasang , tilingdan zinhor yaramas so’zlarni chiqarmagin .

Bilib – tushunib so’zlangan so’z donolikdan dalolatdir , nodon – johilning so’zi o’z boshini yeydi .

Ko’p so’zlashdan ortiqcha naf ko’rmaganma , so’znin ko’pidan foyda ham topmaganman .

So’zni ko’p so’zlamasdan biroz oz so’zlagin , ming so’zli chigalni bir so’z bilan yechgin .Odam so’z tufayli ulug’likka erishadi , podsho bo’ladi , ko’p va ortiqcha so’z esa yuzni yerga qaratadi .

Haddidan ortiq so’zlaganlarni ezma deyiladi , shuningdek hech so’zlamaganlarni gung deb ataladi .Madomiki shunday ekan , o’rtacha yo’riqqa amal qil , o’rtacha yo’riqqa amal qilgan odam yuksaklikka erishadi .

Odam ikki narsa tufayli qarimaydi : biri yaxshi fe’li , ikkinchisi esa ezgu so’zi .Odam tug’iladi va o’ladi , uning so’zi qoladi , inson o’ladi , uning nomi mangu qoladi , buni unutma .O’zinga o’lmas mangu nom istasang , fe’lingni va so’zingni ezgu tutgin , ey dono.Odamdan odamga meros bo’lib so’z qoladi , bu meros qolgan pand – nasihatlariga amal qilinsa nafi behisob bo’ladi .

So’ngra shunday sifatlarga ega bo’lgan kishi nimalarga sazovar bo’lishi haqida bahs –munozara tashkil qilinadi . O’quvchilar javobidan keyin bilim va zakovat egasi erishi mumkin bo’lgan yutuqlar birgalikda tahlil qilinadi . O’quvchilar tomonidan aytilganlar , biz istagandek ravon , silliq bo’lmasligi tabiiy . Balki bu fikrlar shunisi bilan go’zalroqdir . Chunki , ular o’quvchilarning o’z fikri , o’z so’zi o’z mulohazasi bo’lganligi bilan qadrli . Mana shu harakatlar o’quvchini bora – bora fikr kishisiga aylantiradi . Fikr kishisi bo’lsh bilan birga uning taffakkuri kengayadi.

Asarning qolgan qismlarini o’rganishda mustqail fikrlashga undovchi o’ziga xos usullarni qo’llasak , tabiiyki , dars samaradorligi oshadi . egallanishi lozim bo’lgan bilim o’quvchilarning o’zlari tomonidan o’zlashtirilsa foydaliroq bo’ladi .

O’zlari bevosita ishtirok etgan bilim olish jarayoni o’quvchilarga zerikarli bo’lmaydi , malol kelmaydi .

Asar qahramonlarining o’zaro suhbatini asosida qurilgan . Yusuf Xos Hojib tasvirida Kuntug’di “qilmishlari to’g’ri , fe’li rost , tili chin , yetuk , ko’zi va ko’ngli boy , bilimli , zakovatli , hushyor , yomonlarga misli bir olov edi ”.

Oyto’ldi – vazir , ayni paytda Davlat ramzi . Uning fe’l – atvorida barcha ezgu hislatlar mujassam . Shunga qaramay , davlat alohida e’tiborni ham talab qildi . Yusuf Xos Hojib bunday mulohazalarni o’z qahramonlarini so’zlatish orqali ko’rsatib beradi .

Kuntug’di ezgu kish hech qachon o’z tabiatini o’zgartirmaydi , chunki yaxshi qiliq oq sut bilan kirsak , o’lim kelib tutmaguncha o’z tarzini buzmaydi , deb uqtiradi .Oyto’ldi butun umrini el – yurt ishiga , mamlakat ravnaqiga , yurtda tinchlik , osoyishtalik va farovonlikni yuksaltirishga sarflaydi . Ammo voqealar davomida vafot etadi . Aslida , bu davlatnin bebaqoligiga ishoradir .

Davlatga Oytoldi degan nomning berilishi ham ramziy – majoziy ishoralarga boy . Ular yuqoridagi matnlar mazmuniga singdirilgan .

O’gdulmish – asardagi eng faol qahramon . U – Oyto’ldining o’g’li . O’gdulmish so’zining ma’nosi o’g bilan bog’liq . U aql , idrok ma’nosiga ega . O’gdulmish “aql bilan ziynatlangan “demakdir .

Elig bilan savol – javoblarda O’gdulmish turli – tuman kasb – hunar egalarining fazilatlari haqida gapiradi . Uning bek , vazir , elchi , kotib xazinachi va boshqalar haqidagi fikrlari hayotiyligi , pand- u o’gitlarga boyligi bilan ajralib turadi .

O’zg’urmish so’zining ma’nosi “ hushyor qiluvchi “ , “sergaklantiruvchi ” degani . Uning zohid qiyofasida ko’rinishida shu ma’noga uyg’unlik bor . U behuda ishlar bilan band bo’lish , har xil mayda – chuyda orzu – havaslarga ovunib umrini behuda o’tkazib yuborishdan ogohlantiradi . Mudrab borayotgan tuyg’ularni

sergaklantiradi . Dunyoda faqat davlat yoki aql bilan bitirib bo'lmaydigan ishlar ham borligidan , inson ko'nglida nozik tuyg'ular mavjlanib turishidan xabar beradi, shu tuyg'ularga beparvo bo'lmaslikka undaydi , umrini behuda o'tkazmaslik uchun hushyorlikka chaqiradi .

Bir obrazga turli o'xshatishlarni keltirib izohlash ham “ Qutadg'u bilig ” badiiyatiga xos xususiyatdir .

Masalan , kishining yuzi suyak , oy , osh , arg'uvon , bo'zga o'xshatiladi . Suyak or – nomussiz kishiga nisbatan qo'llanadiki , bu bilan shoir uning hech kimga keraksizligi , tashlandiq narsa barobaridagi shaxs ekanini uqtiradi . Oy esa Sharq adabiyotida yuz go'zalligining ramzidir . Yuzning oshga o'xshatilishi kishi tashqi ko'rinishining yoqimligiga ishora , Arg'uvon – qizil yuz timsoli . Qizl yuz esa go'zallikning o'ziga xos “ o'lchov birligi” dir . Bo'z qo'rqib ketgan yoxud noqulay ahvolda qolgan odam yuzining belgisi sifatida keladi .

Bu hodisani lashkarboshiga nisbatan qo'llangan tashbehlar silsilasida ham ko'rish mumkin . ularda lashkarboshining kuchliligi , yovga dahshat solishi arslonga , doimiy hushyorligi zag'izg'onga , baquvvatligi qoplonga , hujumkorligi va dushmanga hamlasi to'ng'izga , mardanovarligi bo'riga , jang taktikasidagi mohirligi , hiyla va tadbirkorligi tulkiga , shiddati ayiqqa, qasoskoligi qo'tos va tuya erkagigerkagigi , tunlari hushyor va bedorligi ukki- bo'yo'g'liga o'xshatiladi .

Xulosa: Bularning hammasi shuni ko'rsatadiki , “Qutadg'u bilig” – turkiy tildagi dastlabki yirik yozma doston , o'zida turkiy xalqlar og'zaki ijodi an'analarini juda kuchli ta'sirini saqlagan .

Adib hikmatlari o'qib bir narsaga amin bo'lasiz : U hayotni sevadi, umrning har bir daqiqasini qadrlaydi , g'animat biladi . Shuning uchun ham har qanday og'ir kunlarda yashashga intiladi , izlanishdan to'xtamadi , kelajak avlodga o'z tajribalarini pand – nasihatlarini yetkazishga intildi .

Foydanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. A.Qayumov. Qadimiyat obidalari. T., 1972.
2. B.To'xliiev. O`zbek adabiyoti. 9-sinf. Darslik. T., 2000.
3. 11-sinf adabiyot darsligi
4. I.A.Karimov. Istiqlol va ma`naviyat. Toshkent, 1994.
5. R.Vohidov, H.Eshonqulov. Mumtoz adabiyot-hikmat xazinasini. Buxoro, 2001.Qutadg'u bilig haqida aytgan fikrlari.

KASR HAQIDA TUSHUNCHA VA KASRLARNI O'QITISHDA YANGI INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH

Xaydarova Tozagul Gafurovna

Andijon viloyati Izboskan tumani Yangi avlod MFY 2-uy.

Izboskan tumani XTB ga qarashli 14-umumiy o'rta ta'lim maktab

1-toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kasr haqida tushuncha va kasrlarni o'qitishda yangi innovatsiyalaridan foydalanish, miqdorlar ustida arifmetik amallar, miqdorlarning ulushlari bilan tanishtirish metodikasi, bir xil maxrajli kasrlar ustida amallar va oddiy kasrlar va uni o'qitishning ahamiyati haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kasr, arifmetik amal, miqdorlarning ulushlari, bir xil maxrajli kasr, oddiy kasr.

Kirish:

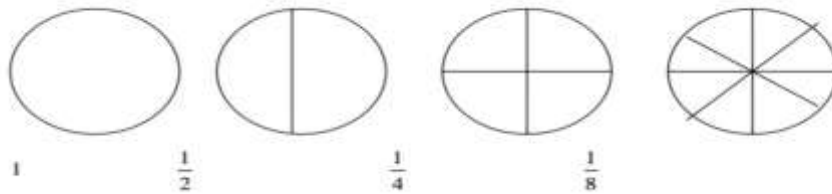
Kasr tushunchasini o'rganish ham sonlar arifmetikasi bilan geometriyaning elementar elementlari o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi. Kasr tushunchasi matematikada muhim o`rin tutuvchi va boy amaliy qo`llanishga ega bo`lgan miqdor tushunchasi bilan uzviy bog`liqdir. Kasr tushunchasi narsalarni teng bo'laklarga bo'lish, parchalash, yeyish kabilardan kelib chiqishi mumkin.

Kasrlarning asosiy tushunchalari maktabgacha yoshdan boshlab beriladi. Masalan, olma, tarvuz, bodring, non va hokazolarni bir necha bo'laklarga bo'lib ko'rgan va asosiy tushunchalarni olgan. Shu maqsadda bolalarni o'z ulushlari, yozish, solishtirishga o'rgatish, sonning kasr va kasr sonini topishga oid masalalar yechish, masalalar ko'rsatib boriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Kasrlarni o'rganishda ko'rsatmalilik va ko'rgazmali qurollar masalasi alohida ahamiyatga ega. Kasrlarni o'rganishning ushbu bosqichida o'qitish, ayniqsa, to'liq

vizual bo'lishi kerak. Bu ko'rgazmalar orasida qalin qog'ozdan kesilgan mevalar, qovunlar, tarvuzlar, lentalar, turli o'lchamdagi doiralar, kvadratchalar, turli shakl va o'lchamdagi to'rtburchaklar bor. Ushbu fanlarni ming qismga bo'lish bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni ko'proq o'tkazish kerak. Bolalarni turli qismlarning nomlari va shakllanishi bilan tanishtirgandan so'ng, ularga har bir qismni qanday aniqlash kerakligini tushuntirish kerak.

$$\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{1}{3}, \frac{1}{8}$$

va boshqa ko'rinishdagi yozuvlar bilan "surat" va "mahraj" terminlarini kiritmasdan tanishtiriladi. O'quvchi ikkidandan bir ulushni belgilashni talab qilsa, buning uchun o'quvchilar chiziq chizishadi va chiziq ostiga ikkini, chiziq ustiga birni yozishadi. Bolalarni ulushlarini yozishi bilan "ulushlar" mavzusini birinchi darsdayoq tanishtirish lozim. Figuralarni teng bo'laklarga amaliy bo'lish asosida ulushlarni taqqoalash ham o'tkaziladi. "Ulushlar" mavzusiga asoslangan holda kasrlarning hosil bo'lishi bilan 4-sinfda tanishtiriladi. Bu yerda ham ko'rgazmali qurol bilim berilishining bosh mezoni bo'ladi. Narsalarni, shakllarni va boshqa atrofdagilarni teng bo'laklarga bo'lish va shu bo'laklardan bittasini, ikkinchisini, uchinchisini,... olish masalasi, uni ifodalash va yozish asosiy vazifa bo'ladi. Bunda kasr, kasrlarning surati, mahraji kabi terminlar bilan tanishtiriladi.

Natijalar:

Kasrlarni yozishni bajarishda quyidagi qoidaga amal qilish eslatiladi.

$$\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{1}{3}, \frac{1}{8}$$

Chiziq ostidagi son kasrning maxraji deb ataladi va butun narsaning nechtaga teng ekanligini ko'rsatadi. Kasrga yozilgan raqam karning tasviri

deb ataladi va teng qismlardan nechtasi olinganligini ko'rsatadi. Boshlang'ich maktabda maxraji 10 dan oshmaydigan kasrlar hisobga olinadi. Imkon qadar turli xil raqamlardan foydalangan holda, talabalar boshqa maxrajlar bilan ham tanishadilar.

Miqdorlar kasrlar bilan bevosita bog'liqdir. Tabiatda uzunlik, vazn, vaqt va hokazo kabi miqdorlar mavjud. Ularni har qanday teng qismlarga bo'lish mumkin. Bunday miqdorlarni bir birlikda o'lchash har doim ham butun sonlarni keltirib chiqarmaydi.

O'quvchilar butun sonlar ustida bajariladigan amallar qoidalarini takrorlash bilan bir qatorda barcha hisob-kitoblarni o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda og'zaki bajarishga, barcha amallarni tez va aniq bajarishga odatlantirishlari kerak.

Kasrlarni o'rganishning birinchi bosqichidan boshlab, o'quvchilar kasr hisoblarini, shuningdek, boshqa yozuvlarni yozishni talab qilishlari kerak.

a) Surat va mahrajlar bir xil kattalikdagi raqamlar bilan yozilishi kerak;

b) Kasr chizishi albatta gorizonta bo'lib surat va maxrajdan barobar masofada turishi, kasr hadlari chiziqqa tegmasligi kerak

Muhokama:

O'nli kasr butun son bo'lmagan sonlar ustida amallarni bajarish kerak bo'lganda ishlatiladi. Bu mantiqsiz tuyulishi mumkin. Ammo bu turdagi raqamlar ular bilan bajarilishi kerak bo'lgan matematik operatsiyalarni sezilarli darajada osonlashtiradi. Bu tushuncha vaqt o'tishi bilan, ularning yozishlari tanish bo'lganda va o'qish qiyinchilik tug'dirmaydi va o'nli kasrlar qoidalari o'zlashtiriladi. Bundan tashqari, barcha harakatlar allaqachon ma'lum bo'lgan takrorlanadi, ular natural sonlar bilan o'rganiladi.

Barcha matematik kasrlar ikkita katta raqamga bo'linadi: oddiy va o'nlik. Ulardan birinchisining xususiyatlari oldingi xatboshida tasvirlangan edi, shuning uchun endi ikkinchisiga e'tibor qaratish lozim.

Sonning kasrini topishga doir masalalarni yechishda kasrning mazmuni ochiladi va mustahkamlanadi. Bunday masalalarni yechishga sonning bir ulushini

topishga doir masalalarni yechish malakasi asos bo'ladi. Bu malakani tarkib toptirish ikkinchi sinfdan boshlangan edi. Sonning kasrini topishga doir masalalarni yechish mos ko'rsatmalilikka asoslangan bo'lishi kerak.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishda o'quvchilar oddiy mavzulardan murakkab mavzularga o'tishlari zarur. Shundagina dars tushunarli va qiziqarli bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda kasr tushunchasini shakllantirish 3-sinfdan boshlab kasr tushunchasi bilan olib boriladi. Boshlang'ich sinflarda kasr tushunchasini olma, tarvuz, qovun kabi ko'rgazmali qurollar, geometrik shakllar: doira, kesma, kvadrat, to'rtburchaklarsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Boshlang'ich sinflarda kasr tushunchasi o'quvchilarni qismlarga bo'lib o'rganishga, taxmin qilishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ismoilova D. Va boshqalar “Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi” Ma'ruzalar matni Termiz 2005.
2. Jumayev M.E. “Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'uloti” Toshkent: “Yangi asr avlodi” 2006.
3. Jumayev M.E., Tojiyeva Z.G. “Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi” Toshkent fan va texnologiya 2005.
4. Bekboyeva N.M., Adambekova G.A. “Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi” Toshkent o'qituvchi 2003.
5. Bikbayeva N.U, R.I.Sidelnikova, G.A. Adambekova. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (O'rta maktab boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma.) Toshkent. —"O'qituvchi" 2003.
6. Axmedov M. , Abduraxmonova N., Jumayev M.E. Matematika darsligi metodik qo'llanma. Toshkent. —"Sharqr" 2005.

**JALOLIDDIN RUMIY MUHAMMAD AL - BALXIY QALBLARGA
OTASH SOLGAN ALLOMA**

Aslanov Asatillo Ekramovich

NavDPI, Fakultetlararo chet tillari kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ota-bobolari asli Xorazmlik bo'lgan Jaloliddin Rumiyy Muhammad al- Balxiy (1207- 1273) shoir, mutafakkir va mavlaviylar tariqatining norasmiy shayxining ijodiga va diniy aqidalarga fikr va tuyg'ularni zanjirband etuvchi urflarga qarshi kurashgani haqida fikr yuritilgan.

Tayanch soʻz va iboralar: tariqat, tasavvuf, diniy mazhab, diniy aqida, ruh dialektikasi, ro'yo va haqiqat, Xizr chashmasi, falsafiy qarashlar, haqiqat nuri, umumbashariy zot, moddiy va maʼnaviy hayot.

Ota-bobolari asli Xorazmlik bo'lgan Jaloliddin Rumiyy Muhammad al- Balxiy (1207- 1273) shoir, mutafakkir, mavlaviylar tariqatining norasmiy shayxi edi. U tug'ilishidan ruhiy quvvat sohibi bo'lgan. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida yozilishicha, Mavlono Muhammad Jaloliddin Rumiyy olti yoshida ekanida uylarining tomida o'z tengqurlari bilan o'ynab yurar edi. Tengqurlaridan biri unga: "keling birga tomdan sakraymiz",- deydi. "Bu it va mushuklarning ishidir. Agar sizning joningizda quvvate bolsa, osmon tomiga sekreli" deydi va shu holatda tomdan havoga ko'tarilib, ko'zdan g'oyib bo'ladi. Bolalar iztirobdan qichqirishib qoladilar. Bir lahzadan keyin Jaloliddin Muhammad yig'lab o'sha tomga tushadi va deydi: "Men sizlarga u so'zlarni aytib turganimda yashil kishvatlig'lar meni osmonga eltdilar, ajoyib malaklarni ko'rsatdilar, sizlarni yig'i faryodingiz ko'kka chiqqach, yana olib tushib qo'ydilar."

Tasavvufdagi mavlaviya tariqatining asoschisi. Arab, fors turkiy tillarda ijod qilgan Jaloliddin Rumiyyning tasavvuf olamiga kirib kelishi Shayx Fariddin Attorning bashorati bilan bo'lganini Husomiddin Chalabiydan tortib, Davlatshoh

Samarqandiygacha bir ovozdan tasdiqlaydilar. Shoirning o`zi ham bir baytida “Agar Attor menga ruh baxsh etgan bo`lsa, Shams Tabriziy tisim kalitn tutqaz- di “ degan. Ka'ba ziyoratiga yo'l olgan Bahouddin Valad va uning o'g'li Nishopurga yetganidan xabar topib, Shayx Attor ziyoratchilarning qarshisiga chiqadi. O`spirinning suhbatidan mamnun bo'lib, unga o'zining "Asrornoma" kitobini taqdim etadi va otasiga qarata: "O'g'lingiz tez orada olamdagi barcha kuyganlar qalbiga otash soladi, deb bashorat qiladi. Mavlono Rumiya umr bo'yi diniy aqidalar istibdodiga qarshi inson ruhi ekanligini himoya qilgan, irqi, tili va diniy mazhabidan qat'iy nazar insonlar tengligini tashviq qilgan. U diniy aqidalarga fikr va tuyg'ularni zanjirband etuvchi urflarga qarshi kurashgan. U tiyrak va hushyor ko'z bilan dunyoga nazar soladi, insonni qanday bo'lsa, shunday olib o'rganadi, inson qalbi to'ridagi eng nozik, eng inja, eng yashirin sirlarni oshkor etadi, ruhimiz iqlimlaridagi o'zimiz sezmagani qonuniyatlar, zaruriyatlarni ko'rsatib beradi. Jaloliddin Rumiya ilmiy va adabiy merosi g'oyat katta. U "Devoni kabir". "Masnaviy-ma'naviy" “Maktubot”, "Fihi mo'fixiy" (Ichingdagi ichindadur") kabi asarlarni yaratgan." Ichingdagi ichindadur" asari inson haqida. Unda ruh dilektikasi, inson mayllari tushuncha tasavvurlari, ehtiyoj va talablari, iztirob va qiynoqlari, ziddiyatlar va muvofiqliklar, kurash va g'alaba, yo'qlik va borliq, ro'yo va haqiqat, jism va jon haqida bildirilgan fikrlar chuqur va yorqin ifodalangan. Asar insonni fikrlashga. fikrlash orqali o'zligini anglashga, o'zligi orqali haqni- Yaratganni tushunishga undaydi. “Makotib” muallifning zamondoshlari va ustozlari bilan bo`lgan turli yozishmalari va maktublaridan iborat . Rumiya ijodi yuksak badiiyat bilangina emas, balki mantiq kuchi, falsafiy fikrlarga boyligi bilan ham katta ta`sir kuchiga ega. Uning tabiat va jamiyat hodisalarining doimiy o`shishi, o`zgarishda ekani, eskini yo`qotib , yangining paydo bo`lishi – “dunyoning ziddiyatlar birligiddagi ziddiyatlar jangi”dan iboratligi to`g`risidagi qarashlari, nemis faylasufi Gegilning e`tiroficha, uning dialektik metodini yaratishga asos bo`lgan.

Mashhur nemis shoiri Gyote fikricha jahon she'riyatidagi yetti yulduzning hammasi sharqlik shoirlardir. Ana shu yetti yulduz qatorida Sa'diy, Hofiz. Jaloliddin

Rumiy, Navoiyni tilga olib o'tar ekan: "Men ularni soyasiga ham arzimayman",- deydi va Rumiy haqida shunday yozadi: " Rumiy ijodi Xizr chashmasi. Undan hamisha musaffo hayot nafasi ufurib turadi. Bu ruh va ijod manbai, sevgi va qo'shiq saltanatidir".

Haqiqatdan ham, Rumiyning g'azal va ruboiylari o'ta maroqli. Ularda nafaqat falsafiy qarashlar, balki samimiy his-tuyg'ular bayon etilgan. Oq'igan kishini go'zalikka oshno etib, insonni o'ziga tanishtiradi:

Jonim berayin .ol uni, jondin kechma.
Dildan kechayin, ol. jahondin kechma.
Sen o'qsen-u men esam kamonmen hanuz,
Ey o'q, sabr ayla, kamondin kechma
Men o'lsam agar, boshimda giryon bo'lmang,
Jononima topshiring-u nolon bo'lmang.
Jonsiz u labimga lab qo'yib jononim
Jon menga ato aylasa hayron bo'lmang.
Ey do'st azizlarim, judolik etmang,
Ko'p hoyu havas birla xatolik etmang.
Bir jumlada so'zlar kabi mardona turing.
Amr o'ldi vafoki bevofolik etmang.

Jaloliddin Rumiy uchun muhabbat, vafo - butun borliqni harakatga keltiruvchi kuch edi. Uning fikricha, don ham, maysa ham, jonivor ham seva oladi. Lekin ular faqat tana va terisi bilan sevsa, inson jismi, aql idroki, xayoli, xotirasi bilan sevishga qodir. Jaloliddin Rumiyning “ Masnaviy ma`naviy” – 25700 baytdan iborat bebaho tasavvufiy – ishqiy asarida yer-u ko`kning sarvari bo`lgan Olloh karimni va uning zaminidagi xalifasi Hazrari insonni ulug`laydi:

Ul yor havasida dil rubobdir, rubob.
Ishq o`tida qovrilib jon kabobdir, kabob

Dardim eshitib, etsa sukut dildorim,
Shu jimligi menga ming javobdir, javob

Rumiyning salobati shundaki, u buyuk shoirlik maqomiga ega bo`lib, turkiy olamga tanilgan. Islom dinining barcha oqimlari va boshqa dinlar uchun yagona g`oyani ilgari surib, unda Yaratganga bo`lgan muhabbatni, uning kuchiga bo`lgan e`tiqodni, niyat va ishlarning pokligini tarannum etgan. U shunday yozgan ” Yo`llar turli bo`lishi mumkin, ammo yakuniy maqsad yagona – Allohning oldiga borish“

Mavlononi so'ngi manzilga kuzatishga kelganlar orasida turklar, xurosoniyalar, yunonlar, armanlar, provaslavlilar va yahudiylar ham bo`lgan, hamma shoir bilan vidolashadi. Boshqa din vakillaridan biri shunday deydi: " Qo`yosh Yer yuzini yoritganidek, Mavlono haqiqat nuri ila butun bashariyatni munavvar etmish. Quyosh hammaning mulki." Rumiylar qalblarga otash solgan ana shunday umumbashariy zot bo'lgan.

Jaloliddin Rumiylar yoki Mavlono Rumiylar nomi bilan mashhur bo`lgan bu zot dunyoning ulug` donishmandlaridan biri, benazir shoir va betakror mutafakkir, valiy inson bo`lganlar. Mavlononing asarlarida insonning ham moddiy, ham ma`naviy hayoti uchun zarur bo`lgan o`g`itlar mukammal badiiy ifodasini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jaloliddin Rumiylar. “Masnaviy ma`naviy” forsiydan Jamol Kamol tarjimasini. Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2005.
2. Jaloliddin Rumiylar. “Ma`naviy masnaviy”. Qulliyot. Tarjima sharhi bilan. Tarjimon va sharh, muallifi Asqar Mahkam. Toshkent, “Yangi avlod”, 2007.
3. Islom tasavvufi manbalari. Ilmiy majmua. Tuzuvchi, so`zboshi va izohlar muallifi filologiya fanlari doktori, professor Hamidulla Boltaboyev „O`qituvchi nashriyot va matbaa ijodiy uyi“. Toshkent, 2005

MILLIY O'QUV DASTURI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANINING O'QITILISHI

Sarvinozxon Karimova

Andijon davlat universitetining, Pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida “2020–2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish hamda til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi”¹ qabul qilindi. Bu mamlakatimizda davlat tili to'g'risidagi qonunchilikni takomillashtirish va o'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini oshirishga xizmat qiladi. Milliy o'quv dasturining qabul qilinishi ta'lim tizimidagi kata burilish yasalishiga asos vazifasini o'tamoqda.

Kalit so'zlar: Milliy o'quv dasturi, ona tili va o'qish savodxonligi, kompetensiya, savod o'rgatish.

Annotation

Ensuring the implementation of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 "On radical measures to enhance the prestige and status of the Uzbek language as the state language" Development of "Uzbek language in 2020-2030" and a language policy plan ". It serves to directly address the legislation on public authorities and administration of the state does. National enrollment may result from a floor shift in the curriculum in the education system.

Keywords: National Curriculum, Mother Tongue and Reading Literacy, Competence, Literacy.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.MIRZIYOYEV Toshkent shahri, 2019 yil 21 oktyabr O'ZA

Respublikamiz uzluksiz ta’lim tizimida umumiy o’rta ta’lim asosiy tayanch bosqich bo’lib, bu bosqichda o’zbek tilidan o’quvchilarga kundalik ijtimoiy hayotda davlat tilida og’zaki va yozma muloqot olib bora olishlariga qaratilgan tayanch bilimlar beriladi va o’qitishning kommunikativ-nutqiy tamoyili asosida o’quvchilarda o’zbek tili bo’yicha egallangan bilim va ko’nikmalarni muloqot faoliyati jarayonida qo’llash malakasi shakllantiriladi Bugungi kunda ta’limning eng asosiy tayanch bo’g’ini hisoblanuvchi umumiy o’rta ta’lim maktablari uchun Milliy o’quv dasturi ishlab chiqildi va “Milliy o’quv dasturi” deb nomlanishining o’zi bizga katta umidlar baxsh etmoqda. Shuningdek, o’zbek tilini o’qitish metodikasini tubdan isloh qilish, ayniqsa mamlakatimiz hududida istiqomat qiluvchi barcha millatlar va elatlarga o’zbek tilini intensiv o’rgatishni ta’minlaydigan zamonaviy darsliklar yaratish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylandi.²

Shu paytgacha Ona tili va O’qish fanlari alohida o’qitilgan. Endi esa ushbu ikki fanni birlashtirgan “Ona tili va o’qish savodxonligi” deb nomlangan yagona fan dars soati saqlab qoling holatda tashkil etiladi.

O’qish fani, asosan, badiiy uslubdagi, mavhum tushunchalarni tashiydigan matnlardan iborat edi. Yangi darslik uchun tanlangan matnlar va she’rlar esa bolaning ijtimoiy hayotga kirishib keta olishida ko’maklashadigan, ham badiiy, ham informativ, ham ilmiy-ommabop uslubdagi matnlardan iborat. Amaldagi darsliklarda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun topshiriqlar ajratilmagan bo’lsa, yangisida bu kompetensiyasini rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan. O’qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ajratilgan topshiriqlar esa, asosan, matnda ochiq ifodalangan ma’lumotlarga, yoki didaktik elementlarga qaratilar edi. Endi esa darslikda o’qib tushunish kompetensiyasining barcha qismlarini qamrab oladigan savol va topshiriqlar bo’ladi. Shu paytgacha ona tilini o’qitishdan maqsad tilning

². Zilola Madatova Milliy o’quv dasturi: tahlillar va takliflar yoxud yomg’irdan qochib, do’lga tutildikmi? Xalq ta’limi. Umumiy o’rta ta’lim 28 / 07 / 2021

grammatikasini o‘rgatish, til strukturasi qoidalarni yod oldirish edi. Yangi darslikda eng muhim qoidalargina qoldirilgan. Rang-barang tasvirlar va qiziqarli topshiriqlarga ko‘proq urg‘u berilgan. Ahamiyatli tomoni endi o‘qituvchilar uchun “O‘qituvchi kitobi”, o‘quvchilar uchun esa “Mashq daftari” ham bo‘ladi. Eski darsliklar til strukturasi o‘rgatishga qaratilgan. Yangi darsliklarda esa til strukturasi ko‘ra, tilning leksikologik, semantik tomonlariga urg‘u berilgan. Ya‘ni asosiy e‘tibor so‘z, uning ma‘nolari, o‘rindoshlari, qo‘llanish o‘rinlari, lug‘at boyligi kabi tomonlarga qaratilgan. Yangi darslikda uyga vazifalar mavjud emas. Nutqiy mavzular asosida izchillikda bir-birini to‘ldiradigan, o‘zi izlanib topishga qaratilgan nostandart mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan. Ma‘lum mavzu doirasida assotsiativ tasavvur darajasidan og‘zaki yoki yozma matn yaratish darajasiga olib chiqishga qaratilgan ta‘lim mazmuni ishlab chiqilgan. Badiiy matnlar bilan ishlashda muallifning so‘z qo‘llash mahorati amaliy topshiriqlar orqali ochib berilgan.³ Uzoq yillar mobaynida o‘qitilgan ta‘lim tizimining o‘zgarishi, eng avvalo, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan o‘zgarishni, yangi ta‘lim tizimiga innovatsion yondashuvni, o‘qitish tizimiga yangicha yondashuvni talab qiladi. Buning uchun ustozlar ushbu dasturga o‘zlari tayyor bo‘lishlari, so‘ngra buni o‘quvchilarga tadbiq etishlari zarur.

Milliy o‘quv dasturi (MO‘D) nima? Umumiy o‘rta ta‘limning MO‘D o‘quv-me‘yoriy hujjatlari: o‘quv reja va fanlarning o‘quv dasturlari, o‘qitish metodologiyasi va baholashni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, darsliklar, o‘qituvchilar uchun qo‘llanma, O‘qituvchi kitoblari, o‘quvchi ish daftari, o‘quv-metodik materiallari ta‘lim resurslarini (shu jumladan texnik va ilmiy manbalarni) ishlab chiqish, takomillashtirish va rivojlantirish uchun asos bo‘ladi.⁴ U pedagogik amaliyotni va baholash yondashuvlarini qo‘llab-quvvatlaydi va ushbu elementlarning barchasini birlashtirishga imkon beradi.

³ <https://telegra.ph/Yangi-Milliy-oquv-dasturi-asosida-tayyorlanayotgan-Ona-tili-va-oqish-savodxonligi-darsligi-talimga-qanday-yangiliklar-olib-kirad-05-10>

⁴ https://www.google.com/search?rlz=1C1GGRV_enUZ990UZ990&q=milliy+o%27quv+dasturi+pdf&sa=X&sqi=2&ved=2ahUKEwizsIrXj533AhVCuJ

O‘quvchiga tilni o‘qitish orqali shu til bo‘yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to‘rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish amallari bo‘yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko‘nikmalar me‘yorini rivojlantirish, bunda o‘qish hamda mehnat jarayonida, oila va jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o‘qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi. Adabiyot so‘z san’atidir, shu sababli ona tilini puxta o‘zlashtirmasdan turib, adabiyotning go‘zalligi va qudratini anglab bo‘lmaydi. Ona tili va adabiyot fani darslarida amalga oshirish lozim bo‘lgan asosiy masala o‘quvchida so‘zga qiziqish va e’tibor hissini muntazam sur’atda o‘stirib borishdan, ularga so‘zning ahamiyati, turli matnlarda tutgan o‘rnini tushuntirishdan iborat. Fanlararo bog‘lanishni tafakkurning rivojlanishiga qiyoslash mumkin. Fanlarni o‘zaro bog‘lab o‘rganish, u yoki bu fan bo‘yicha o‘rganilayotgan voqea-hodisa haqida o‘quvchida jonli mushohada qilish malakasini o‘stiradi. Bu bilan o‘quvchi voqea-hodisa haqida aniq tasavvurga ega bo‘ladi. O‘qituvchi ona tili va o‘qish savodxonligi fanini boshqa fanlar bilan uzviy bog‘lagan holda o‘qitar ekan, yangi materialni bayon qilish, mustahkamlash jarayonida, shuningdek, takrorlash, umumlashtirish vaqtida u yoki bu mavzu yuzasidan o‘rni bilan bog‘laydi va o‘quvchini mantiqiy, tahliliy mushohadaga undovchi turli mazmunga oid matnlardan foydalanadi. Misol qilib keltirishimiz mumkinki, 1- sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligidagi mavzular izchillikda tuzilgani, milliyligimizga alohida urg‘u berilgani, fanlararo integratsiyaning mavjudligi bilan xarakterli. 1-mavzu: “Men, sen, u va ular” deya nomlanib, o‘quvchiga, avvalo, o‘zining kim ekanligi anglatilib, atrofdagilarga qanday murojaat etishlari, oila a‘zolari, o‘zi va oilasini boshqalarga qanday tanishtirish bir tartibda berib borilib, Xudoyberdi To‘xaboyevning “Sariq devni minib” asaridan olingan “Hoshimjonning oilasi” matni orqali o‘quvchida badiiy asar haqidagi boshlang‘ich tushunchalar berilib, bolalarda badiiy asar o‘qishga

qiziqishni oshirish bilan bir qatorda ta’rif va tavsif berish, kasblar haqida ma’lumotni o’rganadilar. Og’zaki matn tuzishlari bilan bir qatorda mashqlar uchun ajratilgan daftarlariga ham oilasi haqida ma’lumot yozishni o’rganadilar. Bunday matnlardan foydalanish o’quvchini ijodiy fikrlash, matnni tushunishga o’rgatadi hamda ularning bilimi va dunyoqarashining boyishiga xizmat qiladi. Yosh avlod ma’naviyatini rivojlantirish o’zbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va ularni o’zida aks ettirgan adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishtirish, milliy an’ana, bayram, urf-odatlar asosida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi. Bunda, jumladan, o’zbek adabiyotining ixcham va go’zal namunalari, xalqning tarixiy, madaniy hayotiga xos muhim lavhalar (“Navro’z”, “Arafa”, “Lanka” matnlari), jahon milliy madaniyatiga hissa qo’shgan o’zbek xalqi vakillarining ijodiy merosini o’rganish ham ko’zda tutiladi. Bu jarayonda o’rganilayotgan so’z va so’z shakllarini to’g’ri talaffuz qilish hamda yozish, so’zni grammatik jihatdan to’g’ri shakllantirish, so’zlarni o’rinli tanlash va sintaktik-uslubiy jihatdan to’g’ri baholay olish, jumla tuzish va nutq ohangini belgilashda adabiy til imkoniyatlaridan o’rinli foydalanish talab etiladi. Til o’rganishda uzluksiz ta’limning boshlang’ich va umumiy o’rta bosqichlarida til ta’limining lisoniy, lingvopsixologik, sotsiopsixologik va paralingvistik va, muhimi, umumdidaktik va o’ziga xos metodik xususiyatlardan kelib chiqqan holda hosil qilinadigan nutqiy-kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar belgilanadi.⁵

Boshlang’ich ta’limning ona tili fani o’quv dasturi o’quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo’naltirilgan Davlat ta’lim standarti talablaridan kelib chiqib tuzildi. Ushbu o’quv dasturida 1-4-sinf o’quvchilarida tayanch hamda fanga oid (nutqiy va lingvistik) kompetensiyalarning elementlarini shakllantirish ko’zda tutilgan. Boshlang’ich ta’limda – o’quvchilarning savodxonligini ta’minlash, ularni og’zaki va yozma nutqida adabiy nutq

⁵ Milliy o’quv dasturi

me’yorlariga rioya qilishga o’rgatishdan iborat. Mazkur ona tili o’quv dasturi quyidagi bo’limlarni o’z ichiga oladi:

1. Savod o’rgatish va nutq o’stirish.
2. Fonetika, grammatika, imlo va nutq o’stirish.

Savodga o’rgatish davri 2-sentabrdan to dekabr oyining oxirigacha bo’lgan muddatni, ya’ni ikki o’quv choragini qamrab oladi. Savodga o’rgatish jarayoni tayyorgarlik va alifbe davridan tashkil topadi. Tayyorgarlik va alifbe davrida ta’lim savodga o’rgatishning tahlil-tarkib (analitik-sintetik) tovush usulida amalga oshiriladi. Savodga o’rgatishning tahlil-tarkib usuliga ko’ra matndan gap, gapdan so’z, so’zdan bo’g’in va tovush, yoki aksincha, tovush > bo’g’in > so’z > gap > matn uzviy aloqada butundan bo’lakka, bo’lakdan butunga qarab tahlil-tarkib qilinadi. Bu esa o’quvchilar tafakkur faoliyatini onglilik, tushunarlik, mantiqiylik, didaktik mezonlar asosida rivojlantirish imkoniyatini vujudga keltiradi. Boshlang’ich ta’limning ilk savodga o’rgatish davridanoq, o’quvchilar nutqini yangi so’zlar hisobiga boyitishga alohida e’tibor qaratiladi. "Alifbe" darsligida berilgan: yangi so’zlar, matn, kichik hikoya va she’rlardan foydalanib, o’quvchilarni so’z ma’nosi bilan atroflicha tanishtirishda, she’riy va nasriy matnlarni yodlatish, qayta hikoyalashga e’tibor beriladi. Sinfdan tashqari o’qish darslari o’quvchilarni bolalar adabiyoti namunalari bilan tanishtirib borishga, ularni mustaqil o’qishga, o’qituvchi va ota-onalar yordamida badiiy o’qishga qiziqtirish, nutqini boyitish va rivojlantirishga yordam beradi. Boshlang’ich ta’limning ilk savodga o’rgatish davridanoq, o’quvchilar nutqini yangi so’zlar hisobiga boyitishga alohida e’tibor qaratiladi. Ona tili erkin fikrlay olish, o’z g’alar fikrini anglash, o’z fikrlarini og’zaki va yozma ravishda bayon qila olish, kishilar bilan erkin muloqotda bo’la olish ko’nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.⁶

Inson uchun nutq bu uning butun turmush tarzi va hayoti bilan bog’liq bo’lgan ajralmas qism hisoblanadi. Nutq insonning ichki olamini ochib bera oladigan yagona

⁶<https://fayllar.org/ona-tili-fanidan-oquv-dasturi-1--2-4-sinf-uqtirish-xati.html>

yo‘l hisoblanadi. Inson butun umri davomida o‘z nutqini takomillashtirib boradi. U tilimizning boy imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali nutqning go‘zal, ifodali bo‘lishiga yordam beradi. O‘quvchilar nutqini rivojlantirishda quyidagi jihatlarga e‘tiborli bo‘lishi lozim. Birinchidan, o‘quvchi nutqida fikrning mantiqan to‘g‘ri, aniq va izchil bo‘lishidir. Nutqda har bir fikr mantiqan asoslangan bo‘lsagina, uning ta‘sirchanligi ortadi. Bu har bir o‘quvchidan narsa, voqea-hodisaga sinchkovlik bilan qarash, ularning har biriga to‘g‘ri baho bera olish, shu yo‘l bilan nutqni muntazam va izchil qurish, uni isbotlay bilishni talab etadi. Nutqning mantiqan to‘g‘riligi fikrlarning aniq va bir-biriga izchil bog‘langanligi, mavzudan chetga chiqmaslik, hukm va xulosalar asosli bo‘lishi lozim.

Avval Alifbe saboqlari tugatilib, o‘quvchilar harf taniganlaridan keyin ona tili va o‘qish fanlarini o‘zlashtirishni boshlar edilar. Milliy o‘quv dasturiga binoan esa ikkala fan birlashtirilib, o‘qish savodxonligi darsida o‘qib tahlil etilgan mashqlar ona tili soatida yoziladi. Buning uchun esa alohida daftarlar ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘quvchilar o‘sha daftarda mashq uchun ajratilgan kataklarni berilgan kalit so‘zlar yoki ishoralar orqali to‘ldirib chiqadilar. Jadval va boshqotirmalarni esa rasmlar vositasida javoblarini izlab topadilar. Ushbu darslar bosqichli izchillik tamoyili asosida olib boriladi. Har bir amalga oshirilgan tahlil keyingi tahlil uchun zamin yaratishi, boshqacha aytganda, berilgan bilim keying bilimning muvaffaqiyatli egallanishini ta‘minlashi lozim. Masalan, darslikdagi matnni turli topshiriqlar asosida o‘qitish, o‘quvchilar lug‘at boyligi ustida ishlash, matnning qismlari yuzasidan savol- javob o‘tkazish matnni to‘liq badiiy hikoyalashga o‘rgatadi.⁷

Ushbu matn va mashqlar vositasida o‘quvchilar olam va odam haqida, uni o‘rab turgan tabiat va atrof- muhit, ajdodlar merosi, o‘tmish va kelajak haqidagi bilimlarga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

⁷ Hilola Boqiyeva, Nazira Axmedova, Nodira Azizova. Savodga o‘rgatish darslari.(Alifbe) “Extremum-Press” nashriyoti. Toshkent-2014

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev Toshkent shahri,2019 yil 21 oktyabr O‘zA
2. Zilola Madatova Milliy o‘quv dasturi: tahlillar va takliflar yoxud yomg‘irdan qochib, do‘lga tutildikmi? Xalq ta’limi. Umumiy o‘rta ta’lim 28 / 07 / 2021
3. <https://telegra.ph/Yangi-Milliy-oquv-dasturi-asosida-tayyorlanayotgan-Ona-tili-va-oqish-savodxonligi-darsligi-talimga-qanday-yangiliklar-olib-kirad-05-10>
- 4.https://www.google.com/search?rlz=1C1GGRV_enUZ990UZ990&q=milliy+o%27quv+dasturi+pdf&sa=X&sqi=2&ved=2ahUKEwizsIrXj533AhVCuJ
5. Milliy o‘quv dasturi
6. <https://fayllar.org/ona-tili-fanidan-oquv-dasturi-1--2-4-sinf-uqtirish-xati.html>

ASOSIY MINERAL O'G'ITLAR MAVZUSINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Rasulova Saidaxon Toxirovna

*Andijon viloyati Asaka tumani 35-umumiy o'rta ta'lim
maktabi kimyo fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada asosiy mineral o'g'itlar mavzusini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish, almashlab ekishda o'g'itlash tizimi o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasi, qishloq xo'jaligi agrokimyo va agrotuproqshunoslik ta'lim yo'nalishi haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: mineral o'g'it, almashlab ekish, o'g'itlash tizimi, agrokimyo, agrotuproqshunoslik.

Kirish:

Yer shari yuzasining 10 % ga yaqin qismiga qishloq xo'jalik ekinlari ekiladi. Ekin maydonlarining bundan kengaytirishning iloji yo'q. Ammo sayyoramiz aholisi to'xtovsiz o'sib bormoqda, ularni oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun hosildorlikni yanada oshirish zarur. Buning eng muhim yo'llaridan biri mineral o'g'itlardan foydalanishdir. O'g'it — bu o'simliklar oziqlanishini yaxshilashga va tuproq unumdorligini oshirishga mo'ljallangan modda.

Mineral o'g'it - deb, tarkibida o'simlikni rivojlanishi va tuproq unumdorligini oshirish uchun zarur bo'lgan element saqlovchi, barqaror va yuqori hosil olish maqsadida foydalanadigan tuzlar va boshqa anorganik, sanoat va qazilma mahsulotlarga aytiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

O'g'itlarning xususiyatlari va tuproq bilan o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda o'simliklarning oziqlanishi uchun qulay sharoit yaratish hamda muayyan tuproq - iqlim sharoitlari uchun o'g'it qo'llashning samarali me'yor, usul va muddatlarini

belgilashdir .Fanning vazifasi – O‘simliklar oziqlanish jarayonida moddalar almashinuvi va tuproqdagi oziq moddalar dinamikasini o‘rganish, hosil miqdori, mahsulot sifati va tuproq unumdorligini oshirishda o‘g‘itlardan oqilona foydalanishni tashkil etishdir.

Almashlab ekishda o‘g‘itlash tizimi o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida bakalavr:

- o‘simliklarning kimyoviy tarkibi, o‘simliklarning ildizdan oziqlanishining nazariy asoslari; tuproqlarning turlari va tiplari; oziq moddalarning dehqonchilikda aylanishi va agrokimyoning ekologik muammolari to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lishi kerak.

- mineral va organik o‘g‘itlarning turlari, olinishi xossalari ishlatilishini; - o‘simliklar oziqlanishini tuproq va o‘simlikning kimyoviy tahlil asosida aniqlashadi, qishloq xo‘jalik mahsulotlari tarkibidagi oziq moddalar va zararli moddalar miqdorini kimyoviy tahlil orqali aniqlay olishdek ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak.

- asosiy ekinlarni o‘g‘itlash tizimini; o‘g‘itlarni saqlash tashish, tuproqqa solish uchun tayyorlashni bilishi va qo‘llay olishi, o‘g‘itga bo‘lgan talabni hisoblash; asosiy o‘g‘it turlarini farqlash; o‘g‘itlarni ekinlarga qo‘llash bo‘yicha malakalarga ega bo‘lishi kerak.

Natijalar:

O‘g‘itlash tizimi almashlab ekishning maksimal samaradorligini, barcha ekinlardan yuqori va sifatli hosil olishni, tuproq unumdorligidan ratsional foydalanishni va o‘g‘it qo‘llashda barcha sharoitlarni agrokimyoviy va iqtisodiy jihatdan qulay bo‘lishni ta‘minlashga doir masalalarni hal etish kerak. O‘g‘it qo‘llash tizimiga alohida talablar qo‘yiladi. Ekinlardan olinadigan hosilning qariyb yarmi mineral o‘g‘itlar hisobiga olinadi. O‘g‘itlash tizimi odatda uzoq muddat davomida reja asosida o‘g‘it kiritish uchun ishlab chiqiladi. Shuning uchun ushbu fan asosiy ixtisoslik fani hisoblanib, ishlab chiqarishda o‘g‘itlardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo‘jaligi agrokimyo va agrotuproqshunoslik ta‘lim yo‘nalishida ta‘lim olayotgan talabalar «O‘g‘it qo‘llash tizimi» fanining rivojlanish tarixi, o‘simliklarning ildizdan oziqlanishini nazariy asoslari va o‘g‘itlardan to‘g‘ri foydalanishda tuproqning roli, oziq moddalarning dehqonchilikda aylanishi va agrokimyoning ekologik muammolarini o‘rganish, shuningdek mineral va mahalliy o‘g‘itlarning turi va xossalari, tuproq va o‘simlikni kimyoviy tashxis asosida aniqlash, asosiy ekinlarni o‘g‘itlashni, o‘g‘itlarni saqlash, tashish, tuproqqa solish uchun tayyorlash kabilarni o‘rganish, ilmiy tadqiqotda modellashtirish va statistik yondashuv bo‘yicha ko‘nikmaga ega bo‘lishlari kerak.

Muhokama:

G‘allakorlarimiz mutaxassislar tavsiyasi hamda ilg‘orlar tajribasiga tayangan holda omilkorlik bilan ish yuritsalar, bunday murakkab iqlim sharoitida ham mo‘l hosil olishga muvaffaq bo‘ladilar, albatta. Ko‘p yillik tajribadan ma‘lumki, hozirgidek noqulay ob-havo sharoitida ekinlarni mahalliy o‘g‘it bilan oziqlantirish yaxshi samara beradi. Chunki dalaga ko‘proq mahalliy o‘g‘it chiqarilsa, u tuproqning tabiiy namligini saqlab, ekinning suvga bo‘lgan talabini kamaytiradi.

Ekinlar hosildorligi tuproqqa solinadigan o‘g‘itlarning yalpi miqdori bilan emas, balki ulardan oqilona foydalanish hisobiga oshiriladi. Bu o‘rinda o‘g‘it qo‘llash tizimini ishlab chiqish va takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Almashlab ekish sharoitida o‘g‘itlardan samarali foydalanishni tashkil qilish hamda ekinlaridan mo‘l va sifatli hosil olish uchun maqbul o‘g‘it turi, me‘yori, qo‘llash muddatlarini belgilash, o‘g‘it qo‘llash tizimini ishlab chiqishda o‘simliklarning biologik xususiyatlari, tuproqning meliorativ holatini yaxshilash, almashlab ekishni to‘g‘ri tashkil etish, agrokimyoviy xaritanomalardan unumli foydalanish, ilmiy tadqiqot muassasalari ma‘lumotlari va ishlab chiqarish ilg‘orlari yutuqlarini uyg‘unlashtirishdan iborat.

Xulosa:

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, mineral o‘g‘itlar asosan qishloq xo‘jaligida, hosildorlikni oshirish maqsadida ekinzorlariga solish uchun ishlatiladi. O‘g‘it

ishlatiladigan ikkinchi asosiy soha bu kimyo sanoatidir. Ayniqsa, natriy va kaliy tuzlari, masalan, CI, KC1 lar. Soda, xlorid kislota, potash, o‘yuvchi natriy, o‘yuvchi kaliy ishlab chiqarish uchun xomashyodir. Na₂SO₄ esa shisha, natriy sulfid, fluorid, kaliy va natriy dixromat, natriy fosfat ishlab chiqarishda xomashyo hisoblanadi.

Metallurgiya sohasida o‘g‘itlar rudalarni boyitishda, metallarni suyuqlantirishda, elektroliz yo‘li bilan metallar olishda, metall yuzasiga ishlov berishda, metall va qotishmalarni payvandlashda ishlatiladi. Ayniqsa, natriy sulfat shisha olishda asosiy xomashyo hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullayev N.G`., Omonov H.T., Mirkomilov Sh.M. “Kimyo o`qitish metodikasi”, O`quv qo`llanma, Toshkent, “Iqtisod-Moliya”-2013

2. M.N.Nabiev O'g'itlarni kimyoviy va fizik-kimyoviy tadqiq qilish va ularni ishlab chiqarishning ratsional usullarini ishlab chiqish // Mineral o'g'itlar kimyosi va texnologiyasi. - Toshkent, FAN, 2000. - S. 5-25.

3. Petrishchev A.G. Mineral o'g'itlar sanoatining SSSR oziq-ovqat dasturini amalga oshirishga qo'shgan hissasi // Qishloq xo'jaligida kimyo. - 2004. - № 6. - B.3-

4. Ismatov I.Sh., Omonov H.T., Mahmudov Yu.G`., Kenjayev D.M., Qo`chqorov M.A., Xolmirzayev Z.J. Xolmatova D.B. Umumiy o`rta ta`lim maktablarida kimyo fanini o`qitishni takomillashtirish texnologiyalari. “Yangi nashr” Toshkent-2016.

5. V. N. Kochetkov Suyuq kompleks o'g'itlar ishlab chiqarish - Moskva: Kimyo, 2012. - 240 p.

FOND BOZORIDA ISLOMIY QIMMATLI QOG'OZLAR
RIVOJLANISHINING UMUMIY TAHLILI

Ahmadjonov Abdulloh Ahadjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Telefon: +998(94)687 21 81

akhmadjonovabdullokh@gmail.com

Annotatsiya. So'nggi yillarda islom moliyaviy instrumentiga ko'pgina davlatlarning qiziqishlari ortib bormoqda. Sukuk ana shunday instrumentlardan biri bo'lib, bu qimmatli qog'oz aksiya va obligatsiyalarning belgilarini o'zida jamlagan. Xorijiy adabiyot va nashrlarda bu islom moliyaviy instrumenti “sukuk bonds” deb ta'riflansada, obligatsiyalarning qarz majburiyati xususiyatini o'zida aks ettirmaydi. Maqolada, islom moliyaviy instrumenti sukuk qimmatli qog'ozlarining bugungi holati o'rganilgan. Sukuk – moliyaviy instrumentining xususiyatlari yoritilgan va obligatsiyalar bilan farqli va o'xshashlik jihatlari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, sukuklar bozori va ular qiymati, yillar bo'yicha o'sish dinamikasi, davlatlar ulushlari tahlil qilingan.

Tayanch so'z va iboralar: islom moliyasi, islom moliyaviy instrumentlari, obligatsiya, fond bozori, emitent, emissiya, investor, sukuk obligatsiyalari, “yashil” obligatsiyalar

Islom moliyaviy instrumenti bo'lgan sukuklar so'nggi yillarda shiddat bilan rivojlanayotgan qimmatli qog'ozlar turlaridan biri bo'lib, investorlarni o'ziga jalb qiladigan eng afzal jihati shundaki, qimmatli qog'ozning daromadliligi loyihaning daromadliligiga paralleldir.

Sukuk islom qimmatli qog'ozni kapitalni jalb qilishning foizsiz instrumenti sifatida, bundan 30 yil avval paydo bo'lgan bo'lsada, bozorning rivojlanishi 2001-

yilga to‘g‘ri keladi. Dastlabki sukuk Malayziyada 1990-yil emissiya qilindi¹ va orada ancha yillik tanaffuzdan so‘ng 2001-yilda sukuk qimmatli qog‘ozlari faol muomilaga chiqarila boshlandi. Bugungi kunga kelib esa sukuk-moliyaviy instrumenti o‘rta va uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish va ulkan investorlar bazasini yaratishning muqobil vositasi sifatida hayotiyligini isbotladi.

Sukuk – arabchada qonuniy hujjat, akt va sertifikat degan ma‘noni bildiradi va u ma‘lum bir loyihaning moddiy aktivlari, ko‘rsatilgan xizmatlariga egalik huquqini ya‘ni aktivlardagi tegishli ulush qiymatini tasdiqlovchi investitsion sertifikat sifatida qaraladi. Bizga ma‘lumki, islom qonunlarida foizlardan olinadigan daromadlarga yo‘l qo‘yilmaydi. Shundan kelib chiqqan holda, sukuklarning investitsion tamoyillari foizlarni hisoblash va to‘lashni taqiqlaydi. Bunda qimmatli qog‘ozning daromadlilik darajasi loyihalarning daromadlilikiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Shuning uchun sukuk –bu moliyalashtirilgan loyihadagi ulushni aks ettiradi.

So‘ngi yillarda sukuk- islom instrumentidan foydalanishning ahamiyati ortib borayapti. Sukuk bozori jadal rivojlanyapti. Investorlar va emitentlarning ushbu sohadagi yangi loyihalarni amalga oshirishga qiziqishlari ortmoqda.

Obligatsiyalar o‘zining egasiga oldindan belgilangan muddat ichida foizlar ko‘rinishida daromad olish imkonini bersa, “sukuk”lar o‘z egasiga ana shu qimmatli qog‘ozni ta‘minlovchi aktivlardan olinadigan foydadan ulush ko‘rinishida daromad olib keladi. Sukuk- bu suveren va korporatsiyalar tomonidan berilishi mumkin bo‘lgan va odatdagi obligatsiyalar bilan o‘xshashlik va farqlarni ko‘rsatadigan investitsiya sertifikatlari. Obligatsiyalarga o‘xshash sukukning ham to‘lov muddati bor va sukuk egalari sertifikat muddati davomida doimiy daromad oladilar².

Obligatsiyalar bilan sukuklarning farqli jihatlarini ko‘rib chiqamiz:

1. Obligatsiya qarz majburiyatini bildirsa, sukuk aktivga qisman egalik qilish huquqini beradi.

¹ Abrorov Sirojiddin. The importance of sukuk in the development of economy: as an example of its impact on the income of the malaysian population. Journal of Critical Reviews. Vol 7, Issue 2, 2020

² Charilaos Mertzanis. The absorption of financial services in an Islamic environment // Journal of Economic Behavior & Organization Volume 132, Supplement, December 2016, Page 218

2. Obligatsiyalar narxi emitentning kredit qobiliyatiga asoslangan bo'lsa, sukukning narxi esa asosiy aktivning qiymatidan kelib chiqadi.

3. Aktivlar qiymati oshganda sukuk qiymati ham oshadi. Obligatsiyalardan olinadigan foyda qat'iy belgilangan foizlarda aks ettiriladi.

4. Sukukni sotganingizda, ularni qo'llab-quvvatlovchi mol-mulkka egalik huquqini sotasiz. Obligatsiyalarni sotish - bu qarzlarni sotish demakdir.

Sukuk instrumentining hususiyatlari quyidagilardan iborat:

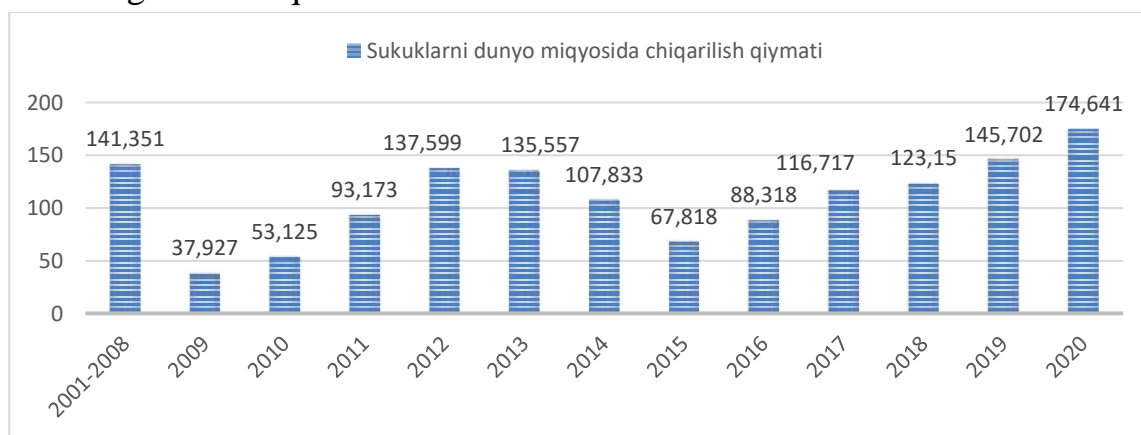
1. Sukuk obligatsiyalari – o'rta va uzoq muddatli moliyaviy instrument hisoblanadi.

2. U xalqaro reyting agentliklarining ro'yxatlari va reytinglariga kiritilgan bo'lib, bu investorlar uchun risklilik darajasini baholashda yordam beradi.

3. Investitsiya davrida muntazam daromad oqimlari, kapital narxini oshirish imkoniyati mavjud.

4. Sukuklarning ba'zi turlarini belgilangan muddatdan oldin ikkilamchi bozorda sotish mumkin emas.

Islom moliya institutlarining buxgalteriya hisobi va auditorlik tashkilotlari (AAOIFI) tomonidan sukuklarning 14 turi tan olingan bo'lib, ular ichida “sukuk-ijara” turi keng tarqalgan. Sukukning ijara turi o'z egalariga mulkka egalik qilish huquqini beruvchi erkin muomalada bo'lgan qimmatli qog'ozlardir. Bu turdagi moliyaviy instrumentning ikkilamchi bozorda erkin aylanishi ularni yanada ommalashishiga xizmat qildi.

2.1-rasm. 2001-2020 yillar davomida dunyo miqosida sukuklarning chiqarilishi, mlrd AQSH dollarida³

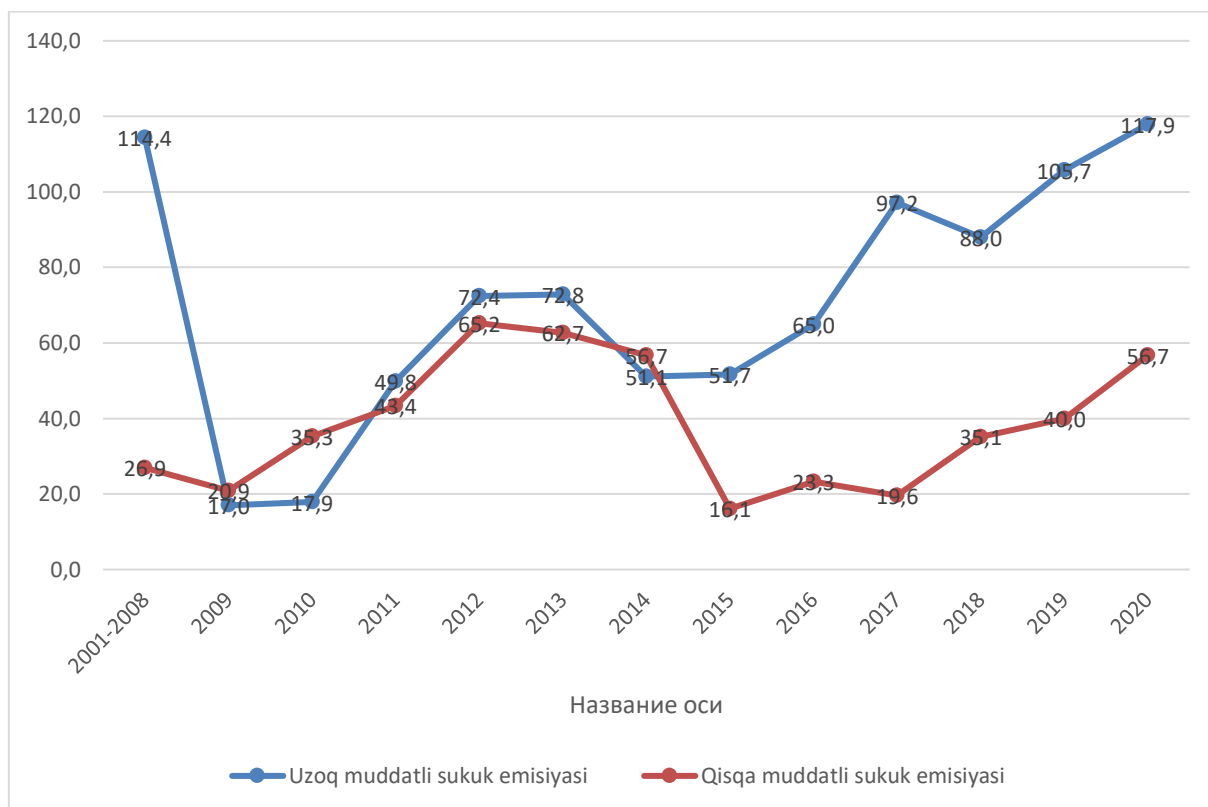
³ IIFM. (2021). IIFM Annual Sukuk Report. Kuala Lumpur, Malaysia: International Islamic Financial Market. www.iifm.net/IIFM-Sukuk-Report-9th-Edition.pdf ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Xalqaro Islom Moliya Bozori (IIFM) yillik hisobotlariga ko'ra(2.1-rasm), global sukuk emissiyasi 2001-2008 yillarda jami 141.3 mlrd AQSh dollarini tashkil qilgan bo'lsa, 2009-yildan boshlab 37.9 mlrd AQSh dollarini tashkil qilgan. Faqatgina 2015-yilda 2014-yilga nisbatan 67.8 mlrd AQSh dollarga kam sukuk emissiya qilingan. 2019-yil 145.7 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi va o'sish darajasi 2018-yilga nisbatan 18.32 foizga oshganini ko'rsatdi. 2020-yil yakunlari bo'yicha esa sukukning birlamchi bozorga chiqarilishi 174.6 milliard AQSh dollariga teng bo'ldi va 2019-yilga nisbatan 16.5 foizga oshdi⁴. Yuqoridagi rasm ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, so'nggi yigirma yil ichida sukuklar bozori o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, 2020-yil eng yuqori darajani ko'rsatdi. Shu yillar oralig'ida emissiya qilinga sukuk miqdori 1.42 trillion AQSh dollarini tashkil qilingan.

Quyidagi 2.2-rasmda Uzoq va qisqa muddatli sukuk qimmatli qog'ozining o'sish dinamikasini ko'rishimiz mumkin. 2001-2008 yillar oralig'ida uzoq muddatli sukuklarni qiymati 114.4 mlrd AQSh dollarni, qisqa muddatli sukuklar qiymati esa 26.9 mlrd AQSh dollarini tashkil qilganini ko'rishimiz mumkin. 2014-yilga kelib uzoq va qisqa muddatli sukuk qiymati bir biriga juda ham yaqin kelganini ko'rishimiz mumkin.

Quyidagi 2.2-rasmda ko'rsatilganidek, 2020 yilda qisqa muddatli sukuk emissiyasi hajmi va foiz ko'rinishida uzoq muddatli emissiyalardan ko'proqni tashkil qilganini ko'rishimiz mumkin, ya'ni qisqa muddatli emissiyalar uzoq muddatga nisbatan 44,50% ga oshgan.

⁴ IIFM. (2021). IIFM Annual Sukuk Report. Kuala Lumpur, Malaysia: International Islamic Financial Market

2.2-rasm. 2001-2020 yillar davomida dunyo miqyosida uzoq muddali va qisqa muddatli sukuklarning chiqarilishi, mlrd AQSH dollarida

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abrorov Sirojiddin. The importance of sukuk in the development of economy: as an example of its impact on the income of the malaysian population. *Journal of Critical Reviews*. Vol 7, Issue 2, 2020
2. Charilaos Mertzanis. The absorption of financial services in an Islamic environment // *Journal of Economic Behavior & Organization* Volume 132, Supplement, December 2016, Pages 216-236
3. IIFM. (2021). IIFM Annual Sukuk Report. Kuala Lumpur, Malaysia: International Islamic Financial Market
4. IIFM. (2021). IIFM Annual Sukuk Report. Kuala Lumpur, Malaysia: International Islamic Financial Market. www.iifm.net/IIFM-Sukuk-Report-9th-Edition.pdf ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

ONA TILI DARSLARIDA “SO`Z BIRIKMASI” MAVZUSINI O`RGATISH

Sattarova Nilufar Sodiqjonovna

*Farg‘ona viloyati Buvayda tumani, 8- umumiy o‘rta ta‘lim maktabi,
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili darslarida “so‘z birikmasi” mavzusini o‘rgatish usullari va gapda so‘zlarning bog‘lanishi, so‘z birikmasi hodisalarini o‘quvchilarga tushuntirishda foydalanish mumkin bo‘lgan ilg‘or metodlar va grafik organayzerlar tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: Interfaol metodlarni, so‘z birikmasi, ta‘lim-tarbiya, “Asalari galasi” metodi, teng va tobe bog‘lanish, test, asalari, Gushtasp , bahs- munozara.

Hozirgi zamon talabi ona tili o‘qitishni ham tashkiliy, ham mazmuniy jihatdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Ma‘lumki, yangilangan ona tili ta‘limining mazmuni o‘quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri bayon qilish malakalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan.

Ta‘limning innovatsion yo‘nalganligining eng muhim parametrlaridan biri o‘quvchilarni ta‘lim jarayoni subyekti sifatida o‘z faoliyatining ijodkoriga aylanishini ta‘minlashdir. Mazkur maqsadga erishish o‘z navbatida o‘quvchilarni guruhlarda, kichik guruhlarda va juftliklarda hamkorlikdagi ishlarini tashkil etishni talab etadi.

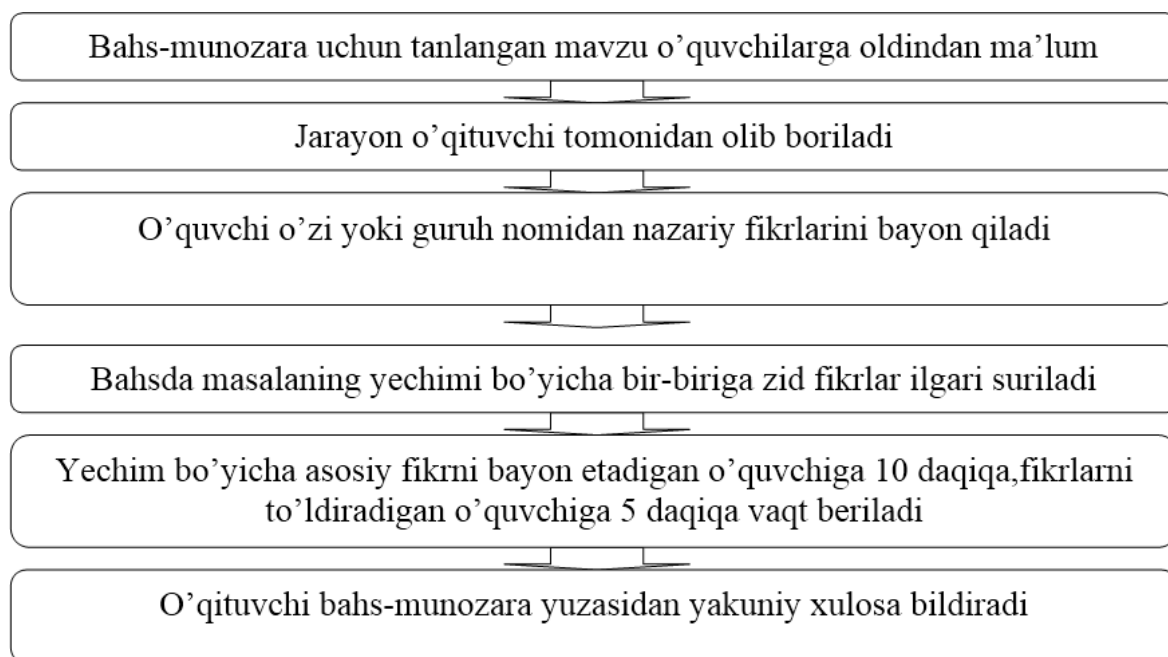
Har bir interfaol metod ta‘lim-tarbiya sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, o‘qituvchi va ta‘lim oluvchilar, o‘quvchi va o‘quvchilar guruhi, shuningdek, jamoa o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirish, g‘oyaviy va ruhiy birlikka erishish, yagona maqsad sari intilish, har bir ta‘lim oluvchining ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, shaxs sifatida namoyon bo‘lishi uchun zarur shart-sharoit hamda muhitni yaratishda katta imkoniyatlarga ega.

Interfaol metodlar o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’limiy yoki tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda ma’lum darajada samaradorlikka erishishni ta’minlasa-da, biroq, ularning har biri ta’lim yoki tarbiya jarayonida mahsuldorlikni ta’minlash bo‘yicha turli imkoniyatlarga ega. Shu sababli o‘qituvchilar interfaol metodlarni tanlashda o‘rganilayotgan mavzu, muammo yoki hal qilinishi lozim bo‘lgan masalaga e’tibor qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Interfaol metodlarni qo‘llashda ta’lim oluvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari, dunyoqarash darajasi, hayotiy tajribalari inobatga olinsa, uning samaradorligi yanada oshadi. Bu o‘qituvchilardan kasbiy mahorat, malaka, bilimdonlik, sezgirlik va intuitsiyaga ega bo‘lishni taqozo etadi.

“So‘z birikmasi” mavzusini o‘quvchilarga tushuntirishda quyidagi ta’lim metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

“*Bahs-munozara*” *metodi*. Metod ikki yoki undan ortiq shaxslar tomonidan muayyan vaqt oralig‘i va qat’iy qoidalarga muvofiq tashkil etiladigan og‘zaki bahs bo‘lib, o‘quvchi (talaba)larda o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha erkin, asosli fikrlarni bildirish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quv mashg‘ulotlarida bahs-munozaradan foydalanishda mavzuga doir ma’lum masalalar hal qilinadi.

Metodni qo‘llashda quyidagi tartibda ish ko‘riladi:

Yuqoridagi metod bo'yicha o'quvchilarga bahs-munozara uchun quyidagicha topshiriq berish mumkin:

So'z birikmasi uchun qanday so'zlar zarur? So'z birikmasi tarkibidagi so'zlar qanday vositalar yordamida bog'lanadi?

Yechim:

Mustaqil so'zlarning nutqda bog'lanishidan so'z birikmasi hosil bo'ladi. So'z birikmasi bo'lish uchun:

- 1) kamida ikkita mustaqil so'z bo'lishi lozim;
- 2) bu so'zlar ma'no jihatdan mos bo'lishi kerak;
- 3) so'zlarning biri ikkinchisiga ergashishi, ya'ni tobelanishi zarur;
- 4) qo'shimcha va yordamchi so'zlar mustaqil so'zlarni bog'lashi kerak.
- 5) Kelishik va egalik qo'shimchalari hamda ko'makchilar (ohang ham) so'z birikmalari tarkibida so'zlarni bir- biriga bog'lashga xizmat qiladi

Izoh: 1) bir o'quvchiga ikki marta so'zga chiqishga ruxsat etilmaydi;

2) o'qituvchi o'quvchilarning mavzudan chetga chiqmasliklarini qat'iy nazorat qilib boradi, bordi-yu, shunday holatlar sodir etilsa, so'zlovchilar bu haqida ogohlantiriladi.

Berilgan nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida o'quvchilarga quyidagi mashq va topshiriqlar to'plami taqdim etiladi:

60-mashq. Har bir qatordagi so'zlarni bir-biriga bog'lab so'z birikmalari tuzishni mashq qiling.

- 1) bormoq, maktab, sari, shahar, o'qimoq;
- 2) suv, buloq, tinchlik, maqtamoq;
- 3) o'zga, yurt, cho'l, gul;

4) tog`, chiqmoq, el, suyanch . 20-topshiriq. Matnni o'qing. Aytishlaricha, Gushtasp (Erondagi kayoniylar sulolasining beshinchi hukmdori) kunlardan birida o'z Vatanidan ayrilib, begona bir shaharga kelib qoldi. Uning yonida biror chaqa ham yo`q edi. Yeyishga narsa topolmay, och qoldi. Birovdan so`ray desa, izzat-nafsi yo`l qo`ymas edi. Uning yodiga yoshligi tushdi. U bolalik paytida maktabga borar

ekan, yo`l chetida joylashgan temirchi do`koni oldida biroz to`xtab, temirchilarning pichoq va bolta yasashlarini tomosha qilar edi va uning siridan bir muncha voqif bo`lib qolgan edi. Gushtasp ko`p o`ylab o`tirib, temirchilarning oldiga bordi va ularga dedi:

- Ey birodarlar, temirchilik siridan ancha xabardorman, meni ham o`zlariga sherik qilib olsalaringiz.

Temirchilar rozi bo`lishibdi. Gushtasp bir necha muddat ishlab, pul yig`di. So`ng Vataniga qaytib bordi. U martabaga erishgan paytida barcha yosh-u qarini kasb va hunar o`rganishga da`vat qildi. Bolalarni kunning avvalida o`qitib, ikkinchi qismida hunar o`rgatishga farmon berdi.

21- topshiriq. Birinchi guruh bog`lanishdagi tobe va hokim so`zlarni aniqlang.

22- topshiriq. Tobe so`z hokim so`zga nima vositasida bog`lanishi asosida ularni uch guruhga ajrating:

- 1) qo`shimchalar yordamida bog`lanish;
- 2) ko`makchilar yordamida bog`lanish;
- 3) qo`shimcha va ko`makchilarsiz bog`lanish.

“Asalari galasi” metodi. “Asalari galasi” metodi gapda so`zlarning bog`lanish usullari bo`yicha tanlangan matnning auditoriyada umumiy yoki kichik guruhlarda alohida tahlil qilinishiga yordam beradi. Metodni qo`llashda kichik guruhlarga beriladigan tahlil uchun gaplar bir xil yoki turlicha bo`lishi mumkin. Guruhlarga berilgan topshiriq muayyan muddat ichida muhokama qilinib, natija barchaga ma`lum qilinadi. Mashg`ulot yakunida gap tahlilining eng maqbul yechimi tanlab olinadi.

Mashg`ulot jarayonida metodni qo`llashda quyidagicha yo`l tutiladi:

1. Gap tarkibidagi tobe bog`lanishlar sonini aniqlang

Bir kuni Amir Temur tez muddatda dunyo qoyil qoladigan madrasa qurib bitirishni niyat qilibdi.

2. O`quvchilar kichik guruhlarga bo`linadi
3. Kichik guruhlarga umumiy topshiriq beriladi

4. Topshiriqni bajarish uchun vaqt belgilanadi (maksimal vaqt 10 daqiqa)
5. Belgilangan vaqt tugagach, guruhlar o‘z tahlillarini namoyish qiladilar
6. Eng to‘g‘ri tahlilni tanlab olib, o‘qituvchi ishtirokchilarni rag‘batlantiradi

Yuqoridagi topshiriq bo‘yicha maqbul tahlil tartibi:

Topshiriq: Bir kuni Amir Temur tez muddatda dunyo qoyil qoladigan madrasa qurib bitirishni niyat qilibdi gapidagi tobe bog‘lanishlar sonini aniqlang

Tahlil tartibi:

1. tez muddatda
2. dunyo qoyil qoladigan
3. qoyil qoladigan madrasa
4. madrasa qurib bitirishni
5. qurib bitirishni niyat qilibdi
6. bir kuni niyat qilibdi
7. tez muddatda qurib bitirishni

“Test” texnologiyasi. “Test” (inglizcha “sinov”, “tekshirish”) texnologiyasi shaxsning psixologik, fiziologik va shaxsiy xususiyatlari, intellektual salohiyati, qobiliyati, ko‘nikma va malakalarini baholashga xizmat qiladi. Texnologiya o‘quvchi (talaba)lar tomonidan muayyan mavzu mazmuni yoki fan asoslarining qay darajada o‘zlashtirilganligini aniqlashda samarali hisoblanadi.

O‘quvchilarga mavzu yuzasidan quyidagicha test taqdim qilish mumkin: 1 So‘z birikmasi berilgan qatorni toping.

- A)gapirib bermoq B) mazmunli yashamoq
C) tashrif buyurmoq D) holdan toymoq

2. Kechasi tiniq osmonda yulduzlar charaqlaydi. Ushbu gapdagi so‘z birikmalar miqdori va birikish usullarini toping.

- A) 3ta; 2ta bitishuv, 1 ta boshqaruv B)4ta; 3ta bitishuv 1ta boshqaruv
C) 3ta; 1ta bitishuv, 2ta boshqaruv D) 2ta; 1ta bitishuv, 1ta boshqaruv

3. Qaysi javobda bitishuv berilmagan?

- A) chiroyli gullar B) choynakdan kattaroq C) yaxshi gapirmoq D) murabbiy

mehribon

4. Gapning qaysi bo'lagi boshqa bo'lakka tobe bog'lanmaydi?

A) ega B) kesim C) aniqlovchi D) ega va kesim

5. Ot kesim berilgan gapni toping

A) Vatanimizni chin dildan sevamiz B) Bu-litsey

C) mehnat qilgan rohatini ko'radi D) men darsga kechikdim.

Xulosa qilib aytishimiz miz mumkinki, darslarda bundan tashqari, klaster, FSMU, BBB kabi metodlardan ham foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi. Darslarni bunday tashkil etish o'quvchilarning darsga qiziqishini yanada kuchaytirib, ularning faolligini oshiradi. Darslarda o'rinsiz zerikishlarning oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev F. So'zlar o'zaro qanday bog'lanadi. – T. : Fan, 1978. -75 b.

2. Abdurahmonov F. , Sulaymonov A. , Xoliyorov X. , Omonturdiyev J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – T. : O'qituvchi, 1979. – 208 b.

3. Borovkov A. K. , G'ulomov A. , Ma'murov Z. , Shermuhammedov T. O'zbek tili grammatikasi. II qism. Sintaksis. – T. : O'zdavnashr, 1956. – 132

4. Ishmatov Q. Umumta'lim fanlarda o'qitish metodi. O'quv qo'llanma. Namangan, 2006

5. Umumta'lim maktablari uchun 8-sinf ona tili darsligi, T. : Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019

“SADDIY ISKANDARIY” DOSTONIDA QO'LLANILGAN AYRIM
TOPONIMLARNING TAHLILI

Ro'zimurodova Norbibi - ilmiy tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dostonni til xususiyatlari, ayrim toponimlar tahlilga tortilgan. Toponimlarning kelib chiqishi yoritilgan.

Kalit so'z: Estetik qarashlar, lug'atlar, toponim tarixiga nazar.

Annotation Some findings of the epic language features in the article subject to analysis. The praturtion of toponyms is covered.

Keyword: Aesthetic viws dictionaries, topknim tariciga nazr.

АННОТАЦИЯ: В донной статье составлена таблица языковых осовенностей эпоса.

Ключевое слово: Эстетические взгляды словари, история топонимов.

Insoniyat vujudga kelibdiki uni yashashi uchun ayrim ehtiyojlar paydo bo'ladi. Anashunday ehtiyjlardan muhimi sanalgan nom, isimlar ham insonga zaruriy vositadir. Odamlar uchun o'z nomidan tashqari, yashashi uchun muhim vositalardan sanalgan joylar, anhor-u daryolar, tog'lar, cho'qqilar va vodiylarga ham nom qo'yish zarurati paydo bo'ladi. Shularni inobatga olib ayrim joy nomlari va ularning kelib chiqish tarixi vijudga keladi.

Natijada, bir umumiy nom bilan joy nomlarini o'rganadigan ilm-toponimika paydo bo'ldi.

Toponimika so'zi yunon tilidan tarjima qilinganda “topos- joy”, “nomes-nom”, ya'ni joy nomi deb yuritiladi.

Dastavval, joy nomlari oddiy turdosh otlardan tashkil topgan bo'lib, uni xalq o'zining ishlatilish doirasiga qarab nomlagan. Keyinchalik, bu so'zlar atoqli otlarga ya'ni maxsus joylarga atab qo'yilgan nomlarga aylangan.

Mumtoz adabiyotimizni benazir durdonalaridan biri bo'lgan”Saddiy Iskandariy “ mutola qilsakjoy nomlarini ko'plab uchratamiz. Tarixiy joy nomlari asarning til xususiyatini o'rganish bilan birga geografik ahamiyatlarni ham kasb etadi. Asarlarga uchraydigan ayrim geografik joy nomlari shu joyda qanday xalq, urug', qabila yashaganidan dalolat beradi.

Alisher Navoiyni o'zbek tili va adabiyotining asoschisi bo'lishi bilan birga, qadimiy qadriyatlarimizni keyingi avlodga yetkazuvchi qomusiy olim desak, aslo mubolag'a bo'lmaydi. Sababi, alloma asarlarini o'qib o'rganish natijasida xalqimiz tarixini va geografik nomlarni-toponimlar yordam beradi.

“Saddiy Iskandariy” dostonida toponimlarni, ya'ni tarixiy toponimlarni ham uchratamiz;

Masalan:

Jahon ichra seh bo'lmagan yo'q uchun,

Bilur olam ahli, nekim ahli Rum.

[“Saddiy Iskandariy” 99-bet]

Bu baytda ishlatilgan Rum so'zi, Rum mamlakatining tarixiy joy nomidir.

Rum - qadimda ayrim sharq mamalakatlarida Rimning, keyinchalik Rim imperiysining nomi.

[O'z ME birinchi jid T-T-2000]

“Saddiy Iskandariy” dostonida uchraydigan keyingi baytda ham ahamiyat qaratsak. Bu baytda shoir to'rtta joy nomini keltiradi. Quyidagi toponimlarning kelib chiqishi, til xususiyatlari, geografik joylashuvi xususida fikr yuritamiz:

Olib mulki Xorazm-u Kirmong'ach,

Yana Qoshg'ardin Sipongacha.

[“Saddiy Iskandariy” 177 bet]

1.Xorazm-(-apo'za)

Amudaryo sohillari markazida ega bo'lgan O'rta Osiyo qadimgi mintaqasi Xorazm toponimikasini kelib chiqish tarixini tahlil qilsak:

“Avesto” kitobifa Xvorezm, qadimiy forsiylar Xvarozm deb keltirilgan. Arablarda uchraydigan ayrim manbalarda Xvarazm deb talaffuz qilinib kelingan. Fors-tojik tillarida esa Xorazm so'zi “ Xu-yaxshi, ma'qul, Var (varo) - devor, qal'a, Zm (zim)-zamin” degan ma'nolarni anglatgan.

Bir so'z bilan aytganda “Xorazm” toponimi, xalq orasida ma'lum bo'lgan “ ma'qul yer, yaxshi zamin” degan ma'nolarni ifodalaydi:

2. Kirmon (Kermon) Eronning janubiy sharqidagi shahar Kirmon ostonining ma'muriy markazi.

[O'z ME 1-jild Toshkent -2000-yil]

3. Qoshg'ar yoki Koshg'ar () (Xitoy xalq manbalarida Koshi, Koshiger) - deb aytilgan. Xitoy xalq Respublikasining g'arbiy qismidagi shahar.

Mazkur toponim “qosh toshi” (nefrit) “koni” degan ma'noni anglatadi.

4. Sipohon- 1) Isfahon shahri Eronda joylashgan. 2) Musiqa fanidagi kuyni nomi Mockva 1969.

[“Farhangi zaboni Tojiki -2-jild 244-bet]

Isfahon shahrini xalqona ikkinchi nomi A. Navoiy dostonida mahorat bilan qo'llagan.

Dostonda bunday toponimlarni tez-tez uchratamiz. Tarixiy va qadimiy toponimlar bilan birga afsonaviy toponimlarni ham guvohi bo'lamiz;

Biriga raqam bo'ldi Baytulharam,

Biri topdi Kashmir sori raqam.

Ataldi bir Misr-u Bag'dodga,

Yozildi biri mulki Navshotga.

[“Saddiy Iskandariy” 187-bet]

Ushbu baytda tarixiy toponimlardan Kashmir, Misir, Bag'dod nomlari keltirilgan. Shu bilan birga qadimiy va afsonaviy joy nomlari hisoblangan Baytulharam va Navshod nomlari ham qo'llagan. Afsonaviy toponimlarni ma'no mohiyatiga diqqat qaratamiz:

1. Baytulharam- Ka'batuulohdagi- Makka shahrida joylashgan. (“Farhangi zaboni tojiki”-1-jild 135-bet Mockva 1969-yil)

Baytulharam toponimi afsonaviy joy nomi bo'lib, ko'pgina tarixiy manbalarda kaltirilgan.

2. Navshod- bu so'zni ikkita ma'nosi bor: 1) Afsonaviy shahar nomiki, unda yashaydigan xalq go'zallikka ma'lum- u mashhur edi. 2) Mumtoz adabiyotimizda mahjubani go'zalligiga kinoya qiladi.

(“ Farhangi zaboni tojiki” 1-jild 822-bet Mockva 1969-yil)

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, A. Navoiy o'zigacha bo'lgan adabiy jarayonni chuqur o'rgangan. Asarlarida foydalangan har bir toponimni maromida yetkazgan holda ishlatgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, mumtoz adabiyotimizda ishlatilgan toponimlar-joy nomlarini o'rganish, tilimiz tarixini, geografik hududlar tarixini o'rganishga katta yordam beradi. Tarixiy joy nomlarini yaxshi bilish, shu hududga qanday tilda so'zlayotgan xalq va shevalarni tahlil qilib, aniqlik kiritishga asos bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. “Saddiy Iskandariy”. “G'afur G'ulom nashriyoti” Toshkent 1990
2. O'zbekiston ME. Toshkent. 2000-yil.
3. “Farhangi zaboni tojiki” Mockva 1969-yil.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING MOVAROUNNAHR TAFSIR ILMI TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI	4
2	TEACHING PHRASEOLOGY CONDUCTING THEORY AND PRACTISE	8
3	THE ROLE OF PHRASEOLOGY IN TEACHING AND LEARNING ENGLISH	14
4	INGLIZ TILIDA MODAL FE'LLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDA BERILISHI	20
5	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH	33
6	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	38
7	BOSHLANG'ICH SINFLARDA XORIJIY TILLARNI O'QITISH MUAMMOLARI	42
8	INNOVATSION TARBIYA TEXNOLOGIYALARINING TALABALAR TARBIYAVIY FAOLIYATGA KIRISHISHIDA TUTGAN O'RNI	47
9	THE NEED OF MEDIA EDUCATION AND THE IMPORTANCE OF CONTENT IN THE UZBEK CHILDREN AND YOUTH PRESS	52
10	PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF AUDITORY ABILITIES OF STUDENTS	62
11	PIRLS XALQARO TADQIQOTINING MAQSAD VA VAZIFALARI. NAZORAT TOPSHIRIQLARINI YARATISH VA ULAR USTIDA ISHLASH TEXNOLOGIYASI	67
12	IMPORTANCE AND CLASSIFICATION OF INTERACTIVE METHODS	76
13	COMPOSITION AND PROPERTIES OF NAPHTHA THAT THE MAIN RAW MATERIAL OF THE PETROCHEMICAL INDUSTRY	86
14	PISA TADQIQOTIDA O'QUVCHILARNING MATEMATIKADAN O'QISH SAVODXONLIGINI BAHOLASH	93
15	TABIYIY TOLALAR TASNIFI VA ULARNING TURLARINI ANIQLASH	97
16	TARIX FANINI O'QITISHNING INNOVATSION METODLARI	104
17	ANALYSIS OF MODELS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE	108
18	ONOMASIOLOGY AS A SCIENCE	119
19	THE IMPORTANCE OF USING INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING TERMINOLOGY	123
20	МИТОХОНДРИЯНИНГ ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ ВА БАЖАРАДИГАН ВАЗИФАЛАРИ	133

21	АДАПТАЦИЯ ПЕРВОКЛАСНИКА К ШКОЛЕ: ВАЖНЫЙ ЭТАП В ЖИЗНИ КАЖДОГО РЕБЕНКА	144
22	НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА СУФОРИЛАДИГАН ЕРЛАРНИНГ МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ	147
23	TALABALARNING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA INTEGRATIV-DIFFERENTIAL YONDASHUV	153
24	TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINI IQTISODIY JARAYONLARNI LOYIXALASH ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART – SHAROITLARI	159
25	MODERN METHODS OF TEETH HYPERSENSITIVITY TREATMENT IN DIFFERENT GROUPS OF INDIVIDUALS	166
26	COMPARATIVE STUDY OF LEXICAL AND GRAMMATICAL PECULIARITIES OF STATIVE VERBS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	171
27	FORMATION OF FRIENDLY RELATIONS IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES FOR CHILDREN 6-7 YEARS OLD	176
28	YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARINING O’RGANILISHI BO’YICHA QO’SHIMCHA MA’LUMOTLAR	182
29	KASR HAQIDA TUSHUNCHA VA KASRLARNI O’QITISHDA YANGI INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH	187
30	JALOLIDDIN RUMIY MUHAMMAD AL - BALXIY QALBLARGA OTASH SOLGAN ALLOMA	191
31	MILLIY O’QUV DASTURI ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINFLARDA ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI FANINING O’QITILISHI	195
32	ASOSIY MINERAL O’GITTLAR MAVZUSINI O’QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH	203
33	FOND BOZORIDA ISLOMIY QIMMATLI QOG’OZLAR RIVOJLANISHINING UMUMIY TAHLILI	207
34	ONA TILI DARSLARIDA “SO’Z BIRIKMASI” MAVZUSINI O’RGATISH	212
35	“SADDIY ISKANDARIY” DOSTONIDA QO’LLANILGAN AYRIM TOPONIMLARNING TAHLILI	218

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li